

Броніслав Янік

„Незвичайний свідок віри на Волині 1939-1943 – о. Людвік Вродарчик ОМІ”

Від видавця	2
Від автора	3
Перший візит	5
Привітання в Окопах	8
Польсько-німецька війна.....	12
Сімнадцяте вересня 1939 року	23
Нові порядки.....	28
Вимушений виїзд.....	37
Більшовицькі вибори.....	42
Переїзд	64
Союзник ворогом	69
Партизани	87
Відпуст в Окопах.....	97
Бульбівці в дії	104
Погорільці.....	109
Епілог.....	113
Спогади про о. Людвіка Вродарчика	115

Від видавця

Пропонуємо Читачеві особливу публікацію – *белетризоване* оповідання наочного свідка і учасника подій, яке ґрунтується на фактах. Автор підготувався до виникнення подальшого тексту дуже старанно і всебічно. Він збирав власні матеріали, такі як спогади, документи (яких небагато збереглося), спогади ще живих свідків, а також аналізував спеціальну історичну літературу, яка стосувалась перебігу Другої світової війни не тільки на східних *кресах* (межах) Речі Посполитої.

Автор походить з Волині, і тому знайомий із традиціями, звичаями і ментальністю тих людей. Броніслав Янік народився 10 жовтня 1923 року в Ковелі, де його батько ніс службу професійного унтер-офіцера в 50 полку піхоти Прикордонних Стрільців. Там Броніслав Янік відвідував Гімназію ім. Королеви Бони. Після сильних бомбардувань Ковеля в перших днях вересня 1939 року разом з матір'ю і сестрою автор залишив місто і направився до родинного краю матері – до села Окопи, місця діяльності о. Людвіка Вродарчика. Перед тим як вступити до партизанської війни автор працював продавцем в магазині в Окопах, а також вчителем у вечірній школі для дорослих у Боровських Будках. Як один з мешканців села у дуже реалістичний спосіб автор показує клімат, який панував в селі й околицях під час трагічних воєнних подій. І саме це є найсильнішою стороною цієї публікації.

Аналіз загальної воєнної ситуації безперечно облегшив автору той факт, що він був офіцером. Броніслав Янік в 1943 р. вступив до партизанських рядів, а в березні 1944 р. до Польського Війська, після чого був скерований до Центрального Офіцерського Училища в Рязані біля Москви. Після її закінчення виконував військову службу в країні. Отримав звання полковника. 1965 р. закінчив правничий факультет Університету ім. Адама Міцкевича в Познані.

У характеристиці о. Людвіка Вродарчика допомогло йому те, що Броніслав Янік від 1939 року був його парафіянином, знав його особисто і мав щастя з ним спілкуватися. Автор не намагався написати повну біографію о. Людвіка; представив її тільки в скороченні. Проте він у незвичний, переконливий спосіб показує окопівського настоятеля таким, яким бачили його парафіяни протягом душпастирського служіння від 1939 р. аж до мученицької смерті в грудні 1943 р. Важко знайти компетентнішу людину для написання такої книжки.

Постать о. Людвіка Вродарчика – така захоплива, незвична, шляхетна і героїчна, і відсунена донедавна у тінь таємниці – заслуговує на тривале місце у спільній пам'яті про ті важкі часи.

Від автора

У своїй книжці я представляю образ і діяльність о. Людвіка Вродарчика, Місіонера Облата Непорочної Марії, який від кінця серпня 1939 р. до грудня 1943 р. працював у парафії Окопи, на півночі Волині.

Отець Людвік Вродарчик народився 25 серпня 1907 р. у Радзійонкові (Radzionków) у Верхній Сілезії, у релігійній, багатодітній родині. Його батько, шахтар на шахті „Йоханка”, тримав також сільське господарство.

У чотирнадцять років Людвік залишив родинний дім і розпочав перший рік навчання у Нижчій Духовній Семінарії Місіонерів Облатів Непорочної Марії у Кротошині. 10 серпня 1927 р. склав свої перші чернечі обіти в Марковіцах. Потім розпочав навчання у Вищій Духовній Семінарії в Обрі, де 10 червня 1933 року він прийняв священницькі свячення.

Так почалася священницька і місіонерська діяльність о. Людвіка. Після свячень він потрапив до Кодня на Бугу, де став вікарієм, економом і вчителем релігії в школі. У серпні 1936 р. був переведений до Марковіц, а три роки пізніше – на Волинь. У подорожі до Східних Кордонів товаришував йому брат Кароль Дземба.

В останніх днях серпня, парафія його зустріла оплесками, він розпочав душпастирську працю в парафії, до якої належали три села: Боровські Будки, Довгань і Окопи. Спалах Другої світової війни, радянська агресія 17 вересня 1939 р., радянсько-німецька війна 1941 р., а далі зростаючий партизанський рух спаралізували нормальний порядок праці сільського настоятеля.

Вихований на землі з іншими традиціями і звичаями, о. Людвік був змушений долати багато труднощів щоденного життя, аби гідно увійти в нове середовище. Він мусив пізнати життя волинського селянина, його звички і вподобання, говір і спосіб міркування. А це було не легко.

Крім трьох маленьких селищ, які належали до парафії, поруч також знаходилась велика кількість українського населення, яка також мала свої вікові закорінені традиції. Їхній патріотизм, який часто виходив з націоналістичних мотивів, не однократно замінювався ненавистю до поляків, які мешкали поруч. Влада II Речі Посполитої проте його обмежувала, а навіть пригноблювала. Вступ радянських військ 17 вересня поглибив серед частини українців ненависть до польського населення. Також поглибилися їхні націоналістичні прагнення.

Зростаючий терор українських націоналістів призвів 1943 р. до великої кількості трагедій. Дуже часто відбувалось мордування поляків, неодноразово беззбройних, масове спалення польських сіл і селищ. Це не минуло також окопівської парафії. Розташована на кордоні держави, оточена майже з усіх боків великими, у великій мірі націоналістичними, українськими селами, парафія в Окопах була залишена на власну долю. У такому місці випало працювати о. Вродарчику. Це було перше місце праці і служіння того ще 32-літнього місіонера-монаха.

Думка про „самостійну” Україну товаришувала багатьом українцям. Радянська влада проте не дала їм бажаної свободи, гітлерівська держава також не виправдала їх надію. Лише тоді, пам’ятного 1943 року, українські націоналісти розв’язали війну з поляками. Розпочалася різня польської меншості. Ці важкі часи переживав також окопівський настоятель. Він робив все аби запобігти пролиття крові. Разом з активною душпастирською діяльністю також намагався налагодити напружені польсько-українські стосунки. Від моменту прибуття до Окопів він використовував свої медичні вміння, чим широко прославився в околиці. Неодноразово лікував також українців.

Оповідуючи щоденну, безустанну працю о. Вродарчика потрібно підкреслити, що то був чудовий священник. Його побожність, патріотизм, скромність і прив’язаність до вірних були очевидними. Він зміг здобути

довіру у парафіян, які його шанували і любили. Він був для них зразком чеснот добродісної людини, християнина і священника-монаха.

Також я хочу подякувати всім тим, які мені допомагали у написанні цих спогадів. Особливу подяку складаю о. Августинові Мьодек ОМІ, який схилив мене на цю працю. Він здобув мені багато цінних, необхідних матеріалів і духовно підтримував мої починання.

Особливо хочу подякувати своїй дружині Ірені за опіку наді мною, уможливлення спокійного написання і взяття на себе всіх домашніх обов'язків.

Сердечно дякую пану професору Бенедикту Галічу за листи, в яких переказував мені багато особистих спогадів, які стосувались о. Вродарчика.

Броніслав Янік

Перший візит

Останні дні серпня 1939 р. залізнична станція Рокитно Волинське. Ще тільки Остки – і польсько-радянський кордон. Далі Олевськ, але там вже починається інший світ, інші звичаї – і життя людей теж біжить іншими шляхами.

З пасажирського поїзду, який прибув з Сарн, вийшли два чоловіки в сутані. Один з них був середнього зросту, худий, в окулярах, з волоссям старанно зачесаним на бік. Другий трохи нижчий, з виступаючим животом і сильно закругленим обличчям, і коротко стрижений. Біля них стояли валізи і різного розміру пакунки. Вони шукали носія. За деякий час знайшовся кульгавий Федя, відомий не тільки на залізничній станції, але і в усьому Рокитному.

- Ми до місцевого настоятеля, о. Виробіша, – відізвався один з прибулих.
- Добре, йдемо. Я його знаю. То є добра людина, – сказав Федя польською, але з українським акцентом.

Мандрівники були змучені, що було видно за їх обличчями. Тридцятикілометрову відстань з Сарн до Рокитного долали цілу ніч. Потяги на тому відрізку курсували з черепашачою швидкістю і винятково, коли темнішало. Траса вела через Страшів, навкруги якого проходили укріплення, які захищали Польщу від несподіваної атаки зі сторони східного сусіда. Про ті укріплення багато говорили в околицях. Люди в тихих розмовах згадували про багато транспорту наповненого салом. Це сало топили в найближчих болотах, щоб викликати довше утримування води на поверхні, а таким чином ускладнювався перетин трясовини. Окрім уживаних заходів безпеки, з вікон вагонів, як і від освітлення з деяких ліхтарів, які освітлювали залізничну станцію в Страшові, виднілися забиті дошками стрілецькі вежі.

Тим часом воєнна завірюха від заходу і півночі щоразу швидше наближалася до польського кордону. Німці зібрали для цього багатотисячні війська і велику кількість броньованої техніки. Весною того ж року польська влада оголосила часткову мобілізацію і сконцентрувала загони на північних і західних прикордонних районах. Промова міністра Бека про відхилення гітлерівської пропозиції, яка була виголошена 5 травня в сеймі, ще посилювало воєнні настрої.

Два чоловіка в сутанах пройшли вулицю Залізничну і наближались до будинку священника. Настоятель рокитнівської парафії, о. Бруно Виробіш, сердечно привітав прибулих. Вже деякий час знав про призначення луцьким єпископом, Адольфом Шельонжеком, настоятеля для тільки-но створеної парафії в селі Окопи, яке знаходиться на відстані 20 км. від Рокитного.

Отець Виробіш нарешті дочекався цього моменту. Тепер не мусить доїжджати до віддалених сіл піщаними дорогами. Отець Людвік Вродарчик саме той довгоочікуваний, перший настоятель парафії в Окопах. Другий з прибулих є його помічником – брат Кароль Дземба. Після привітання всі троє пішли до храму.

Храм був невеликим як на п'ятитисячне місто. Головний неф був дерев'яний, бічні, пізніші – кам'яні. Усередині храму було багато квітів, в глибині три вітара, гарний амвон. Перед святиною, з лівого боку знаходилась кам'яна каплиця, поруч дзвіниця. Усе було огорожено високим дерев'яним парканом.

Перед одним з вітарів два священники затримались, щоб помолитись коротку ранішню молитву. Брат Кароль опустився на коліна разом з ними. Після повернення до будинку священника, гості мали сніданок у великій залі, де на стінах висіли портрети святих. Під час сніданку розпочалась розмова, яку зав'язав господар.

Це був чоловік приблизно сорока років, гарний, трохи повний, високий. Він походив з Кракова. Був відомий як чесна, розумна, енергійна і дуже впливова людина. Місцева влада рахувалась з ним.

— Дуже добре знаю околиці Рокитного, – розпочав оповідання о. Виробіш, – я вже багато років тут настоятель. Я будував храми в Ласках, Стариках і Окопах, де став найвищий і, на мою думку, найгарніший, на маленькому пагорбі в центрі села, храм. Правду кажучи, він збудований з дерева, але фундаменти солідні – з каміння. Храм має вежу з дзвіницею. Під вежею знаходиться приміщення для хору, де стоїть фісгармонія – правду кажучи була вжитку, але вона в доброму стані. Хоч буде на чому грати.

— Я дуже радію з цього, – втрутився о. Вродарчик. – Колись я вже грав на подібному інструменті.

— Інтер'єр окопівського храму порівняно просторий, – продовжував о. Виробіш, – нові, дубові лавки. Сакристія не дуже велика, але поруч неї знаходиться приміщення для сакристіянина і міністрантів. Вівтар сягає майже стелі, на якому вміщений образ св. Йоана Хрестителя, покровителя парафії. Незвично гучно і весело святкуються там відпусти, які випадають на 24 червня. Минулого року я був там з настоятелем з Клесова, о. Антонієм Хоміцьким.

Парафія в Окопах охоплює три селища: Боровські Будки, Довгань і Окопи. Я маю там багато знайомих. У кожному селищі є школа і вчитель. Найбільш відомою є вихователька з Окопів, Феліція Масояда, яка вклала дуже багато роботи у будівництво храму.

- Будівництво тривало три роки. Попереднього року минуло п'ять років від освячення, яке виконав луцький єпископ. Я пам'ятаю, що на ту урочистість з'їхалося багато людей з цілої околиці. На жаль, я міг їздити туди тільки раз на місяць. Я відправляв св. Месу і повертався до Рокитного. Тут – велика парафія і в додаток дислокується батальйон Корпусу Охорони Кордону; адже солдати також священика потребують. А ще околичні селища... Нарешті позбувся окопівської парафії, – усміхнувся о. Виробіш. – Жартую, - і відразу додав – о, як тільки ви захочете, я завжди приїду.

— Я буде дуже радий цьому, – перервав о. Вродарчик. – Я буду розраховувати на таку допомогу і мабуть не помилюся.

— Можете на мене покладатися, – відповів о. Виробіш. – Я хочу також додати, що поблизу знаходяться три українських селища, які не пишаються доброю думкою у польської влади. Декілька кілометрів на схід – більшовики. «Рай над раєм», як у нас говорять люди. Усі там ходять голодні і босі, але то окрема тема. Щось я розговорився. Як ви сюди потрапили? Все-таки війна з німцями висить на волоску, – сказав на закінчення о. Виробіш.

Маломовний і скромний о. Вродарчик спокійним голосом розпочав своє оповідання:

— З Марковіц поруч Іновроцлава ми вирушили 15 серпня. По дорозі ми затримались в Кодні над Бугом, де свого часу був вікарієм і економом. Там ми поповнили свій багаж, передусім шатами літургічними. Важка була подорож. На вокзалах військо і військо. На залізничних станціях цивільне населення заповнювало зали очікування. Це більше виглядало на переселення народів.

— Ви поїдьте зараз до Борового, – знову відізався о. Виробіш. – Там дислокується батальйон КОП¹. Я розмовляв кілька днів тому з його командиром – він чекає на вас.

За пару годин віз був запряжений двома кінями, і з новим настоятелем та його помічником вирушив у дорогу. Через Масевичі, Кисоричі і Карпилівку дісталися під вечір до гостинних копістів.

На наступний день після сповіді частини солдатів і відправлення св. Меси два монахи залишили казарми, направляючись до своєї нової парафії. Мали подолати декілька кілометрів піщаної дороги. З-під коліс возу уносилися стовпи пилу. Було безвітряно, безхмарно і спекотно.

¹ Корпус Охорони Прикордоння (пол.)

Отець Вродарчик витягнув брев'яний і, незважаючи на тряску возу, розпочав у зосередженні відмовляти молитву. Брат Кароль скерував очі на придорожні поля і окремі будови хуторів Борового, які минали. Хліб вже був зібраний, поля в більшості були вже поорані і приготовлені до посіву.

*

Старання про призначення нового настоятеля для Окопів тривали вже декілька років. Самі парафіяни писали у тій справі - до Сарн і Луцька. Місцева влада зверталась до єпископа, також втручались командири батальйонів КОР з Рокитного і Борового. Феліція Масояда витоптувала стежки до влад у справах освіти. Зусилля виявилися плідними. Нарешті парафіяни з Окопів мають свого священика.

Цивільна влада і військо мали суттєві мотиви, щоб просити єпископа про знайдення священика для цієї парафії. Щомісячні приїзди о. Виробіша не розв'язували проблеми. Адже священика потребували тут на постійно. Взаємні стосунки поміж мешканцями згаданих польських селищ і населенням Борового, Карпилівки чи Кисорич укладалися взагалі досить добре. Цим поверхово добрим стосункам не завжди сприяла політика польської центральної влади. Вже на початку 1919 року, коли кордони польської держави ще не були остаточно встановлені, вздовж річки Сан розпочав діяльність український націоналістичний визвольний рух. Проте наступні місяці принесли йому болісну поразку. На додаток у 1921 році, після підписання Ризького договору, польська влада інтернувала найбільш заядлих українських націоналістів. Суспільна й економічна привілейованість польської меншості, поліцейний примус застосований проти українського населення, неможливість культивування нею народних і культурних традицій тільки поглиблювали антагонізм. Українське село приступило до боротьби за свої народні права. Селяни підпалювали поміщицьке майно, нападали на відділи поліції. Почалися знані пацифікації українських сіл, під час яких заарештовано кілька тисяч осіб і спалено більше вісімсот сіл – українських і білоруських. Такі методи сприяли діяльності націоналістичних організацій на території західної України, які змогли перетягнути на свій бік частину українського суспільства. Як Фронт Народної Єдності (ФНЄ), так і Організація Українських Націоналістів (ОУН) у своїй діяльності брали приклад з фашистської Італії, а потім гітлерівської Німеччини. ОУН висунула гасло будування великої, незалежної України, при чому з такою ж самою ненавистю ставилась до Польщі, як до Радянського Союзу.

Фактором, який вплинув на рішення тогочасної влади II Речі Посполитої, який стосувався надання окопівській парафії священика, був також близькість польсько-радянського кордону. Від трьох до п'яти кілометрів відділяло будови Окопів і Боровських Будок від того кордону. Також близько були розташовані господарства українського населення. Парафія в Окопах з власним душпастирем мала бути однією з колон Церкви і Польщі.

Привітання в Окопах.

Був вівторок 29 серпня 1939 р. Від самого ранку в окопівській парафії все кипіло як у вулику. Жінки похапцем доїли корів, чоловіки порпались у хлівах, корівниках, стайнях, підлітки гнали худобу до придорожніх пасовиськ. Всі поспішали. Адже мусили встигнути на привітання першого в історії парафії новопризначеного настоятеля.

Найбільше праці мав солтис² Окопів і сакристіянин в одній особі, Ієронім Рудницький. Він на скоро покликав місцевих музикантів, найактивнішим жінкам доручив організування хору, одну дівчина попросив зібрати побільше дівчаток, які мали стояти з квітами біля брами храму. Солтис також ще мав багато справ до виконання. Його дуже дратував балаган навколо храму. Окопівцям, які жили неподалік, він звелів позамітати дороги і покосити траву з найближчого рову. В його двокімнатному будинку буде мешкати настоятель зі своїм помічником, доки не побудують для нього будиночок. Солтис тому гнав усю свою родину для прибирання вдома.

Рудницький виконував функції сакристіянина, що у сільській парафії мало особливе значення. До його обов'язків належало запалювання і гасіння свічок, включення дзвонів, приготування літургійних шат, а також збирання пожертвування під час Служби Божої. Всі в селі погодились, щоб саме Ієронім був сакристіянином, бо він завжди обслуговував приїжджих священників до парафії з душпастирським візитом. Також Рудницький знав о. Виробіша і о. Хоміцького. Знайомі для нього були їх вимоги і потреби. Від закінчення будівництва храму був сакристіянином і ключі до святині завжди знаходилися в нього.

Наближався полудень. Вероніка Жарчинська спостерігала з вікна свого будинку, як люди з Довгані поспішали до храму. Жінки в кольорових хустках на головах, в яскравих і темних спідницях, з туплями в руках, які від звички і для зручності, а також для ощадливості, взували тільки з метою подорожі. Святково вдягнені чоловіки, часто в широких капелюхах. Подібний вигляд також мала родина Яна Залевського, коли поруч з його будинком проходили мешканці Боровських Будок і нечисленні жителі Нетреби.

Навколо храму зібралося кількасот парафіян. Дзвінки голоси упорядників заспокоювали балакливих. Солтис і його помічники в останній раз дивились чи все в порядку. Почесне місце зайняв оркестр. Дівчата в білих сукнях і святково вдягнені хлопці стали парами біля святині з букетами різнокольорових квітів. Поруч з оркестром став солтис Рудницький і вчителі з усіх трьох сел. На велосипеді приїхав комендант поліцейського посту з Кисорич. Також були двоє копистів з найближчої застави Дерманкі.

Небо трохи захмарилося, коли зі дзвіниці почали доноситися биття дзвонів.

– Їдуть! Їдуть! – відізвалися радісні вигуки зібраних. Очі людей скерувались у сторону дороги. Ще трохи і на повороті з'явився парокінний віз. На задньому сидінні сиділи дві постаті, вдягнені у чорне. Оркестр почав грати „Serdeczna Matko”, до нього приєднався хор, а разом з ним слова відомої пісні почали лунати з вуст зібраних людей. Дівчата, які стояли з двох сторін дороги і вітали прибулих, почали кидати квіти під ноги коней. Група хлопців обмотала віз кількаметровою гірляндою. Прибулих вітали бурхливими оплесками. Виокремились дві особи в народному вбранні. Це Агнешка Залевська і Франциск Гарбовський, як делегація парафіян, прийшли привітати настоятеля хлібом і сіллю, давнім *польським* звичаєм. Розчулений

² Сільський староста – Прим. перекладача

священик, у якого з-під великих окулярів стікали сльози, поцілував хліб і тільки ті, хто стояв найближче, почули тихе: „Bóg zapłać”.

Коротку вітальну промову виголосив солтис. Тремтячим голосом він вітав нового настоятеля, який стояв пару кроків від нього. Рудницький говорив про тугу парафіян за своїм пастирем, про здійснені зусилля.

Наступним взяв голос о. Людвік. Певно отець не сподівався на таке привітання, може дуже зрушив його плач людей, які так довго чекали на свого священика, можливо також через те, що був втомлений через довгу подорож. „Щиро вам дякую”, яким закінчив свій виступ, люди зустріли шквалом оплесків і плачем.

Привітання добігло кінця. Настоятель, якого невідлучно супроводжував солтис, переступив поріг святині. За ними рушили й вірні. Всі хотіли бути як найближче до вівтаря. Адже то перша Служба Божа, яку мав відправити новий настоятель. Церква була заповнена людьми, всі лавки були вже давно зайняті, в яких сиділи переважно жінки похилого віку. Частина з них тримала в руках запалені свічки, інші розарій, а більш освічені книжечки до богослужіння.

Нарешті двері сакристії відчинилися. Першим з'явився брат у комжі, а відразу за ним худа постать священика в літургійних шатах. Розпочалась Божа Служба. Вірні уважно вслухалися у вимовлені слова по латині. Кожну пісню розпочинала невелика група жінок з книжечками і розаріями в руках. Очі всіх зібраних були скеровані до вівтаря. Там бачили того, на кого так довго чекали, і якого Провидіння сьогодні їм подарувало.

Настоятель з'явився у амвона. Обличчя мав серйозне і повне уваги. Здавався трохи схвильованим. Праця останніх днів відбилася негативно на його не найкращому, підірваному вже здоров'ю. Після прочитання Євангелії з трудом розпочав проголошення слів, в яких дякував вірним за таке сердечне і щире привітання.

Новий отець настоятель представився. Він розказав, що походить з Сілезії, з багатодітної родини. Згадав також про те, що належить до Згромадження Місіонерів Облатів. Це трохи здивувало людей. Насамперед прагнув отець передати їм, що приїхав сюди з відкритим серцем, що прагне бути поруч з ними, хоче бути їхнім священиком – разом з ними тішитися вірою отців. Отець Людвік проте також наголошував, що віра накладає на нас всіх великі завдання, але одночасно є великим зміцненням. Найважливіше, аби вміти засвідчити про свою віру. Ці слова говорив з якоюсь незвичайною силою переконування, багато адже їх запам'ятало і пригадало собі, коли його свідоцтво стало фактом. Настоятель згадав також покровителя храму, св. Йоана Хрестителя, і що за його прикладом хотів би показувати їм Ісуса – Агнця Божого. Коли поглянемо на це з сьогоднішньої перспективи – бачимо наслідки, бо і його, так як св. Йоана Хрестителя, зустріла мученицька смерть.

Бужа Служба закінчилась співом пісні „Voże coś Polskę”, після чого парафіяни поволі залишали храм. Багато зупинялось в групках на дорозі. Всі були під враженням проповіді. Усередині святині залишилось тільки декілька жінок, які сиділи в лавках чи на колінах перебирали чотки розарій і відмовляли незакінчену попередню молитву.

Після зняття літургійних шат, настоятель у товаристві учителів і солтиса почав знайомство з храмом. Ще раз оглянув вівтар, образ св. Йоана Хрестителя, який висів над вівтарем, кинув оком на розташовану

вище амвона, після чого крутими сходами піднявся на поверх. Там оглянув приміщення для хору і стоячу з боку фісгармонію. Після виходу зі святині йому показали плац, на якому побудують будиночок для нього.

Ще того самого дня ввечері до дому Ієроніма Рудницького приходили жінки з кошиками або вузликами в руках. Одна принесла шматок масла, друга курку, інші яйця, сметану, молоко чи сир. І це все для нового настоятеля.

Наступного дня вранці новий настоятель пішов до храму. Ідучи так краєм піщаної дороги з цікавістю оглядав будинки, які йому зустрічались на шляху. Усі дерев'яні та низькі. Житлові будинки були побілені, на дахах покрівля, черепиця, рідко жерсть, а господарчі будинки криті соломною. Який відмінний пейзаж від мого родинного Радзійонкова, – подумав отець.

Перед придорожнім хрестом затримався, подивився на свіжі квіти, на хвилинку став на коліна, а потім рушив до храму, який виднівся на пагорбі.

Кількадесят метрів перед ним двоє старших чоловіків поспішали в його напрямку. Коли минали отця, то зняли з голів шапки і низько поклонилися кажучи „ добрий день”. Настоятеля здивував відмінний, незрозумілий акцент, якби з найбільшим зусиллям вимовляли ці слова привітання. Їхнє вбрання теж відрізнялося. Ляняні білі, довгі сорочки, а також брюки і плетені з лика лапті на ногах. З чимось подібним ніколи перед тим не зустрічався о. Людвік.

Коли вже був у святині, о. Вродарчик пригадав собі тонку постать знайомого Кавецкого, який походить з Волині, зараз мешканець Катовіце, який багато років перебував в Сарнах і його околицях. Це саме він довгими вечорами розказував йому про волинські села, населення, яке там мешкає, відстале рільництво, говірку, ліси, повні справжніх грибів і чорних ягід і про великі кухонні пічки, в яких готують страви, печуть хліб і на яких, на горі, лежали купа подушок, кожухів і шерстяних светрів – це було місце сну і відпочинку стариків і дітей.

Священик звільнився від хвилиної задумливості і приступив до перегляду літургійних шат, які були в наявності.

Двома днями пізніше виїхав до Рокитного, де зустрівся з місцевим настоятелем. Дорога до віддаленого міста на вісімнадцять кілометрів це типовий північноволинський шлях і це в найгіршому випадку. Коли засуха, то піску більше ніж по коліно, а в дощові дні таке болото, що неможливо пройти. Парокінний віз, яким керував Каспер Козіньський, вже минав хутори Довгані, а потім пошту і єдиний в околиці піст поліції в Кисоричах. За години вони вже приїхали до плебанії в Рокитному.

– Настоятель з Клесова не приїхав, – сказав на привітання о.Виробіш. – З Рокитного виїхало майже все військо. Залишились ми тут самі. Що в Окопах?

Окопівський настоятель не мав багато, що розповідати після дводенного перебування.

– Парафіяни дуже милі і побожні люди. На таке урочисте привітання ніколи не сподівався, – сказав. - Був місцевий оркестр, багато молоді і безліч квітів. Гарний храм. Познайомився я також з місцевими вчителями. Грав на фісгармонії і намагався трохи більше познайомитися зі святинею. Існує велика нестача літургійних предметів. Я поселився на певний час у сакристіянина – тісно там, але мені це не заважає. Мені там дуже добре. До храму йти приблизно кілометр. Трохи далеко, але не важко. Поки маю на це погодитися.

Після обіду рокитнівський настоятель запропонував відвідати місто. Заїхала бричка. За годину об'їхали декілька головних пунктів Рокитного – відвідали старе місто і завод скла. Не минули також двоповерховий палац, місцеперебування „двійки”³, тобто військової розвідки і контррозвідки. З вулиці Пуласького також подивились на спустошені казарми копістів.

Сонце починало заходити, коли о. Вродарчик виїхав з Рокитного, прямуючи до Окопів. Було вже темно, коли отець переступив поріг своєї кімнати.

³ Двійка – II відділ Головного штабу розвідки і контррозвідки

Польсько-німецька війна

Була п'ятниця 1 вересня 1939 року, Феліція Масояда прокинулася рано. Цього дня адже розпочинався новий шкільний рік. Подивилася на годинник. Саме наближалася п'ята. Вчителька включила радіо. Ранішня музика, як щоденно, може трохи більше музики військової. Служниця Чіта приготувала сніданок. Дванадцятилітній син ще спав.

Масояда було високого зросту, повна, сорока років. Жила разом з сином Едмундом, званим Дзідкем. В селі викладала вже декілька років і раділа особливому авторитету. Поза роботою в школі в різний спосіб допомагала мешканцям Окопів. Жінкам давала поради з кулінарії і акушерства. Чоловіки йшли до Масояди за допомогою в написанні різноманітних заяв, під час розв'язання спорів між сусідами, а в останній раз метою їхнього візиту була необхідність прискорення будівництва плебанії.

„О годині 4.45 німецькі загони переступили кордон Польщі”, – почула голос ведучого. Вона не вірила власним вухам. Трохи пізніше повідомлення повторили ще раз.

– Отже війна! – сказала засмученим голосом. – Йду до отця. Впевнена, що він цього ще не чув, – проінформувала коротко заклопотану служницю на кухні.

Вчителька направилася до будинку Рудницького. Настоятель готувався до виходу.

– Отче! Війна! Німці напали на Польщу. Тільки-но слухала радіо, – розповіла Масояда.

– Все ж таки війна, - відповів тихо священик. – Почалось те, чого сильно боявся. Нехай Господь Бог має Польщу в своїй опіці. Йду до храму. Що ще розповідали по радіо? – запитав отець.

– Більше нічого, - відповіла.

В дверях з'явився брат Кароль.

– Сніданок, отче, - сказав. – Вже подав до столу.

– Дякую, з'їм пізніше, - повідомив отець.

Сказавши це відразу з Масоядою вийшов з дому. Біля хвіртки їх дороги розійшлися. Священик пішов до храму. На дорозі не було нікого, тільки зустрів парубка у подертій сорочці і коротких штанцях, який гнав худобу на пасовисько.

Отець Вродарчик йшов повільно. Минув придорожній хрест, потім забудови Шпадли, Максимовича і Козинського. Перші думки він скерував до залишеної родини на Сілезії – матері та братам і сестрам. Може в них вже є німці... Ні, це неможливо – заперечив сам собі. Чув про громадянську війну в Іспанії, захоплення німцями Праги і Клайпеди, про їх провокації на західнопольському кордоні і в Гданську. Пригадав також оповідання свого отця про пихату поставу німецьких солдатів 1918 року. Ці спогади посилили у священика неспокій. Що тепер буде? Що скаже своїм парафіянам? Ці та інші думки крутилися у нього в голові і не давали спокій.

Нарешті отець прийшов до храму, відкрив двері і зайшов усередину. Він став на коліна перед вівтарем і понурився у молитву, у цей момент до святині прийшли декілька жінок і зайняли місця в костельних лавках.

Звістка про вибух війни швидко поширилася серед людей. Чоловіки і жінки бігали до сусідів з цією нещоденною новиною. Швидше, ніж завжди, люди упорались з ранішніми клопотами і приступили до

ховання цінних предметів. Для більшості війна не була несподіванкою. Частина проте думала, що небезпека, яка була над Польщею декілька місяців, швидко мине і все повернеться до нормального життя. Проте сталося все інакше.

У школі в Окопах, де знаходилось єдине у селі радіо, зібралось декілька селян. Так само було і в домі Подгурського в Довгані. Всі чекали на додаткові новини. Радіоповідомлення розвіяли усі сумніви. Німецька авіація скинула бомби на Варшаву, Катовіце і багато інших польських міст. Сухопутні війська, за підтримки бронетанкових військ, у декількох районах перейшли кордон Польщі.

Настоятель став перед храмом. Навколо нього зібралася група вірних. Атмосфера була нервовою. Одні мовчали, інші переконували решту про необхідність такої, а не іншої поведінки. Велика кількість нещастя, яке впала на всіх, жахала.

– Не засмучуйтесь, – втрутився до розмови о. Вродарчик. – Все є в руках Бога. Молімося за нашу Батьківщину, за Польщу. Не перший раз вона ставала об'єктом сильної атаки і так сталося сьогодні. Співчуваю всім вам, особливо тим, чий чоловіки чи отці були мобілізовані, є далеко від нас і воюють. Кохані, молімося за них.

Після сказаного отець разом з братом Каролем направились до дверей святині. Храм поступово почав заповнюватися вірними. Всі з зосередженням дивились на отця, який молився перед вітварем. Наступного дня вранці три мешканці Окопів виїхали на «розвідку» до Рокитного.

– Там щось дізнаємось, – сказав перед виїздом Домінік Козіньський.

Вони повернулися після обіду і почали ділитись враженнями з сусідами.

– У Рокитному є несамопитий рух. На вулицях багато людей, а перед магазинами – особливо продовольчими – черги. Люди роблять запаси. У відчинених вікнах включені радіо на повну гучність. Без перерви чути військову музику і зміст подаваних повідомлень, які часто переривались словами «увага, надходить» і «увага, прийшов», – казав Франек Козіньський.

– На багато міст впали бомби. У Варшаві часто оголошується повітряна тривога. В Познані і Лодзі є багато жертв з населення. Телефонний зв'язок у багатьох районах зірваний. На Вестерплатті німецький броненосець без перерви атакує наш гарнізон, – розказав у кінці Сташек Козіньський.

Минали перші дні вересня. Отець Людвік Вродарчик цілими днями присвячував себе церковним справам. Молився за благополуччя Вітчизни і розмовляв з вірними. Новини з фронту аж ніяк не були сприятливими. Німецькі війська змогли вже опанувати багато районів країни. Їхня авіація день у день виконувала масові нальоти на польські міста. Підрозділи, які героїчно боролися, відступали назад займаючи щораз нові оборонні позиції.

Гарячка закупів і роблення запасів охопила також і окопівських парафіян. Єдиний у селі магазин Анелі Новикової швидко опустів. Руку до того приклала певно і сама власниця, ховаючи, що було дуже принадно. Цукор, сіль і сирники пропали негайно. За керосином селяни їздили до Рокитного. Вона ж тільки, окрім лучини, слугувала для освітлення хат. Направду день був довгий і керосин не належав ще до товарів першої необхідності, але досвідчені селяни бажали мати її кілька літрів у своїх домашніх тайниках.

Брат Кароль не збирався залишатися позаду. Тому просив про закупівлю найпобожніших і краще знатних селян, які часто їздили до міста. Власниця магазину, яка відчувала себе дуже сильно зв'язаною з храмом, поруч якого зрештою жила, декілька літрів керосину зі своїх запасів принесла для отця.

Польська золота осінь 1939 року була у повній своїй красі. Проте для тяжко працюючих селян вона не була занадто ласкава. Сонце немилосердно припікало. Мешканці всіх сіл, які належать до парафії, в сорочках або без, виконували осінні роботи на полі й у дворі. Роблення запасів було в даній ситуації забаганкою часу. У клунях на токах обліті потом чоловіки зранку до вечора молотили цепами збіжжя, охолоджуючись водою, яку черпали з відра.

У хвилинах вільних від праці в храмі настоятель відвідував сільські будинки. Ходив, як завжди, пішки з облатським хрестом на грудях і брєвіарієм в руках. Це був один з його способів пізнання щоденного життя своїх парафіян. З зацікавленням дивився, як молотять збіжжя, як коні ходять навколо кирату. Дивився на орання землі дерев'яним плугом, який тягнули декілька волів.

Незважаючи на коротке перебування в Окопах, о. Вродарчик досить швидко зміг звикнути до нового місця. Знайшов він також час на знайомство з умовами життя солдатів на кордоні. На запрошення сержанта Кіти відвідав заставу Дерманка, яка знаходилась за Нетребою. Після розмов із солдатами отець зорієнтувався у характері їх служби, заглядав до кухні, покоштував солдатського обіду і був гостем командира в його власному житлі.

Найбільш запам'ятались йому розмови з солдатами. Переважно походили вони з західної Польщі, більшість з Великопольщі. Солдати розповідали про залишені родини, яких зараз огорнула воєнна пожежа. Багато часу копісти⁴ присвячували спостереженням, які вони проводили під час виконання військової служби.

- Не розумію, – відізався солдат з балкою на погонах, – чому більшовики так міцно пильнують людей, які працюють біля кордону. Вчора п'ять жінок, аж занадто розмальованих, збирали сіно (між іншим трохи пізно для збирання сіна, але не про те йдеться). Пильнували за ними десять солдатів, які були досить добре озброєні. У нас українці з Нетреби мають свої землі біля самих прикордонних стовпів, так роблять що і коли хочуть і ніхто їх не пильнує. А обмундирування цих солдатів? Не дай Боже! Ніколи не видно шкіри, тільки веретянка. Чи у них шкіри бракує?

- Не тільки це, – відізався інший копіст. – Вздовж кордону, там де ліс, на ширині кільканадцяти метрів всі дерева вирізані, поля зорані і дуже часто бороновані. Як їде трактор з бороною, то за ним їде кілька солдатів з карабінами в руках. Чого вони так бояться?

- Кілька разів оглядав через бінокль їх заставу, – сказав третій у свою чергу солдат, – повно навколо советів і коней. А у нас кільканадцять солдатів, а про коней певно навіть ніхто і не задумувався.

Вхід сержанта Кіти перервав розмову.

Окопівський настоятель особливо піклувався біженцями, які декілька днів прибували до його парафії. Більшість походила з Чеханова або його околиць, хоч бували й інші. Найбільше не пощастило тим, хто залишив свої домівки ще до початку війни, на ці терени прибули вже тоді, коли вона розпочалась. З

⁴ Солдати КОП (Корпус Охорони Прикордоння)

валізами, клунками в руках проходили не однократно багато кілометрів у пошуках даху над головою і праці. В усіх трьох селах біженці знайшли для себе місце. Рішучу їх більшість взяли на роботу копати картоплю.

Отець Вродарчик з всією старанністю молодого священика і місіонера приступив до організації парафіяльного життя. Все, що виніс з батьківського дому і часів семінарії, що до цього часу в житті випрацював, всю свою священицьку доброту, прагнув вселити в серця волинських поляків. Священицька служба окопівського настоятеля не обмежувалась тільки вівтарем, сповідальницею і амвоном. Усвідомлював, що призначення йому парафії, яка знаходилась декілька кілометрів від державного кордону і оточувалась українськими селами, не було випадковим. Він мав справитись з цим завданням, адже він був молодий, повний ентузіазму чоловік, якого виховало Згромадження Місіонерів Облатів.

Розпочав він від здобуття довіри в найближчих околицях. Від перших годин свого перебування в Окопах отець бачив необхідність зближення поляків й українців. Адже їх пов'язувало не тільки прив'язання до землі, але також неодноразове сусідське на ній господарювання і спільне подолання труднощів. Але національні питання не були легкими для розв'язання. Отець Вродарчик старався як міг, аби принаймні в найближчих околицях частково послабити напругу і антагонізм. У проголошуваних проповідях і розмовах з вірними закликав до поєднання, до збереження добрих сусідських відносин з українським населенням і надання собі взаємної допомоги.

Окопівський настоятель розпочав від себе. Вже у перших днях вересня відвідав він кілька родин у сусідній Нетребі. Влучним буде згадати, що під час одного з таких візитів мешканцю цього села, Вікентію Шереметі, порекомендував ліки, які в результаті дуже допомогли. Це був добрий початок.

Парафіяльний храм в Окопах був відкритий для всіх бажуючих. Кожного дня вранці брат Кароль або сакристиянин відкривали двері святині і закривали їх тільки увечері. Таке було бажання настоятеля. Це мало уможливити вірним вхід до храму у будь-якій порі дня, щоб помолитись чи покласти квіти. Отець Вродарчик не беріг себе зовсім. У визначених днях тижня відправляв він служби в інтенції вітчизни, в яких брало участь багато парафіян.

Першої зустрічі з настоятелем врешті дочекались жінки, які хотіли співати в церковному хорі. Отець був цьому дуже радий. На його обличчі з'явилась посмішка, яку рідко можна побачити. Просто отець не сподівався, що на його прохання так швидко відкликнуться і що кілька людей прийде на визначений час. Врешті міг використати досвід, отриманий в монастирі. Він розказав про це прибулим хористкам, що пригадує собі моменти, коли в Марковіцах грав на органі і так допомагав настоятелю Скшинецькому. Перша репетиція хору багато обіцяла отцю. Він був переконаний, що початок праці хору добрий.

Тим часом і погода сприяла і селяни досить часто бачили свого настоятеля на найближчих лугах. На початку вони дуже дивувались з того, тим більше, що ходив понурий з торбою або кошиком в руках. Але незабаром таємниця була розкрита. Священик збирав тільки відомі рослини, необхідні для складання ліків.

Це був тільки початок його лікарської діяльності. Незважаючи на досить коротке перебування в окопівській парафії отець Людвік зрозумів наскільки важливе здоров'я. Багато років ці люди покладались тільки на власні сили і були позбавлені лікарської допомоги. До віддаленого Рокитного з кільканадцять кілометрів їхали возом, не будучи певними, що лікар буде вдома. За таких умов приїзд лікаря до хворого був

малоймовірним, не говорячи вже про кошти, пов'язані з приїздом. Правда лікар Аніщук намагався не відхиляти подібних пропозицій, але докоряв собі. Нема чому дивуватись: такий виїзд для лікаря був як один день праці, а через цю поїздку мусив би відмовитись від інших заробітків. Безсумнівно відвідини хворого на селі збільшували не тільки об'єм гаманця лікаря, але також, на радість його родини, поповнювали домашню комору.

Про неабиякі медичні здібності о. Вродарчика мешканці Окопів переконались незабаром. Одного дня пізно ввечері, до будинку настоятеля постукав син Антонія Куріати, Зигмунт.

- Отче, будь-ласка, – сказав він несміло, – батько дуже хворий і втрачає свідомість. Мама просить, щоб Ви до нас прийшли.

- Добре, вже йдемо, – відповів священик.

Через декілька хвилин двоє вийшли з будинку і направились до двору хворого. Вони проходили повз будівлі Анелі Романевич і коли минали квіти, які були не високі, побачили контури будівлі Антонія. Зайшли до середини. Хворий лежав на широкому, дерев'яному ліжку. При світлі запаленої гасової лампи побачили сусідку Леонтину Челковску. У протилежному куті великої кімнати стояли інші сини господаря. У ліжка сиділа жінка.

- Шлунок, отче. Нічого не їсть. Третій день вже так лежить. Я безсила, – відізвалась дружина плачучи, – корчиться від болю.

Священик подивився на хворого. Обличчя Антонія було бліде і було видно, що він страждає.

- Прошу мене залишити самого з хворим, – сказав нахилений над ліжком священик.

Всі слухняно залишили кімнату. Через деякий час отець увійшов до кухні і попросив склянку і ложечку. Оглянув хворого, після чого дав йому випити півсклянки ліків. Багато часу провів біля його ліжка. Антоній врешті посміхнувся. Біль поступово відступав. Під ранок ошасливлений священик залишив будинок.

Отже, так о. Вродарчик взявся сумлінно за працю. Його думки забігали далеко в майбутнє. Передусім разом з сушінням і зберіганням лікарських трав він збирався поширити асортимент рослин, які збирав. Думав також про збирання більшої кількості спеціальної літератури, а потім – після будівництва плебанії – вирощувати рослини в присадибному садочку.

Це були тільки праведні бажання. Поки настоятель мав низку інших проблем для вирішення. Однією з них було приготування відповідної кількості міністрантів. Справа настільки невідкладна, що ці хлопці, поза прислугуванням до св. Меси, могли б допомагати в багатьох справах, а навіть не однократно замінити брата Кароля чи сакристіянина.

Перший, вступний відбір кандидатів зголосився проводити син Франциска Гарбовського, Зигмунт, який хотів вступити у майбутньому до духовної семінарії. Визначені хлопці були прийняті і за значною допомогою брата Кароля настоятель розпочав їх приготування до почесної ролі міністранта. Звичайно, як часто буває при подібних обставинах, до цієї справи долучились деякі бабці і матері. Кожна з них мала претензії, чому це їх улюбленець не був прийнятий до цього вибраного грона. Ображеними жінками зайнявся брат, який знаними тільки собі способами обіцяв виконати їх побажання у найближчому майбутньому.

Окремого обговорення потребує справа прискорення будівництва плебанії. Правда о. Вродарчик не дбав про свої побутові умови, але більшості парафіян ця проблема лежала глибоко в серці. Не могли вони погодитись з фактом, що настоятель разом зі своїм помічником займають одну кімнату у Рудницького, а на додаток ще більше ніж за кілометр від святині. Перші кроки, щоб це змінити, зробили Коло будівництва плебанії. За зібрані грошей попередньо було оплачено опрацювання документації, а також завезено на місце будови частину потрібної деревини. Напружена ситуація в країні, виняткові труднощі у період зими, а передусім брак рук до праці спричинили, що роботи при її будівництві трохи затримались. Додатковим поясненням для членів Кола був також факт, що нічого не заповідало швидкого прибуття нового священика. До серпня по парафії і найближчих околицях ходили чутки, що новий настоятель прибуде до парафії весною наступного року. Такі новини привозили з Рокитного окопівські парафіяни. Були і такі, які посилались на слова о. Виробіша, який підтверджував такого роду звістки. Зараз час квапив. Погода сприяла, а зима, що наближалась, ще більше мобілізувала Коло будівництва плебанії до прискорення процесу будівництва.

Феліція Масояда, як член цього Кола, принаймні зараз мусила взяти ініціативу у свої руки. Проведена нею розмова з настоятелем дала їй перші результати. Отець Вродарчик пообіцяв, що найближчої неділі звернеться до парафіян з проханням про будь-яку допомогу. Сфера праці вчительки мала бути різноманітна. Передусім мова однак йшла про гроші, брак яких окопівський храм відчував найбільше. Пожертвування вірних під час недільних святих мес були недостатніми. Отже, треба було просити, аби парафіяни додатково і добровільно встановили розмір внеску, в залежності від площі оброблюваної землі, її якості, наявної найманної сили, чи теж від того, скільки людей замешкає в цьому господарстві. Думки розділялись, через те, що рішення в цьому питанні мали підняти окремі села. Найбільш жива дискусія точилась в Довгані, де земля була найслабша, часто піщана, маленькі господарства і багатодітні родини. Найбільше праці звичайно мав солтис, завжди дотепний Хіларі Лех, який не однократно мусив виступати в ролі медіатора.

Для будівництва плебанії була необхідна робоча сила, якої проте бракувало. Були потрібні не тільки такі фахівці, як теслі, столяри чи пічники, але теж некваліфіковані сили, потрібні для виконання підручних праць. Це була друга форма праці, з якою мав звертатись до своїх парафіян настоятель. Третя, зовсім не менш важлива, це питання тяги. Йшлося про коней або волів, якими користались в околицях. Частину коней, з певністю найкращих, ревізувало військо. Власники коней, що залишились, часто позичали їх сусідам або самі надмірно їх користали. У цьому випадку йшлося про перевезення деревини з лісу. Отже, було домовлено, що у крайніх ситуаціях солтиси будуть вирішувати питання транспорту.

На пропозицію Рудницького до праці в Колі будівництва плебанії включено вчителів з Боровських Будок і Довгані. Отже, Ігнатій Миколайчак і Станіслав Дуда стали його членами. Праці вистачало для всіх. Звичайно, що цілістю керувала Феліція Масояда, а інші брали участь у залежності від потреб. Одні збирали гроші, інші шукали по селам фахівців, яких бракувало, ще інші набирали чоловіків для підручної праці. Ієронім Рудницький, як солтис і сакристиянин, проводив розмови з майстрами у справі матеріалів, яких бракувало для будівництва.

Вже минав другий тиждень вересня. Майже всі мешканці парафії після св. Меси розійшлись по домівках. Більш політизовані затримувались при дорозі, дискутували. Звичайно, що темою номер один була війна. Часті тоді виїзди до Рокитного, причиною яких у більшості була необхідність поповнення домашніх

запасів, також давали змогу дізнаватись новини, які потім розповідали іншим. Всі вже знали про те, що німці постійно просуваються вперед і здобувають чергові міста і села. Правда, наші війська чинили опір, але в реальності відходять все більше на схід.

- Я чув, – відізався Франек Залевський, – що наш уряд переїжджає на Волинь, ніби до Луцька і Кременця. За Бугом дороги переповнені біженцями, бракує гасу, машини стоять і блокують дороги.

- Я був вчора у Рокитному, – говорив Ян Козіньський, – приїхав туди транспорт з біженцями з Помор'я. Місцеві стверджували, що це родини військових і поліцейських. На вулицях я бачив багато людей з валізами і пакунками. Куди вони всі хочуть втікати? Хиба до Советів вони не збираються?

- У Рокитному був два дні тому, - сказав Юзеф Залевський. Розказував мені знайомий, що уряд збирається тікати до Румунії. Не знаю, чи це правда. Чув я також про німецьких шпигунів, розкиданих по всій Польщі. Ніби їх є всюди повно. Деякі з них ходять в сутанах і прикидаються священиками.

Наближався південь. Господині в домах готували обід. Неділя була не тільки днем відпочинку, але також надавала можливість перевірки виконаної праці за тиждень, обійти присадибні будівлі, а під вечір грання в карти. Кінотеатрів в селах не було, газети купувались мимохідь під час перебування в Рокитному. Зрештою і вони не діставали багато прихильників, бо і з вмінням читати різне бувало. Друковані в них літери були для більшості мешканців дуже малими, а окулярів бракувало. Та окрім їх браку, вони були ще дуже дорогі, бо хто в ті часи думав про таку розкіш, без якої можна було ж обходитись. Тільки молодь, яка ходила до школи, час від часу заглядала до преси, хоч і серед них газета не була предметом великої зацікавленості. Так як для старших різноманіттям була гра в карти, так для молоді прекрасною розвагою була щонедільна забава. Молодь досить часто користалась розвагою дорослих, але протилежні ситуації траплялись рідко.

Так, отже, і тієї неділі 10 вересня традиції мали виконатись. В Окопах, в старому саду Анелії Романевич, зібралась група охочих до гри в «очко». Отже, прийшли: Антоній Курчата, Франек Козіньський, Домінік і Юзеф Залевський і Франек Желязко. Пізніше долучились та інші. Прийшли і новачки, які мали намір наповнити або спустошити свої кишені. Гра вже тривала, коли несподівано підійшов о. Вродарчик, який цілком випадково проходив поблизу. Карти швидко опинились в кишені одного з гравців, але настоятель зрозумів мету цього зібрання. Його погляд відібрав бажання всім продовжувати гру. Картярі з різними почуттями залишали сад. Частина з низ пішла до храму, з метою «замолювання гріху», ті, які залишилися, повернулись раніше додому, чим здивували своїх друзин.

Ще цього дня о. Вродарчик був запрошений Масоюдою на вечерю. Правда спочатку вона запрошувала його на обід, проте через велику кількість праці в храмі, отець сердечно подякував і відмовився. Із запрошенням на вечерю мав намір зробити так само, але зважаючи на особу вчительки не мав відваги відмовитись.

Це був його перший візит до помешкання Масояди. Прийшов разом з братом Каролем. Прислуга Чита крутилась по кухні, виконуючи останні кулінарні дії. Гості сіли при столі. Поруч з ними господиня і її син Дзідек.

- Чи чув отець останні новини? – запитала вчителька. – Німці вчора зайняли Лодзь і Радом. В деяких місцях перейшли Віслу і Буг. Наші відступають на лінію Нарев – Вісла. Головний воєнначальник залишив Варшаву.

- Це погано! – відізався священник, – але до нас німці хиба не дійдуть?

- Я теж так думаю. Я була вчора в Карпилівці. Їздила до Надлісництва у справі деревини на будівництво плебанії Лісничий Черняхівський розказував мені, що деякі селяни з цього села збунтувались. Згадували про самостійну Україну. Були навіть вислови, які вихваляли Сталіна. Відбувається щось недобре, – продовжувала Масояда. – Розказував мені також, що в своєму домі прийняв на роботу служницю, українку з Карпилівки. Пішла і не повернулася. На другий день прийшов її батько і сказав, що донька більше не повернеться, бо його дружина є дуже хворою. Подібний випадок був декілька днів тому і в Окопах. Від Фелікса Козинського пішов найманець, теж українець, який сказав, що в поляка працювати не буде. Щось тут коїться.

Чіта подала вечерю. Брат Кароль час від часу споглядав на заставлений стіл. Його погляди не залишилися без уваги господині.

- Це ще передвоєнні запаси, – сказала вона з усміхом, – аби гірше не було.

Брат Кароль бажаючи показати, що він теж є добрим господарем і постачальник, не забув похвалитись своїми досягненнями.

- Я, – сказав він, – зробив також деякі запаси. Маю вже трохи борошна, цукру і чаю. Є трохи сала. Допмагає мені пані Рудницька, дуже порядна жінка. Маю я тільки клопіт, бо не маю місця, де це все тримати. Помешкання є маленьке, а в господарів також тісно. Як перейдемо до плебанії, тоді буде краще.

І розмова знову повернулася до будівництва.

- Деревину вже маємо. Цього тижня поїдуть вози, щоб її забрати. Фундамент вже теж зроблений, – заявила пані Феліція.

Отець Людвік думав про щось інше. Сьогодні після обіду була в нього мешканка Боровських Будек, якась Гарбовська. Бачив він її перший раз. Вона просила про ліки для свого хворого сина. Дав їй трави з вказівкою, щоб повідомила його, якщо стан здоров'я не покращиться. І мав намір туди піти.

*

Розпочався новий тиждень праці. На світанку землероби йшли на поле. Спека ускладнювала щоденне викопування картоплі. Працювали вони з більшою обідньою перервою, під час якої була можливість відпочити. Цей поділ робочого дня отримав велике схвалення окопівського настоятеля. На цю звістку священник оповістив інших, що в обідній час буде перебувати в храмі, щоб полегшити вірним безпосередні з ним розмови.

Якогось дня, командир застави Янсова Ніва проїжджав через Окопи і відвідував на декілька хвилин окопівського настоятеля. Правда до цього часу вони не були знайомі, але за декілька хвилин розмови, вони швидко познайомились.

Отець Вродарчик згадав про гостинний прийом на заставі в Деманці.

- У нас також нічого цікавого, – говорив сержант Зюлковський. Вже весною звільнено деяких командирів, направляючи їх на Захід. Сержанта Цюлковського, командира застави Кремень з сусіднього батальйону Борове, переведено на кордон з Чехословаччиною, а частину солдатів також забрали і перевели

їх до новосформованого полку нашого Корпусу. На заставах залишилось більше десяти рядових – це дуже мало. Правда зі сторони більшовиків нам поки нічого не загрожує, але кордон не є повністю захищений.

Сержант Зюлковський дуже поспішав, їхав до Борового, бо там на певну годину мав з'явитись в офіцера. На прощання отець дав йому десятка півтора іконок із зображенням покровителя храму.

- Це від мене для Ваших солдатів, – сказав священик. Нехай Господь Бог завжди їх береже.

Цього дня о. Вродарчику щастило на гостей. Дві години після від'їзду командира з Янсової Ниви, зайшов до нього вчитель з Боровських Будок, Ігнатій Миколайчак. Був то чоловік відносно молодий, холостяк, середнього зросту, худий, з овальним обличчям.

Зустрілись як старі знайомі. Миколайчака цікавили справи храму, а перед усім будівництво плебанії. Сам винаймав кімнату, тому співчував настоятелю, що удвох з братом мусять міститись в одній хаті у Рудницьких. Тому також при кожній можливості заглядав на будівництво майбутнього житла настоятеля, уважно слідкуючи за працею найнятих працівників.

- Вчора я слухав радіо, – також сказав він. – Наш уряд вже в Кременці. Маршал Ридз-Смігли декілька днів вже перебуває в Бресті. Його супроводжує міністр Юзеф Бек. Радянський уряд оголосив мобілізацію у двох сусідніх з Польщею військових округах. Тривають польсько-румунські переговори. Машина з дипломатичним корпусом блокують дороги, чим далі поглиблюється брак гасу. Що, отче, про це думає?

- Тільки Господь Бог знає, – відповів священик. - Не є добре. У Рокитному повно чужих людей. Отримав звістку від о. Виробіша. Наші війська скеровані до румунського кордону. Цілком можливо, що Маршал має якісь плани.

- Наші сусіди в околиці, українці, також останні дні якісь є неспокійні, – говорив Миколайчак. - Українські селяни, які поселились в хуторах Борового, поговорюють, що в їх селі лунають неприємні слова на адрес «панської» Польщі. Від одного з офіцерів з Борового пішла з дому служанка, українка, говорячи, що у поляка служити не буде. Щось в тому є...

Отець готувався до виходу. Обіцяв сусідці Рудницького, Марії Козинській, що сьогодні відвідає її хворого сина, Вікентія. Зустрів отець його, коли той сидів біля печі., шия його була обмотана рушником.

- Ніщо в мене не болить, але шия дуже опухла, – з трудом відізвався Вікентій.

Отець акуратно оглянув пухлину. Потім подав жінці хворого, Яніні, пляшечку з ліками.

- Нехай пані робить з цього компреси. Це швидко мине, а якщо будуть клопоти, прошу мене повідомити.

Марія, дякуючи отцеві, намагалась дати йому маленький пакетик. Отець подивився на неї із здивуванням.

- Ні, дякую, – сказав він і швидко вийшов з хати.

Новини, повідомлені сержантом і Миколайчаком занепокоїли настоятеля. Завжди спокійний, зрівноважений, а може і флегматичний, відчував, що нерви перестали його слухатись. Відчув він якусь внутрішню слабкість. Пам'ятав з Марковіц, як у хвилинах зриву, схвилювання чи в моментах духовної депресії йшов до храму, сідав за орган і грав. У музиці знаходив розраду і радість життя. Вона завжди рятувала його, підбадьорювала і допомагала. Так вирішив він зробити і сьогодні. У храмі застав декілька жінок, що молились. Увійшов на гору. Сів за фісгармонію. Залунала тиха мелодія. Священик поступово

заспокоювався і поволі вертався до дійсності. Було вже темно, коли він став на коліна перед вітарем і помолився, після чого повільно вийшов з храму.

Отець ліг спати пізно. Не міг заснути. Як в тумані бачив він свої молоді роки. Згадав собі 1918 р. і вигляд обеззброєних німецьких солдатів. Прийшов йому до думки 1919 рік, рік його першого св. Причастя, коли на катехезу він ходив до старої школи, яка знаходилась коло храму. Пам'ятав, як казав до отця: «Тато, я піду вчитись на священника». Бачив він певне здивування в очах батька. Адже батько хотів, щоби він, Людвік, став його наступником і допомагав йому в утриманні великої родини. Він згадував, як чотирнадцятилітній хлопець, розпочав навчання в Нижчій духовній семінарії в Кротошині, другий рік – у Люблінці, а потім – Кроб'я. Проблеми з очима. Лікар прописує окуляри, які має носити до кінця життя. Наступають дальші нещастя. Батька звільняють з праці, а дома залишається сім дітей. Господарство як на таку родину маленьке. Батько його потішає. Він сам приготується до випускних іспитів. 10 червня 1926 р., у віці 49 років, у шпиталі в Битомі помирає батько. Скоро після похорон Людвік прибуває до Марковіц, де розпочинає випробування чернечого життя. У серпні 1927 року складає перші шлюби і переходить до Вищої духовної семінарії в Обрі. Несподівана хвороба шлунку спричинює перерву в навчанні. Лежить в шпиталю Преображення Господнього в Познані. На жаль здоров'я не покращувалось. Далі лікувався вдома, під турботливою опікою матері. 1928 року вертається до Обри, щоб заново розпочати навчання в семінарії. Врешті надійшло 13 червня 1933 року і при вітарі св. Войчеха, у рідному Радзьонкові, він відправляє свою приміційну св. Месу. Це був початок його священницької і місіонерської діяльності. У серпні 1934 р. він їде з Обри і виїжджає до Кодня над Бугом, як вікарій. Школа віддалена на 5 кілометрів від монастиря. Поїздка до неї в ясні дні відбувалась на велосипеді, а в дощову погоду на возі. Також отець відповідав за церковне господарство, поїздку в ліс за дровами, репетицію з хором. 1936 р. о. Людвік знову приїжджає в Марковіце. Тут також він економ, а також органіст. Багато часу присвячує праці реколекційній, а в травні 1939 р. благословляє шлюб своєї молодшої сестри, Клари. У серпні 1939 р. отримує декрет, який його призначає настоятелем і адміністратором парафії в Окопах.

Отець Вродарчик відійшов від роздумів і повернувся до дійсності. Брат Кароль спав. Священик подивився на годинник. Була друга година ночі. Намагався заснути. Проте думки знову направились до минулого.

Світало, коли о. Вродарчик погасив газову лампу і через декілька хвилин заснув.

Брат Кароль встав дуже рано і тихо перейшов до великої кімнати господарів так, щоб не розбудити настоятеля. Рудницький сидів на довгій лавці, споглядаючи у вікно на свого сина Казимира, який приготував коня до виїзду в поле.

- Треба привезти, зібрану вчора, картоплю, - сказав господар. - Сьогодні більше десяти возів їде до лісу за деревиною для плебанії. Повернуться коло півдня. Мушу піти на будівництво, щоб попередити ремісників, щоб були на місці і допомогли розвантажити ліс.

Під дім під'їхала повозка. Зійшов з неї мешканець Боровських Будок, Олександр Залевський.

- Найняв кілька жінок для розкопок, - сказав він, - а тут жінка захворіла, діти маленькі, що маю робити? Приїхав за настоятелем. Всі його хвалять, що він добрий лікар. Може він щось може зробити? - мовив засмучений Залевський.

- Добре, зараз їдемо, - відізався священник, який стояв у дверях.

Через декілька хвилин двоє від'їхали.

- У неділю мав хрестини сина, - відізався до сидячого поруч священника Залевський. - Адже отець його хрестив. Йому було дано ім'я Юзеф. Від цього часу жінка лежить.

- Побачимо, - сказав отець.

Через годину вже були на місті.

- Що пані турбує?- запитав настоятель.

- Шлунок, - відповіла вона, - дуже болить.

Отець питав про особливості недугу. Що їла, коли, чи їжа була свіжа і який апетит. І дав їй пляшечку з ліками.

- Прошу це вживати, - сказав він, - три рази на день, по ложечці. Нічого не їсти. Тільки сухарі і чай. Якщо до вечора не стане краще, нехай мене хтось повідомить, я приїду.

Сімнадцяте вересня 1939 року

Як у кожен суботу після обіду жінки крутилися по хаті, приготівляючи святковий одяг. Витягали з сундуків спідниці і блузки, сукні і хустки. Не забували вони також і про вбрання і для чоловіків. Адже все мало бути чисте і випрасоване.

Чоловіки чистили стайні і корівники, заглядаючи також і до інших домашніх закутків. Були й такі, що не чекали на традиційні, недільні зустрічі зі знайомими і вже сьогодні ділилися найближчими новинами з фронту. Чуда ніхто не чекав, проте безсумнівно ніхто не думав, що ситуація зміниться найближчим часом і польські частини залишать нарешті оборонні позиції над Наревом і Бугом і перейдуть у наступ на Захід.

У неділю мешканці всіх трьох селищ вже зранку були перед храмом і розмовляли. За деякий час вони помітили, що зі сторони забудов Юзефа Шпадли швидким кроком направлялися два чоловіки.

– Совети напали на Польщу, – задиханим голосом сказав один з прибулих, Теофіл Лех з Довгані.

– Від сторони Кисорич чути було якісь вистріли, – додав другий, Франек Скужинський.

Ця новина була як грім серед ясного неба. Всі втратили голову. Ніхто вже не міг думати про Святу Службу. Стоячи перед храмом швидко розбіглися до своїх будинків, а дорога перед святиною опустіла. Тільки всередині ще панував спокій, хоч трагічна новина миттєво долетіла й до святині. Присутні зривалися з місць. Деякі жінки цілували священника у руки, просячи про пораду і допомогу. Люди направились до виходу. Всередині залишалось ледве декілька жінок. Настоятель ходив з перехрещеними на грудях руками поміж людей і молився, просив Господа Бога про вислуховування молитов. Потім він став на колінах перед вівтарем і погрузився у довгу молитву.

Десь о годині десятій до храму увійшла Феліція Масояда. Отця вона знайшла в сакристії, потім вони вийшли до двору. Подивилася один одному в очі. Велика кількість нещастя, яка над ними нависла, була не тільки болісною, але передовсім несподіваною. Ніхто адже не припускав, що радянський уряд здатний розірвати двосторонні угоди, порушити міжнародне право й ударити ножом в спину Польщі, яка бореться за свою незалежність.

– Я маю додаткові новини, – з важкістю вимовила вчителька. – Совети перейшли кордон Польщі ще о третій годині, проте радіо не дає ніяких деталей у цій справі. В наших селах спокій, але в Карпилівці українці спалили будинок Лісництва. В Боровому натомість наше військо вже перед ранком залишило казарми. Найбільше радіють в тому селі євреї, а там їх досить багато. Позакривали магазини, а у вітринах замість товару – який миттєво зник – вони виставили зірки і портрети Сталіна. Звідки вони то все взяли? Перед домами виставлені червоні прапори. Найгірші здаються молоді євреї. Бігають по Боровому з хоругвами і вітають нову владу. Були навіть вигуки: «Ви хотіли Польщу без євреїв, то зараз маєте Євреїв без Польщі.»

Цього самого дня будинок Рудницьких ще відвідав Франек Желязко.

– Я до отця, – сказав на привітання. – В мене до нього особиста справа. Чи можна я його тут почекаю, бо він ще не повернувся з храму.

Франек мешкав в Окопах з 1934 року. Через два роки він одружився. На краю села побудував дім, в якому почав жити разом з жінкою. Як добрий тесляр і столяр останнім часом він працював при будівництві плебанії.

– Прийшов отець, – поінформувала жінка господаря.

Декількома хвилинами пізніше Франек Желязко делікатно застукав до кімнати настоятеля.

– Я в приватній справі, – сказав він.

– Слухаю! – сказав священник.

– Це довга розмова, отче.

– Прошу сідати і казати, – заохотив о. Вродарчик.

Франек розпочав оповідання:

– Шість років тому, разом з трьома братами ми втекли з Росії, звичайно шляхом нелегального переходу кордону. Залишилися тут. Браття мої в Довгані. Сьогодні совети ввійшли у Польщу, боїмося ми, що нас арештують. Ми хочемо тікати на Захід. Що робити? Отче, що ви порадите? Більшовиків знаю добре, вони нам цю втечу не подарують. У Росії з поляками робили, що хотіли. Правда не тільки з поляками. Так само поступали з українцями і росіянами. Людей вивозили до Сибіру, а в селах створювали колгоспи. Мої батьки загинули від голоду і виснаження. Не всі змогли втекти, частина загинула на кордоні.

– Чи маєте ви родину? – запитав настоятель.

– Я є тільки з жінкою. Два брата дочекалися дітей, а наймолодший ще неодружений.

– Розумію вас. Нехай нас всіх Господь Бог має у своїй опіці. Будемо разом, може якимось витримаємо. Проте я раджу вам залишитись. Куди підете? До Бугу адже є багато кілометрів, а час зараз неспокійний. По дорозі стільки українських сіл. Залишіться тут, – сказав на закінчення о. Вродарчик.

Далі новини надходила одна за іншою. Два мешканці Довгані принесли несподівану новину:

– Дорогою з Дерті просуваються незліченної кількості радянські солдати. Їх вигляд зовсім не був вражаючим, – розпочав оповідання Владек Скужинський. – Йшли вони в брудних і порваних брюках і гімнастерках. Карабіни, на яких стирчали довгі і гостроконечні багнети, висіли на шнурках і різнокольорових тасьмах. Всі виглядали дуже змученими. Одні мали на головах поблякли пілотки, інші вже давно не нові шапки з козирками, інші йшли тримаючи в руках свій головний убір. Їх вигляд аж ніяк добре не свідчив про мораль цієї армії, – з певним усміхом закінчив свою розповідь Владек Скужинський.

– По середині цієї мало відвіданої роботи їхали вантажівки, – казав приятель Владка, Франек, – кожна по-іншому облаштована. Це справді був жалісливий вигляд. Коні малі, худі, а перед усім занедбані. По дві сторони дороги стояли поодинокі групки українців, мешканців Дерті і Кисорич. Як вони раділи!

Під вечір надійшли дві наступні новини. На світанку, два поліціанти, які виконували службу з посту поліції в Кисоричах, після спалення документів й обривання телефонних дротів, поспішаючи зі зброєю в руках, залишили село. Частина українців з Карпилівки і декілька євреїв, які там мешкають, ходили селом і викрикували антипольські виклики.

Велике хвилювання переживав окопівський настоятель. Після обіду і розмови з Францішеком Желязком пішов до храму. У цій такій не щоденній ситуації отець не міг знайти для себе місце вдома.

Минаючи будинки Шпадли і Новака, отець почув мелодію релігійної пісні, яка лунала з храму. Отець непомітно увійшов на хори і сівши поруч з фісгармонією долучився в такт співаної молитви вірних. Почувши тони музики, зібрані люди у святині подивились на гору. Настоятеля правда не бачили, але відчували його присутність. Тепер вони співали з ще більшим запалом. Минуло декілька хвилин, після цього вірні побачили свого священника, який йшов у сторону вітваря.

Було вже темно, коли о. Вродарчик замкнув двері храму. Відсутність настоятеля дома дуже спритно використав його помічник. За прикладом найближчих сусідів, а також за допомогою жінки Рудницького, брат повиносив з мешкання найважливіші речі. Правда не було чого спеціально ховати, але він мав принаймні чисте сумління, що справедливість перемогла і можливим непрошеним гостям ускладнить їх знайдення.

На наступний день два мешканці Довгані, Болеслав Лех і Францішек Скужинський, виїхали до Рокитного. Правда їх близькі переконували їх не їхати. Незважаючи ні на що два сміливці вирушили до міста. Коли вони проїжджали через Кисоричі, здивував їх досі не практикований спосіб декорації вулиць. У центрі села, поперек дороги, на червоному полотні, напис українською мовою. Правда з цією мовою, а скоріш з її написанням, двоє не дружили, проте зробили висновок, що його зміст не становив жадної похвали Польщі. На багатьох домах висіли червоні прапори. Обоє подивились один на одного, усміхнулись, один з них вдарив коня батоном і вони швидко минули Кисоричі.

Рокитно зустріло їх прекрасною осінньою погодою, такою самою, яку застали в цьому місті два тижні тому. Бо тільки вона не піддається зміні. Все інше змінилось кардинально. Будинки правда ті самі, але червоний колір на вулицях, різної величини транспаранти, а також усміхнені обличчя українців затемнювали все і дратували більшість перехожих.

Болек Лех зайшов до знайомої, якоїсь пані Паховської, яка тримала продуктовий магазин на вулиці Масовіцькій.

- Ми всі дезорієнтовані, – сказала на початку. - Деяким українцям та євреям в голові поперекручувалось. Вони бігають вулицями і кричать про біду, яку мали в Польщі, що зараз прийшла так бажана свобода і так далі. Я боялась більшовиків як вогню, хоч їх солдати, поки себе поведуть нормально. Сьогодні двоє були в мене в магазині. Вони здивувались побачивши повні полиці товару. Запитали, чи це все можна купити. Коли я відповіла позитивно, не повірили. Один з них попросив кількесот грам ковбаси. Другий запитав, чи можна більше! Я кивнула головою. Вони купили, кожен по п'ять кілограмів. На закінчення розкажу я, пану, ще дещо більш анекдотичного, - казала. - Виходячи з магазину, один із солдатів запитав мене, чи нема у мене у продажі годинників або велосипедів.

Під час, як Болек розмовляв з панією Паховською, Франек після оглядання декількох вітрин, зайшов до знайомої аптеки. Її власником був єврей на прізвище Сольцман.

- Кажі, пане, як справи? – відіззався Скужинський. – Я спеціально приїхав, аби щось дізнатись. Тому і прийшов я до вас.

Сольцман розпочав оповідання.

- Світало, коли на вулиці я почув шум. Визирнув я у вікно і побачив незнайоме військо. Це мене дуже здивувало. Я не повірив власним очам. Потім зрозумів, що то радянські війська. Переляканий розбудив я

родину. Чекали, що буде далі. Проте ніхто не постукав. Вранці дізнався я про все. Засмучують мене євреї, – махнув головою аптекар, – на додаток ці червоні пов'язки на руках. Навіщо їм це потрібно? З іншої сторони, я теж їх розумію. Бояться німців, віддають перевагу більшовикам. Знайшли десь польський прапор, відірвали біле полотно і червоне їм залишилось, отже на пов'язки мають. Але їм це пройде, згадаєте, Ви, моє слово. Гірша справа з цим польським урядом. Військо втікає до Румунії. Усі в розпачі: стріляти у більшовиків чи ні? Але мусимо триматись, пане Скужинський! – сказав Сольцман. – В мене є для Вашої матері ліки від серця. Вона завжди їх у мене купувала.

Франек поклав до кишені краплі, дані аптекарем, і як заплатив вийшов на вулицю. З Болеславом Лехом зустрівся у визначений час. У них було ще трохи вільного часу. Тому пішли вони на залізничну станцію, щоб побачити рух потягів. Особливо вони хотіли подивитись на радянський паровоз і вагони, як пасажирські, так і товарні. Проте їх не було. По дорозі подивились вони на будинок «двійки»: вибите скло, загальна руїна. Також вони пройшлись кількома вулицями, заглядаючи до магазинів і спостерігаючи довгі черги перед ними.

*

Увечері більшість мешканців трьох польських сіл, з ломами, вилами і мотиками в руках рушила до присадибних палісадників і садів. Треба було відпрацювати заборгованості і закопати все, що попереднього дня не довелось укрити.

Отець Вродарчик вертався зі званої вечері у вчительки у товаристві Миколайчак. Їх шлях проходив коло будівництва плебанії. Вони затримались там на хвилику. З далеку побачили вони кількох людей, які крутились на будівництві. Побачивши людей, перестали працювати і підішли ближче.

- Все йде добре, матеріал поки маємо. Мусимо ми тільки нагострити пили. Добре б було, якби був ще один тесляр. А то нас тільки троє. Франек Желязко на працю не приходять, – перший відізався Ян Гарбовський.

- Годину тому були тут два молоді українці з хуторів Борового. Вони йшли до Нетреби. Розповідали різні історії, – казав Франек Козінський. Один з них нарікав на Польщу, другий його трохи стримував. У кожному разі вони дружно твердили, що зараз буде краще, бо не будуть мусити працювати на поляків і у поляків.

- Що ще казали? – запитав із зацікавленням Миколайчак.

- Вони твердили, що Червона Армія принесла українцям свободу і тепер все буде краще, – відповів Франек Козінський.

- Франек Желязко міг би розказати більше про цю рівність і свободу. Шкода, що його нема, – казав Ян Гарбовський.

- Один з них казав, що в їхньому селі вчора були більшовики. Роздавали ті якісь листівки, проте він їх не читав, – сказав Франек Козінський.

Отець і Миколайчак пішли з будівництва.

- Згоден я трохи щодо праці українців у поляків, - відізався вчитель. - Декілька днів тому від одного з мешканців мого села пішла служанка, українка. Вона працювала в нього більше п'яти років. Не сказала та навіть «дякую».

По дорозі розійшлись. Настоятель пішов до храму, а Миколайчак додому.

*

Франек Желязко не послухав прохання настоятеля залишатись дома. Ще у неділю пізнім вечором, попрощавшись з дружиною, він, разом зі шістнадцятирічним племінником Броніславом, покинув село. Браття не пішли його слідом. Вночі двоє минули Карпилівку. Дорога з Борового до Кисорич була для них перешкодою, оскільки рух радянських військ унеможлилював її перехід. Ранком, змирившись, вимучені, вони повернулись до Окоп.

Наступного дня перед обідом Франек зустрівся з братами. Четверо довго обговорювали свою долю. Розглядали всі можливості. Залишилось тільки два виходи. Здатись або укриватись і перетерпіти. Франек як старший за віком запропонував друге вирішення, яке було прийнято всіма братами.

Ще цього самого дня увечері, кожен окремо, з вузликami в руках, залишили рідні домівки. Всі знайшли схованку в найближчих кущах. Через декілька днів українська міліція з її комендантом Хімчаком на чолі розпочали їх пошук. Скромні будівлі всіх трьох Желязків щоразу інтенсивніше обшукувались і дуже детально переглядались. Не допомогли погрози в бік дружин і найближчих сусідів. Вони шукали так, ніби ті провалились під землю.

Нові порядки

Минув тиждень як Червона Армія перейшла кордон Польщі. Солдати правда не показувались у селах, які належали до Окопівської парафії, але певні постанови їх влади вже доносились. Також у людей почали з'являтися сумніви щодо мети, яку переслідували совети, зайнявши цю територію.

Перші дні правління нової влади належали українцям і євреям. Звичайно, не всі представники цих двох народів були ентузіастами нових, нав'язаних порядків. Проте більшість членів тимчасових комітетів і міліцейські, які формувались на гаряче, набирались власне серед них. Траплялись часто випадки, що члени цих комітетів або міліцейські були ініціаторами, а навіть винуватцями правопорушень.

У сусідніх українських селах знаходилося багато охочих. Додатковим привілеєм для цих «вибраних» було отримання рушниць, двостволки чи, навіть, штурмівки. Вже через кілька днів у польських селах з'явилися члени покликаних комітетів у супроводі - на разі вдягнених у цивільне – міліцейських. Одна група шукала зброю, друга реєструвала радіоприймачі, інші складали список людей, поділяючи їх на групи поселенців, поліціантів, військових, лісничих чи біженців із Західної Польщі.

Як перші такі групи з'явилися в Окопах. Обшукували напочатку найбільші господарства. Під перший вогонь попав Фелікс Козіньський, який володів п'ятдесятьма гектарами землі. Правда, його господарство не належало до найбільш прибуткових у селі, але не це було найважливіше для «інспекторів». Велика кількість скота в корівниках, свиней у хлівах, зерна в стодолах і стогах, не враховуючи інші додаткові прибутки, була важливішою розвагою. Тішив їх також факт, що син Фелікса, Вікентій, кілька місяців тому одружився з мешканкою їх села – Кисорич, Яніною Жолновською. Що може бути приємнішого – згідно з їх міркування – як проведення ревізії в польському господарстві, якого співвласницею є дуже добре знайома?

Ці незвичні «візити» у Фелікса Козіньського споглядав через вікно свого житла о. Вродарчик. Проте швидко відмовився від спостереження. Не міг він спокійно дивитись як чужі люди зі зброєю в руках самовільно гасають по чиемусь дворі, заглядаючи до всіх закамарків. Проте не відмовився від споглядання Ієронім Рудницький. Разом з братом Каролем сиділи вони на присадибній лавці приглядаючись тому, що діється в будинках нещасливого Фелікса.

Заходило вже сонце, коли Рудницький пішов до Козіньського. Марисю, жінку господаря, застав на кухні. Вона сиділа на табуретці і плакала. Синова Янка з мітлою в руках крутилась по хаті.

- Що хотіли? – запитав із цікавістю Рудницький.

- Нічого такого, - відповіла знервована Янка, – за дуже чемними то не були. Шукали зброю, але при цій нагоді порахували свиней і корів. Питали вони, скільки маємо зерна, ну і заборонили що-небудь з майна продавати. Найгірший був той з вусами, - казала далі Янка. - Не знаю його. Найбільше бовтав на Польщу. З того, що казав, пам'ятаю точно тільки: «Закінчилось панування польських панів. Зараз прийшли наші, зроблять порядок і бідні перестануть працювати на багатих.» Інші майже не відзивались – казала вона.

- Чого я дочекалась, – відізвалась заплаканим голосом Марія. - Буде те саме, що і 1920 року. Знову будуть бідних поляків грабувати і мордувати. Людина стільки років на цій землі працювала, а ті прийдуть, заберуть все і підуть.

Ця, завжди усміхнена, вже сива жінка тепер переживала великий зрив.

З похиленою головою увійшов Вікентій. Він був вдягнутий у льняну сорочку, зав'язану паском і постоли на ногах. Він аж ніяк не виглядав на великого наслідника у селі господарства.

- Жінки не розпочинайте, - сказав. - Нічого не взяли і дякуємо Господу Богу, що живемо. Ми всі здорові, дамо собі раду.

Як вийшов Рудницький, Вікентій сказав жінці і матері:

- Уночі піду трохи закопаю зерна. Ви теж подивіться, що можна винести з дому. Я тим розбійникам не вірю.

Як Рудницький повернувся, то застав на кухні брата Кароля. Знаючи найбільше про гіркий досвід сусіда, відізався до брата:

- Нехай брат ще раз все перегляне. У Козіньського перевернули весь дім до гори ногами. Завтра вранці я заб'ю теля, буде трохи м'яса. Не буду заощаджувати на власному шлунку. Все має бути державне, - казав далі Рудницький, - дочекаємось, що почнуть ще колгоспи закладати. Від більшовиків всього можна очікувати, - зітхнув. - Колись Франек Желязко розказував мені про їх порядки. Він був людиною дуже скритою. Всього боявся, радянське виховання, холера. Одного разу я попав на такий день, що він був у настрої. Трохи відпустив пару, що в них творилось за радянського правління. Молодший його брат, Теофіл, тільки він мені усвідомив, чим совети пахнуть. Зараз його щось не видно. До праці на будівництво плебанії теж не приходили. Може укриваються? Мають рацію. Більшовики і так би йому не дали спокій. Він їх добре знає.

Сказавши це, Рудницький став зі стільця і махнувши рукою сказав:

- Йдемо братику до роботи. Більшовики їсти нам не дадуть.

Увечері настоятель вирішив відвідати родину Фелікса Козіньського. Адже вони були найближчими сусідами Рудницького, а отже і його. Застав Марію лежачу на печі, прикриту довгим, чоловічим кожухом. Синова Янка разом з чоловіком Вікентієм їли вечерю. На столі стояла миска з гречаною кашею, поруч сметана у глибокій тарілці.

На вид священика, що входив, Марія зійшла з печі і перехрестившись відповіла «на віки слава». Так само сказали й інші. Отець провів у Козіньських приблизно годину. Розмова була звичайно про несподіване і дуже неприємне вторгнення, яке причинило Козіньським стільки прикростей і безпорядку.

- Не засмучуйтеся мої дорогі, - казав священик. - Аби не було гірше. Розказував мені пан Рудницький про все, що сталось і про неприємності, які ви сьогодні зустріли. Люди часто є неосудні і не знають, що чинять. Треба їм це вибачити. Прийде день, коли знову будемо веселі і охочі до життя. Мусимо бути терпеливими, а Господь Бог з певністю нас вислухає.

Священик мимоволі подивився у лівий кут кухні, де на печі висіли довгі витки грибів, що сушилися.

- Це вчора зібрані, - відізвалась Янка. - Цього року багато їх виростало. Не можна їх ніде продати, бо всюди певно.

- Не засмучуйся, Янко, - казала теща. - На вігілію пригодяться.

Священик готувався до виходу.

- Проведу отця, - сказав Вікентій.

- Ні, дякую, - відповів настоятель, - адже тут близько, сам дійду. Слава Ісусу Христу, - сказавши це, о. Вродарчик вийшов з дому Козіньських.

Через декілька хвилин до кімнати отця постукала Рудницька. У руках тримала вінок сушених боровиків.

- Це від сусідів, - сказала вона.

*

Наступного дня Масояда відвідала отця.

- Завтра їду до Рокитного, - сказала вона.

Отець подивися на неї здивовано.

- Пані, до Рокитного? – запитав, не вірячи власним вухам. - Це певно жарт. Чи Ви розумієте, що ви наражаєте себе на небезпеку? Адже в Кисоричах українці бунтують, всі за Советів. Прошу Вас не їхати! – благальним голосом сказав священник.

- Їду! – рішуче відповіла вчителька. - Мушу дізнатись, що робити. Відкривати школу чи ні. Адже жовтень скоро, а діти на пасовиськах. Якась влада вже хіба є? Певно привезу щось нове і цікаве. Відвідаю о. Виробіша. Може щось для отця потрібно? – запитала.

- Тоді маю прохання, - відповів настоятель, коли зорієнтувався, що Масояда не зможе відмовитись. - Ліки у мене закінчуються. Може, пані, щось дістане? В основному я лікую травами, але потрібні також й інші медикаменти. Особливо не вистачає знеболюючих засобів і ліків для дітей. Останнього разу я був у дівчинки з сильною зубною біллю. На жаль, не мав змоги їй допомогти. Бідна дівчина була змушена їхати аж до міста.

- Я постараюсь. В мене є знайомий аптекар.

- А також прошу привітати о. Виробіша, - сказав на прощання.

День отця Вродарчика мав бути насиченим. Поза щоденним перебуванням в храмі, настоятель передбачав також відвідини парафіян у віддаленому Довгані. Правда, він не був прибічником непередбачених візитів, але мусив врешті піддатись на численні прохання мешканців.

Довгань було селом особливим. На противагу від розкинутих Боровських Будок та Окопів, було дуже зібраним. Жилі будинки і господарські будівлі примикали один до одного. Винятками були господарства, які знаходились далі від центру села. Мешканці Довгані поступались мешканцям двох інших польських сел. Земля була гірша, а господарства менші. Проте її мешканці, на відміну від селян з Боровських Будок й Окопів, пишались своїм походженням і відносились до так званої загородової шляхти. Довгань жила швидше відірвано від сусідніх польських сел. Звичайно, всі були добре знайомі, але без зайвої близькості. Вступали у шлюб також виключно у межах свого села. Це було основним фактом, що два прізвища: Лех і Скужинський були найбільш поширені в селі. З метою легшого і швидшого порозуміння у хід пішли різноманітні прізвиська. Отож один із Скужинських став «Кабаном», другий «Вовком», а з Лехів одного назвали «Куцим», іншого знову «Ковалем».

Приблизно о півдні на дорозі перед храмом в Окопах затрималась повозка, на якій сиділо двоє людей: вчитель Станіслав Дуда і солтис Довгані, Іларій Лех. Позаду сиділи о. Вродарчик з братом Каролем.

Не треба хіба за багато згадувати про порядок в будинках, поріг яких мав переступити достойний гість. Все блищало як в дзеркалі. Будинки зовні і зсередини були побілені вапном. Килимами, витягнутими з сундуків, накрили ліжка і лавки. На вікнах висять нові фіранки і стоять різні квіти. Чоловікам залишили найбруднішу роботу. Зтирали вони сліди після забитого пару годин тому телятка чи свинки, які, якби були живі, могли стати легкою здобиччю для представників нової влади.

Місця зустрічі настоятеля з довганьцями були завчасно вибрані три господарства: Альберта Скужинського «Когута», Томаша Леха і Францішека Скужинського «Вовка». Першою зупинкою по дорозі до Кисорич був будинок Альберта Скужинського.

Коло хвіртки привітав гостей, усміхнений і удостоєний такими відвідинами, господар з жінкою і двома підростаючими синами. Після церемонії привітання усі увійшли до будинку. У святково прикрашеній кімнаті знайшли місця також найближчі сусіди Альберта, передусім мешканці найближчого хутору, Клуні.

Почав говорити Станіслав Дуда. Як місцевий вчитель і мешканець Довгані, вже як декілька років був єдиною компетентною людиною, яка могла розказати про село і її мешканців. Проте вчителю не вдалось закінчити попередньо приготовлений виступ. Несподіваний вхід Кароля Залевського розстроїв плани.

- Отче, прошу! – відізався благальним голосом. - Жінка моя захворіла. Я безсильний. Прошу, отче, рятуйте.

- Вже їду! – відповів не задумуючись священник.

Такого повороту справи ніхто з присутніх не передбачав. У винятково не зручній ситуації опинились два головні організатори цієї зустрічі: вчитель і солтис. Все вказувало на то, що подальші урочисті відвідини настоятеля сьогодні не відбудуться. Після короткої наради відправили до села старшого сина господаря, Владка, щоб він повідомив про це принаймні найближчим мешканцям.

Тим часом о. Вродарчик вже прибув до дому Кароля Залевського. Отець був біля ліжка хворої аж до заходу сонця. Тільки, коли температура трохи спалао, **ав тирським приїжджих священниківби Юожої. ім помічником док** і болі в шлунку припинились, настоятель повернувся до Окопів.

Масояда, як казала раніше, поїхала вранці до Рокитного. Правда, вона знервувалась, коли в Кисоричах побачила надмір червоного, проте махнула рукою і сказала до візника: «очевидно так має бути».

Правду кажучи, пересичення цього кольору вразив її тільки в місті. Вулиці, тротуари, деякі будинки, а особливо установи просто тонули в пролетарському кольорі. Удосталь могла вона надивитись на портрети Маркса, Енгельса, Леніна, Сталіна, на такі особистості як Берія, Каганович, Молотов чи Ворошилов. Більшість цих крашених постатей перевищувала розміри нормальної людини.

План перебування Масояди був у місті дуже напруженим. Перший візит зробила до рокитнівського настоятеля. Адже вони були знайомі стільки років – від часу, коли вона стала вчителькою в Окопах, а він був призначений настоятелем в Рокитному. Це знайомство особливо поглибилось в час будівництва окопівського храму. Майже традицією тоді було споживання спільних обідів у Масояди.

Коли вона прийшла до о. Виробіша, він був у садочку біля плебанії. Настоятель мав добрий настрій, був бадьорим та усміхненим. На питання поставлене при вході про те, що так його розвеселило, священник відповів, що пригода, яку він сьогодні мав.

- Вранці, - каже, - прийшли до плебанії два радянських солдата. Поводили вони себе винятково люб'язно, а навіть культурно. Вони шукали, як сказав один з прибулих, «квартиру». Побачивши мою сутану, подивились один на одного і дуже ввічливо назвали мене попом. Із зацікавленням оглянули кімнату, і одразу посміхаючись і перепрошуючи за вторгнення, вони швидко вийшли з плебанії. Їх поведінка покращила мій настрій, - сказав о. Виробіш. - Може не буде так погано.

Обоє увійшли до першої кімнати, яка потрапила.

- Я приїхала до Рокитного роздивитись і дізнатись, що у світі чути, - сказала Масояда. - Вам вітання від нашого настоятеля. Він просив ліків. Може, отче, ви маєте щось? – додала з усміхом.

Хазяйка, не чекаючи на доручення настоятеля, подала печиво і чай. Вона зайшла як раз вчасно. Отець Виробіш попросив, щоб вона приготувала пакет з ліками.

- Ви питали, як справи? Почнемо від Рокитного. Наша польська адміністрація розпустилась швидко. Безсумнівно причиною цього була велика кількість біженців з Помор'я і Познанського воєводства. Не згадую вже про місцеві адміністрації, просто все втрачалось, а перші дні війни ще поглибили цей розгардіяш. Візьмемо, наприклад, наше місто, - продовжував о. Виробіш. - Більшість 18 батальйону КОП залишила нас ще перед початком війни, а 17 вересня на світанку втекла решта. Навіть відділи нашого війська не знали на початку – чи стріляти в більшовиків чи також частувати цигарками і вітати як союзників? Сьогодні всі ми стали мудрішими... Зараз в Рокитному найбільше радіють українці та євреї, але в деяких вже і цей ентузіазм згасає. Більшовики з усією парою розпочали запроваджувати свої порядки. З Росії приїжджають щоразу нові службовці, які передусім посідають високі посади. Для поляків в установах брак місць. У магазинах пусто, бо совети викупувають буквально все. Кільканадцять поляків вже заарештували. Ваш отець нехай з Окопів не висовується, не бачу потреби, аби кудись їздив. Вчора я чув, що більшовики готують вибори. Подібно вони мають відбутися ще цього року. Радіо новини, Ви, певно слухаєте? Варшава капітулювала, Модлін також. Радянські війська зайняли Львів. Все погано.

Минула година, а Масояда далі гостювала у рокитнівського настоятеля, але як подивилась на годинник, сказала:

- Мені вже час. Маю владнати ще багато справ. Дякую за гостинність і ліки для мого настоятеля. Він ним дуже зрадіє.

Як це сказала, вийшла з плебанії.

Біля хвіртки до Масояди підбігла хазяйка і дала їй паперовий пакет з яблуками.

- Це на дорогу. – сказала вона.

Освітнє керівництво в місті було ще на початковому рівні і можна сказати взагалі не працювало. Проте Масояда змогла дізнатись певну інформацію, з якою впливало, що освіта у Радянському Союзі є на вищому рівні, а тільки на теренах тепер «визволених» вимагає ґрунтовної зміни. Ця остання думка сильно схвилювала вчительку. Однак вона швидко опанувала себе і спокійно прийняла цю інформацію, що школи

не тільки забороняється замикати, але навіть треба систематично відробляти багаторічні заборгованості. Ця заява представника нової влади, правдоподібно росіянина, Масояда прийняла як вказівку для подальшої роботи в школі.

Аптека Сольцмана була правда закрита, але багаторазове стукання у двері зробило своє і сивий її власник низько вклонився вчительці.

На питання «що чути?» єврей почесав голову і відповів:

- Ви не бачите? Нема чим торгувати. Ліки закінчуються. Хліб також не можна ніде купити. Одну кімнату в мене вже забрали. Там мешкає якийсь більшовик, годину тому він вийшов з дому. Радянські кажуть, що у магазинах все буде і життя стане нормальним. На разі цього не видно, - казав він. - Два дні тому зайшов до мене міліцейський, знайомий єврей, який забрав у мене єдиний велосипед. Ті міліцейські це голота. Адже до них ніхто порядний не вступить.

- Пане Сольцман, - перервала його Масояда, - потребую трохи ліків для нашого настоятеля. Він бідний немає чим лікувати.

- Розумію. Певно для того монаха? Чув, чув... Зараз щось приготую, - сказав він.

Увійшла його жінка. Це була жінка років п'ятдесяти, худа, з темним волоссям, симпатична. З Масоядою були знайомі добре. Розпочалась звичка жіноча розмова. До зайнятого приготуванням ліків Сольцмана доносились тільки шматки повідомлень: де купити, чого бракує, цього знову бракує, це буде, а то має бути і у цього чи того єврея. Після майже двох годин жінки розказали майже все, що стосувалось актуальних кулінарно-постачальницьких справ. Як заплатила за отримані ліки, Масояда залишила аптеку.

Маючи трохи вільного часу, відвідала вона ще свою подругу, яка мешкала на вулиці Масовецької, вчительку однієї з рокитнівських шкіл. У неї вона дізналась, що казарми повні радянським військом, а у відомому рокитнівському палаці розмістилось НКВС. Викладання в школі має проводитись без викладання релігії, а також українська чи російська мова має бути обов'язковим предметом. Викладацькі кадри мають ніби залишитись ті самі, але під умовою її додаткової підготовки. Окрім цього, Масояда також дізналась про погром, який був у магазинах, а коротко кажучи, про скуповування всього, що знаходилась на полицях.

Під вечір окопівська вчителька залишила Рокитне. Провів її жахливий свист радянського локомотива, який в'їжджав на залізничну станцію.

До Окопів вона повернулася увечері. Наступний день був для неї аж занадто перевантажений. Вранці вчителька зібралась піти до настоятеля, щоб віддати йому привезені ліки. Ще раніше попередили її про свій прихід два вчителі, які хотіли дізнатись останні новини. Не могла вона також виключити і того, що хтось з мешканців обов'язково зайде до неї під будь-яким приводом, щоб дізнатись про щось. Від пам'ятного 17 вересня вона перший раз відвідала Рокитне і селяни вважали не без підстав, що хто хто, але вчителька Масояда щось утішного привезе з міста.

У настоятеля вчителька не була довго. Отець дуже зрадів привезеним лікам і мигцем їх переглянув. Було там всього багато: таблетки, краплі, пов'язки, а у більших пакунках були лікарські трави. Найціннішими для отця були ліки для немовлят, з якими останнім часом мав найбільше клопотів.

Дома Масояда застала двох мешканців Окопів, які розмовляли з Читою. Двоє вже давно працювали на будівництві плебанії. Вони прийшли запитати, чи діти будуть мусити ходити в школу. Масояда рішуче

повідомила, що від найближчого понеділку навчання в школі буде обов'язково. Вона не минула згадати також про офіційне розпорядження, яке отримала в цій справі. Двоє Залевських не були дуже задоволені з такої відповіді. Вони сподівались, що хоч якийсь час діти зможуть допомагати їм на пасовиськах.

Після обіду до дверей Масояди постукав гість, на якого чекала. Це був о. Вродарчик, який прийшов заплатити за отримані ліки.

- Отець Виробіш дуже просить, щоб Ви, отче, на разі нікуди не виїжджали. Зараз не час, аби в сутані красуватись у незнайомій околиці, тим більше у місті. Я говорю це також і від себе, бо останнім часом зауважила, що отець шукає можливості виїхати до Рокитного. Я звичайно розумію бажання зустрітись з о. Виробішом, але це ризиковано.

Інші новини, які розказувала вчителька, також не були утішними. Найбільше священика засмутив факт заборони викладання релігії в школі. Пригадався йому 1934 рік, коли окрім виконання функцій вікарія в Кодні над Бугом, був також вчителем релігії. Із зворушенням розказував, що шістьнадцять годин на тиждень він проводив уроки, доїжджаючи велосипедом до школи, яка знаходилась п'ять кілометрів від міста.

- Приємні і важкі були то роки, – сказав настоятель. Я мріяв про те, щоб колись знову стати за шкільну кафедру і пояснювати дітям Божі правди. Зараз це буде неможливо. Я буду старатись, щоб наш храмик справився з цим завданням. Я докладу зусилля, щоб ще краще пояснити батькам їх обов'язки у християнському вихованні дітей.

Незважаючи на такі новини, у о. Людвіка був добрий настрій.

- Сьогодні на світанку я був у лісі по гриби. Вчора під час репетиції хору пані Цьолковська вмовила мене на це. Пішли ми у трьох: вона, брат Кароль і я. Я маю слабкий зір і грибів майже не бачив, тому мені допомагала пані Цьолковська. Додому я повернувся повністю мокрим. Взуття було ціле мокре, так само виглядала і сутана. А грибів є дійсно багато.

- Це прекрасно, - казала вчителька, - що отець мав трохи забави. Я раджу піти на брусницю, але як роса спаде. Її певно теж багато.

- Ну, на сьогодні вистачить, - сказав священик. Зняв окуляри, протер їх хусточкою і попрощавшись вийшов з житла вчительки.

Масояда чекала на гостей. Включила радіо. Знайшла Лондон. На жаль з перешкодами. Змогла тільки почути стільки: «Другого жовтня капітулював Хель. Ведуться останні бої під Коцьком».

Як переступив перший поріг її помешкання Ігнатій Миколайчак, удвох вирішили чекати на прибуття колеги з Довгані. Сидячи за столом, розмовляли про прогрес у будівництві плебанії, час бо не чекає. Всім залежало на тому, щоб до початку морозів покласти дах і утеплити будинок на зиму. Миколайчак, який декілька годин раніше був на будівництві, зробив висновок, що темп праць є не достатній. Масояда постановила, що обговорить цю справу із солтисом, керівником Кола будівництва плебанії. Через півгодини прийшов задиханий Станіслав Дуда.

Два педагоги були найбільше зацікавлені своїм «хлібом насущним», а отже викладанням і пов'язаними з нею справами. Розпорядження відкриття шкіл прийняли з почуттям великого полегшення.

Докучила їм вже бездіяльність і непевність у завтрашньому дні, які тривають майже місяць. Хоч привезені Масоюдою новини не були офіційні, проте кинули певне світло на образ майбутньої радянської школи.

Перше жовтня припадало на неділю. На дворі було похмуро. Мав піти дощ, на який всі чекали. Мешканці могли отже поспати довше, тим більше, що найважча праця була закінчена. Більшість картоплі була вже в буртах, розташованих недалеко будівель. Злодійство ж бо, особливо нічне, дуже поширилось. Стоги із зерном, нарівні з картоплею, дуже часто були приманкою для різного роду опришків. Більш передбачливі на ніч прив'язували псів біля стогів, що певною мірою охороняло результати їх річної праці.

Справа нічних крадіжок змусила о. Людвіка до обговорення цієї біди під час однієї з недільних проповідей. Звичайно спокійний і витриманий голос священника тепер здавався підвищеним і дуже захопленим. Отець боровся також з пияцтвом, яке останнім часом охоплювало щоразу ширше кола парафіян. Категоричним і рішучим голосом він закликав вірних опам'ятатись і покінчити з цією бідною, яка у так важкий час становить велику небезпеку.

Тої неділі окопівській настоятель мав дуже багато роботи. Кільканадцять парафіян стояли у черзі перед сакристією: двоє дітей до Хрещення, одне оголошення Шлюбу і чотири людини до передшлюбної катехези.

День першого жовтня о. Людвік пам'ятав прекрасно. Одинадцять років тому у другий раз розпочав навчання в семінарії в Обрі, яке попередньо мав припинити через хворобу. Пригадав він собі, як у липні 1928 року у познанському шпиталі відвідав сестру Терезу, яка тоді йому сказала: «Отець завдячує своєму здоров'ю Пресвятій Діві Пекарській, бо отець був однією ногою в гробу». Він пам'ятав також те, що тоді відповів: «Гішусь, що я є в Згромадженні, що я Облат Непорочної Марії».

Жовтень для мешканців окопівської парафії не давав надії на щастя. Вже від понеділка бушувала у селах українська міліція, складаючи детальні списки людей, які мешкали в окремих господарствах, а також робили список інвентарю, який мали мешканці.

Двоє старших за званням міліцейських відвідали окопівського настоятеля. Один з них, який говорив не погано польською, поінформував священника про вибори, які мали відбутись у найближчий час і від результатів яких залежало майбутнє селян, які тут мешкали. Тому вони звернулись до духовної особи, щоб той переконав людей взяти в них участь. Перший раз о. Людвік зустрівся з представниками чужої влади і довго не роздумуючи, відповів:

- Не був, не є і не буду політиком. Я тільки настоятель своєї парафії. Кожен з мешканців поступає згідно зі своїм сумлінням. Прошу мати певність, що я не виступав і не буду виступати проти жодної влади. Натомість завжди буду вселяти своїм вірним любов до Бога та Ісуса Христа.

Міліцейські з різними почуттями залишили святиню.

Селянин теж собі був на умі. Отже тоді, коли міліцейські обшукували господарство сусіда, він у своєму ставленні забавлявся в м'ясника. Йшли під ніж свині, теля, телиці, а навіть корови, не говорячи вже про курей, індиків чи качок. Цей примусовий і непередбачений забій господарських звірів збільшив потребу передусім у солі, брак якої село щоразу більше відчувало. Закінчувались запаси і не тільки зрештою солі. Бракувало цукру, гасу, сірників і цигарок. Наближалась зима. Бракувало також теплого одягу. У такій ситуації товарообмін перевищив рамки пристойності. Обмінювались всім, чим можна. Виїзди до Рокитного

тільки частково заспокоювали нестачу. Євреї-міліцейські теж не байдкували й у своїх службових папках мали велику кількість цигарок і сірників. Вони адже їздили до Сарн, Рівного, Ковеля і Луцьку. Незважаючи на важкість подорожі, привозили найрізноманітніші товари. Знайдені курцями тютюнові листки, йшли як вода, а сахарин, який продавався за спекулятивними цінами, знаходив також своїх покупців.

Вимушений виїзд

У перші дні жовтня двоє мешканців Окопів, брати Домінік і Франциск Козіньський, виїхали на закупи до Рокитного. Після повернення Франек пішов до Масояди.

- Розповідайте, що Ви чули? – сказала при вході вчителька.

- Зміни на всю, а в сумі нічого доброго, – відповів Франек. - У місті багато росіян. Вони виганяють поляків з найкращих мешкань і самі їх займають. Спостерігав я за потягом, який прибув з Олевська. З нього висідало багато людей з валізами і вузликами. Вони виглядали зовсім інакше ніж ми. Широкі брюки, непідібрані піджаки, довгі плащі, це все мені не подобалось. Зараз я Вам розкажу найцікавіше: о. Виробіш втік з Рокитного.

- Що таке? Це неможливо! – Масояда з криком встала зі стільця. - Хто Вам таких нісенітниць нарозказував? – вчителька дуже схвильована ходила по кімнаті. В якійсь момент сіла на стілець поруч. Руками схопилась за голову.

- Пане Франку! Не вірю! Отець Брунон втік з Рокитного?!

- Пані! Я також на початку не вірив. Про це мені казали декілька знайомих. Всі хіба не обманюють.

Бачачи схвильовану вчительку, Франек сказав «На добраніч» і вийшов з оселі.

Масояда довгий час не могла прийти в себе. Яка буде реакція о. Вродарчика? Що змусило о. Виробіша зробити такий крок? Певно не сімейні обставини? Він походив з Кракова; з того, що їй було відомо, там було все нормально. Може провокація? Може НКВС? Пригадувала вона собі його прекрасні проповіді і приватні розмови. Він боровся з комунізмом і був його найбільшим ворогом. А може його хтось переслідував? Якщо так, то поступив правильно, – подумала вона.

Вчителька встала, щоб піти до настоятеля. Подивилась на годинник. Вже наближалась північ. Подумала, що це вже за пізно для візитів. Завтра четвер. Заняття починаються о дванадцятій годині. До того часу, зможу повернутись з Рокитного – вирішила вона.

З цією думкою постукала до дверей господаря. Вона його розбудила і домовилась про виїзд на п'яту годину.

У місті пробула коло години. З далеку побачила закриті ставні плебанії. «А значить це все ж таки правда», - подумала вона. Дивне тремтіння пройшло її тілом. Хусточкою протерла сльози.

Візок під'їхав аж до оселі Аніщука. Постукала у двері. Незабаром у дверях з'явився лікар.

- Що трапилось? – запитав її, як побачив, хоча припускав, що могло стати причиною такого ранішнього візиту. – Отець Виробіш мусив тікати, – додав, не чекаючи запитання вчительки, - йому загрожував арешт. Він вчасно зорієнтувався і за допомогою людей, яким найбільше довіряв, позавчора вранці виїхав з міста. Вчора у парафіяльному будинку був обшук. Плебанію опечатано. Більше я нічого не знаю.

Було вже після одинадцятої, як вчителька увійшла до храму в Окопах. Священника знайшла біля вівтаря. Як він її побачив, то закінчив молитися і вони пройшли до сакристії.

- Я маю розказати отцю не дуже добру новину. Отець Виробіш мусив на постійно виїхати з Рокитного. Просто втік. Я дуже поспішаю в школу. Прийду після занять, – сказала і вийшла із сакристії.

Як вона вийшла, о. Вродарчик з важкістю сів на стілець, який стояв поруч. У голові кружляли слова вчительки. Отця Виробіша і його погляди знав досконало. Певно він не мав іншого виходу. Датись себе арештувати і йти на певне довгорічне митарство? Він добре зробив, – подумав собі настоятель.

Роздумуючи так, о. Людвік задумався на хвилину про свою долю. Чи йому також не загрожує арешт? Він добре усвідомлював, що Окопи це не Рокитне, де о. Виробіш мав багато знайомих. Однак чи не вчинив він чогось, що могло поставити проти нього владу? А якби зробив це, що вчинив його рокитнівський колега? Щоб сказали його парафіяни? Що сказали би облати, якби залишив своїх вірних? Ні – вирішив. Він добровільно ніколи їх не залишить.

Брат Кароль увійшов до сакристії. Відразу зауважив, що його настоятелеві щось лежить на серці. Ні про що не питав його. Адже він його вже давно знав і йому було відомо, що в таких випадках краще мовчати. Брат подав отцеві склянку води, про яку він попросив, і сів на стільці.

Через деякий час священник встав і вільним кроком направився до хорів. Незабаром брат почув мелодію церковної пісні.

Там застала отця і вчителька. Вони спустились вниз. Масояда почала розказувати:

- Я дізналась вчора пізнім вечором. Вранці поїхала до Рокитного, бо хотіла дізнатись про все сама, чи це є правда. На жаль так. Плебанія закрита, що трапилось з господаркою, не знаю. Я тільки змогла зайти до доктора Аніщука, на інше часу не мала.

Вчителька і священник були дуже пригнічені, адже знали кого втратили. Поїхала людина не тільки чесна і повна енергії, не тільки великий священник і проповідник, але також прекрасний поляк і патріот. Удвох втратили друга і радника, в якого можна було шукати слів потіхи і з яким можна було поділитись своїми думками.

Звістка про зникнення о. Виробіша у мить ока дійшла до мешканців всіх околиць польських сіл. Зрештою не тільки до них. Українці також поговорювали про втечу католицького попа. Отже нічого дивного, що в оселі Масояди з'явилися вчителі з Боровських Будок і Довгані, щоб дізнатись все докладніше. Найбільше їх цікавила реакція о. Людвіка. Хвилювались за нього. Вони вже пізнали непоступливий характер цього священника, чуйність до людського горя і прив'язаність до Церкви і вірних.

Жовтень розпочав серію зібрань, в яких мешканці села мали брати участь. Присутність всіх пильнували міліцейські. Службовці ломились до всіх будинків і силою виганяли людей. Допомогати міліцейські змушували також мешканців села, яким надано звання десятників і зобов'язано повідомляти людей про місце і час зібрання.

Звичайно головну роль в кожному з таких зібрань відігравав представник нової влади, який походив з Країни Рад, а отже росіянин, українець або єврей. Люди не звикли до такого роду зібрань, хоч їх теми завжди звучали дуже багатообіцяюче.

Перше таке зібрання в Окопах відбулось приблизно п'ятого жовтня. Через те, що воно було перше, то було багато зацікавлених. Доповідач у довгому, майже до кісток плащу, казав про «визволення» Західної України з-під польського ярма, «експлуатованих» робітників і селян кріпосними, а також «щасливе» життя, яке їх чекає. Згадав він і про бідність, яка панувала у передвоєнній Польщі, побиття польськими офіцерами солдатів і «свободу», яку принесла на ці терени «непереможна» Червона Армія.

На питання одного з учасників, чому бракує основних товарів, таких як сіль, нафта чи цигарки, доповідач відповів, що це все недостача тимчасова, яка виникає виключно з-за вини польських капіталістів. «Сховали весь товар, аби штовхнути польське суспільство до робітничо-селянської влади», - сказав доповідач.

Селяни слухали ці нісенітниці, проте ніхто не хотів наражати себе на небезпеку і залишити переповнене шкільне приміщення. Дивились один на одного і мовчали. Солтис Ієронім Рудницький, через його посаду, був єдиною найголовнішою персоною з місцевих на зібранні. Висловлення доповідача нервували також його, проте йому не можна було виходити. Знайшов він вихід із ситуації. Пояснивши, що в нього є термінові справи, вийшов перший з приміщення і вже як сакристіянин пішов у напрямку храму. На жаль, отця він не застав. Тільки брат Кароль сидів в сакристії, очікуючи на захід сонця, щоб закрити двері святині. Рудницький теж вирушив у напрямку свого двору. Хотів бо першим повідомити отця про перебіг ще незакінченого зібрання. Отець Людвік з великою увагою вислухав його думки, а вислухавши наблизився до хреста, який висів на стіні, і погрузився в молитву. Рудницький тихо залишив кімнату.

Також Масояда прибула на це перше зібрання. Незважаючи на велике почуття патріотизму і авторитету, який вона мала у селі, пам'ятала, що вона вчителька і очі всіх будуть скеровані на неї. Тому мусила прийняти таку позицію, щоб своєю поведінкою не спровокувати безвідповідальних виступів.

До дому під лісом, в якому мешкала, вчителька верталась у товаристві його власника, Каспера Козіньського і найближчих сусідів: Юзефа і Станіслава Залевських. Вони йшли мовчки, пригнічені почутими новинами на зібранні.

Тієї ночі Масояда довго не могла заснути. Враження із зібрання, де вона була звичайною учасницею, виявились занадто жахливими. Перед її очима ставала пузата постать доповідача, його неохайний вигляд і невміле мішання українських та російських слів. Зміст виступу зломив її вкінець. Це все не могло вміститись у неї в голові. Вже вона змогла побачити щось з того добробуту. Бачила вона довгі черги перед пустими магазинами і вбого вдягнутих приїжджих зі сходу. Спостерігала за радянськими солдатами, які бігали вулицями Рокитного у пошуках ковбаси і годинників. Змогла вона також зауважити колишніх злочинців, а теперішніх міліцейських, що хизувались гвинтівками. Прийшла їй також на думку і зворотна сторона медалі. Згадала вона собі липень цього року, коли в рідній Бидгощі разом з подружками і приятелями відвідала тамошню кав'ярню і оглядала гарно вдягнутих людей на вулицях. Там адже вона народилась і провела свої молоді роки. Згадала також про новину, яку почула кілька днів тому, про бійню, яку вчинили німці щодо населення того міста. Знову став перед її очима о. Вродарчик. Чи цей молодий, тридцятилітній священик зможе укріпити віру серед своїх підопічних? Чи навчить вірних відрізняти добро від зла? Вона в нього вірила. Також згадала останні дні серпня цього року, коли разом з сотнею парафіян вітала цього священика і слухала його першу проповідь. Від того дня не минуло навіть двох місяців. Всі мешканці парафії пильно спостерігали за першими кроками свого душпастиря. Бачили, з яким старанням цей молодий, хворий місіонер приступив до організації парафіяльного життя. Все, що він виніс з побожного рідного дому, цілу свою священицьку доброту і знання прагнув передати в серця своїх парафіян. Його душпастирська діяльність не обмежувалась вівтарем, сповідальницею і амвоном. Лікування хворих стало для нього

повсякденним хлібом. Він був справді священиком за покликанням – священиком глибокої віри. О кожній порі дня і ночі можна було його побачити як поспішав до хворого з ліками чи останнім помазанням.

Коло півдня вчителька пішла до храму. Як вона припускала, отця застала в сакристії. Він переглядав літургійні шати. Виглядав дуже перевтомленим.

- Що нового? – запитала при привітанні.

- У мене сьогодні багато праці, - відповів. - Після обіду їдемо з братом Каролем на прилеглі луки. Лікарська трава закінчується, мусимо зібрати трохи квітів і різних рослин. Адже то все треба ще висушити і відповідно приготувати. А увечері ще репетиція хору.

Вчителька завела розмову про вчорашнє зібрання, а потім розказала:

- Сьогодні я слухала радіо. Лондон без перерви говорить про напад Радянського Союзу на Польщу. Згадували про новий кордон між Союзом і німцями. Говорили вони про вибори, які більшовики збираються провести на захопленій території.

- Так. Чув вже про них два рази. Перший раз про них згадували міліцейські, а останній раз згадував про це пан Рудницький. Сьогодні рано були в нього удвох. Один з них розказав йому про листівку, яку знайшов мешканець Кисорич. Вона була скерована до польських солдатів, закликала вбивати офіцерів та генералів, а також переходити на бік Червоної Армії.

- Цих різних листівок було багато, – додала вчителька, – розкидані вони були після 17 вересня, аби посварити солдатів та офіцерів. Я маю щось потішного, – казала, таким чином хотіла певно змінити тему розмови. - Українці вже трохи заспокоїлись. У сусідніх селах спокійно. Певно перелякались колгоспів. Проте євреї обурюються. У Рокитному просуваються на всю.

Попрощавшись, Масояда вийшла з храму.

Був пізній вечір 10 жовтня. Хтось несподівано постукав до вікна дома, у якому мешкала Марія Желязко. Вона впізнала голос свого чоловіка, Франка. Відкрила двері. Він був неголений і схудлий. По його обличчю зрозуміла, що він прийшов з якимсь рішенням. З кімнати вийшли дві перелякані жінки в нічних сорочках. Одна з них була Льоня – сестра Марії, а друга – Яніна Жакова, біженка з Ковеля.

Марія щодня виходила з дому і нишком носила чоловікові їжу. Він знав, що він перебуває під наглядом міліції, яка хотіла його спіймати за будь-яку ціну. Три тижні укривання, уникання людей, а також холодні осінні вечори далися взнаки. Кожен з них мав правду окрему схованку, але у визначені дні і години зустрічались і обговорювали план подальших дій. Зараз не бачили сенсу укриватись далі. Вони розуміли, що втеча з Радянського Союзу не буде їм подарована, що рано чи пізно будуть вони схоплені, заарештовані і засуджені. Їм було шкода своїх дружин, яких переслідували, яких майже безперервно допитували, вже не згадуючи про обшуки. Отже, разом вони вирішили, що завтра віддадуться добровільно в руки НКВС.

Не допомогли прохання і плач Марії та її сестри Льоні. Ніщо не могло змінити їх рішення. Франек був невблаганний.

- Так ми вирішили, – сказав. - Адольф і Теофіл ще раніше переконали своїх дружин. Петро залишиться в Довгані. Зося буде ним опікуватись. Йому вже 15 років, тому тут йому нічого не загрожує.

На світанку Франек Желязко залишив дім. Прощаючись з заплаканою жінкою, обіцяв їй, що швидко повернеться, правда в що сам не міг повірити. У домовленому місці брати зустрілись і з вузликами в руках, трос: Адольф, Франек і Теофіл Желязкі пішли пішки у напрямку Рокитного. Після цього про них більше нічого не було чути і вже ніколи вони не повернулись до своїх родин.

Декількома днями пізніше в Довгані й Окопах знову закипіло. Арешт трьох братів Желязків, які добровільно віддалились у руки більшовиків, не пройшов безслідно. В їхніх оселях збирались родичі і найближчі сусіди.

- Добровільно віддатись в руки цих бандитів, це просто божевілля. Все таки о. Виробіш знав, чого втікав. Треба було йти в ліс, – говорив схвильованим голосом один з Скужинських.

Отець Вродарчик також відвідав оселю Францішека Желязкі. Як міг він потішав дружину Франека, а також просив її сестер: Броніславу, Леонтину і Вероніку, щоб турбувались про самотню Марію. Частину провини за те, що трапилось, брав на себе. Він пам'ятав неділю 17 вересня, коли Франек приходив до нього за порадою. Він тоді передбачав арешт себе і братів і хотів поїхати з Окопів. І він, священник, відмовив його від цього кроку, умовив залишитись тут...

Окопівський настоятель проте не знав, що тоді Франек не послухав поради отця і вирушив на захід. Проте на жаль мусив повернутись.

Отець Людвік сильно пережив арешт трьох братів. Вони стали першими жертвами більшовицького режиму в цій парафії.

Велике здивування викликав прихід до дому Теофіла Желязкі, українця з найближчого хутору. Він дізнався про трагедію, яка трапилась з його сусідом, прийшов виразити свої співчуття. Адже ніхто інший як Желязко весною цього року допомагав йому будувати стодолу. Петро Белечь витягнув з кишені гроші, решта плати за будівництво.

- Що вам принести? – запитав.

- Дякую, нічого мені не потрібно, - відповіла Валерія.

Петру було років п'ятдесят. За «самостійною» не припадав. Жалівся він на міліцейського з Кисорич, який 1938 р. ув'язнив його за те, що він не робив. У теперішній владі упевненості не мав, припускав ліквідацію індивідуальних господарств і створення колгоспів. А він хотів би бути собою. Вважав себе самостійним господарем, який би разом зі своєю дружиною і дітьми був добрим селянином.

Белечь згадав також про окопівського настоятеля:

- Пані! – казав, - але і отця ви маєте. Декілька місяців тому був у мене вдома, у хворого сина. Хвала йому за його серце і лікарські здібності. Я хотів йому заплатити, але образився. Добрий священник. Ціле село його знає.

Звістка про арешт братів Желязків швидко донеслась і до Боровських Будок. Там також мешканці співчували залишеним родинам. Одночасно шукали чогось «незаконного» у власних та найближчих біографіях, що могло бути підтекстом для втручання влади в їх життя. Правда в одній з родин Залевських двоюрідні брати довідались, що якась з померлих вже бабць походила з околиць Житомира і 1920 р. втекла до Польщі. Проте не сприймали того серйозно.

Більшовицькі вибори

На подальші кроки нової влади не треба було довго чекати. Через декілька днів десятники ходили від хати до хати й інформували про позачергове зібрання. Міліція виганяла людей з осель. Висока відвідуваність мала свідчити не тільки про справність діяння органів влади, але передусім бути доказом «ідеологічного діяння» суспільства і його прив'язаності до нової влади.

О шістнадцятій годині сільська школа була заповнена людьми. Тема зібрання була одна: на 22 жовтня були заплановані вибори до З'їзду Західної України та Білорусі. Заохочувались до участі у виборах не тільки погрозами, але й обіцянками. Доповідач говорив отже про краще забезпечення магазинів, гарантував більше цукру, гасу, солі та сірників. На закінчення свого виступу він представив зверху призначених і нікому з присутніх невідомих кандидатів в депутати.

Учасники зібрання на початку з увагою дивились на доповідача, через годину вже тільки слухали з похиленим головами, приблизно о двадцятій деякі вже позіхали, а на закінчення зібрання дрімали штовхаючись ліктями. Після двадцять першої години з полегшенням всі вийшли зі шкільного будинку.

В усіх трьох селах обійшлося все без плакатів, листівок і гучномовців. Проте не жалкували їх для мешканців Рокитного. З середини жовтня вулиці були обліплені плакатами різних розмірів. У вітринах, замість обіцяного цукру і гасу, виднілись написи з датою виборів. Підлітки роздавали листівки, а голоси з гучномовців нагадували про день 22 жовтня.

День виборів наближався. Зростали також темпи підготовки. Міліцейські, а також рокитнівські службовці контролювали приміщення, а також актуалізували списки виборців, погодили склади виборчих комісій. Їхнім завданням також було обслуговування передвиборчих зустрічей, проведення пропаганди, а передусім забезпечення відповідної відвідуваності. Останнє було найважливішим. Для цього солтиси були зобов'язані забезпечити необхідну кількість возів, якими мали довозитись до виборчих пунктів лежачі хворі.

З великої хмари дрібний дощ, – говорить давнє польське прислів'я. В усіх трьох польських селах вибори пройшли спокійно. Правда вже о шостій годині виборчі приміщення були пустими, але старанна міліція швидко це виправила. Люди заходили, брали у руки листки, які їм давали, і не читаючи кидали в урни, які були оббиті червоною тканиною. Незважаючи на гарну погоду і музику, яка лунала зі школи, всі поспішали до своїх домівок. На полі битви залишились тільки міліцейські. Всі були озброєні. Траплялось навіть, що вибрані замість гвинтівки мали нагани. Вони крутились вулицями і квапили людей швидше віддавати свої голоси.

Вибори були успішними для нової влади. Звичайно, що всі кандидати «зверху» отримали перемогу. Правда обіцянки не були виконані і всі й надалі вистоювали довгі черги, проте життя в селах, принаймні на перший погляд, починало нормалізуватись.

Отець Вродарчик мав багато праці. В усій околиці запанував грип. Лікарських трав, які приготував отець, не вистачало. Така ситуація змушувала Масояду до частих виїздів у місто. За ліками для настоятеля їздили також й інші – вчителі або сакристиянин Рудницький. Добре забезпечення аптеки Сольцмана завжди продавалось.

Кожного разу як Масояда відвідувала місто, то завжди дізнавалась про подальшу долю о. Виробіша. Власне Сольцман розказав їй, що рокитнівський настоятель вже був за німецьким кордоном. Їй полегшало. Більше ні про що не питала, бо знала, що зараз зайва цікавість може тільки зашкодити.

Під час епідемії багато людей користалися допомогою окопівського настоятеля. Хвороба проте швидше поширювалась. Отець Людвік приходив з допомогою також і до українських осель Карпилівки, Борового чи Кисорич. Його вже знали всі. Навіть найбільш запеклі українці, які з відразою дивились на кожного зустрічного поляка, з приємністю і невдаваною посмішкою вимовляли його прізвище.

Наближалась урочистість Всіх Святих і Спомин всіх померлих. Майже в усіх домах плели вінки і робили власноруч лампадки. Вже декілька днів на парафіяльний цвинтар в Окопах з усіх сторін йшли вірні, щоб привести в порядок могили найближчих. Головні урочистості відбулись 2 листопада, коли на цвинтар прибули настоятель у супроводі брата Кароля, сакристіянина і парафіян. При світлі запалених лампадок о. Вродарчик відправив богослужіння. Було вже темно, коли учасники церемонії йшли з цвинтаря.

Відсвяткували навіть 11 листопада. Ідея прийшла солтису Довгані, Хіларі Леху, який не був позбавлений ніколи гумору.

- День отримання незалежності Польщі треба належно відсвяткувати, - сказав і дотримав слова.

Організував добре святкування з-за допомогою молоді. Місце для цього було вибране не випадково: великий дім, який знаходився під лісом, організатору добре підходив до умов конспірації. На додаток день 11 листопада припадав на суботу. Гуляла вся Довгань, там були також деякі мешканці Окопів і Боровських Будок. Згадали собі передвоєнні часи, забуваючи про клопоти сьогодення. Навіть голова кисорицької міліції, Химчак, не здогадувався, що майже під його боком нащадки польської загородової шляхти святкують своє національне свято.

Зібрання далі продовжувались, що дуже пригнічувало мешканців. Щоправда їх тематика істотно відрзнялась від передвиборчих, але обов'язкова участь всіх без винятку всім набридала.

На одному з таких зібрань поінформували присутніх про нову ініціативу влади. Вона полягала на тому, що їх три села поєднається в одне велике староство з назвою «сільрада». Адже створення єдиної адміністративної одиниці створювало добрі умови для колективізації. Спротив селян нічого не дав і через декілька місяців села були з'єднані. Центром адміністративної одиниці стала Довгань. Шефом цього створіння став українець, мешканець довганьського хутору Ключіні – Петро Каленик. Назва його посади звучала як «председатель». З'єднання відбулось у демократичний спосіб. На зібранні, у присутності радянських представників і озброєній «до зубів» міліції всі одногосно прийняли запропоновану пропозицію. Подібно вибрали і солтиса. Адміністрація нового солецтва також була збільшена. Поки що створено функцію секретаря, яким став мешканець Довгані, Фелікс Скужинський. Його вибір цілком не був випадковим. Він був сусідом ново вибраного, а скоріш нав'язаного солтиса, а отже був «під рукою» свого шефа. Фелікс мав трохи більше двадцяти років. Мешканці парафії були задоволені з цього вибору. Адже вони мали тепер свою людину, доброго католика і поляка, ну і корінного мешканця їх села, щоправда ні на високій, але проте не на останній посаді. Проте основним аргументом призначення Фелікса послужив його неабиякий розум, а також факт, що перевищував освітою свого керівника. Хтось з них адже мав бути мудрішим, а не пасувало, щоб секретар такої серйозної організації підписувався трьома хрестиками.

Щоправда Скужинський не закінчив середньої школи, але отримання знань з загальної семилітньої школи в Рокитному досить вирізняло його серед тих, хто мусив задовольнятися сільською чотирикласовою школою.

Будівництво плебанії швидко просувалась. Згідно з раніше прийнятими установками будинок мав вже мати дах перед початком зими. Педагоги з Боровських Будок, Довгані і Окопів найчастіше збирались у Масояди. Щоправда її дім знаходився далеко від центра села, але як єдину жінку в тому товаристві, її сприймали по джентльменські. Незважаючи на сльоту чи мороз, два вчителя витоптували стежки до будинку вчительки, який стояв коло лісу. Часом цими стежками користався настоятель, який окрім відвідувань хворих рідко залишав свій сільський храмик. А для отримання свіжого повітря він виходив у таку далеку і самотню прогулянку. Хоч отець сторонився будь-яких політичних дискусій, проте розумів, що знати про головні події у світі, також належить до його священницьких обов'язків.

Одного грудневого дня після обіду о. Людвік мав вільний час. Він вдягнув плащ з чорним, вже витертим коміром і пішов у напрямку лісу. Була субота, а отже день, коли збиралось педагогічне товариство. За годину вже був на місті. У світлі гасової лампи побачив цілу трійку.

Вони якраз закінчили обговорювати приєднання Боровських Будок і Окопів до Довгані. Як відомо, справа викликала багато суперечностей і зустріла великий спротив мешканців.

- Панове! Певно ви чули про Фінляндію, – відізвався несподівано вчителька, – все очікувала, але не такого. Така мала Фінляндія, а розпочала війну з Радянським Союзом. Говорять вже їх розбивають. Справді важко уявити. Це може по різному закінчитись. Фіни мають вздовж кордону великі фортифікації. Я чула, що цю лінію Маннергейма росіяни не зможуть здобути. Зрештою побачимо. У нас багато справ ближчих і напевно для нас важливіших.

У свою чергу Дуда поінформував присутніх про зміст радіопередачі, яку вчора чув у сусіда.

- Програма була про дружину і дочок Пілсудського, які зараз перебувають у Лондоні, – почав він розказувати. – З того, що зміг почути, також і дружина маршалка – Александра, як і її дві доньки, Ванда і Ядвіга, мали чималі перипетії, після чого виїхали до Англії, де ними заопікувався польський посол Рачинський.

- Так, я щось вже чула про це, – казала Масояда.

- Слава Богу, що живі, – відізвався о. Вродарчик.

Слухаючи правдиві й неправдиві чутки, передбачливі господині сушили тонко нарізані шматочки хліба, які, як стверджували, у майбутньому можуть бути потрібними. Вже згадувалось тоді про ймовірність вивозу до Сибіру.

Скоро знадобились і сані. Зимній час чудово пасував для вирубки багатих прилеглих лісів і вивозу зрублених дерев на Схід. Два організованих в селах зібрання вистачило, щоб більшість чоловіків, з пилами і сокирами в руках, вирушила до давнього кордону. Дерев там були ставні, а отже високі, прості і грубі. Представник радянського надлісництва у Карпилівці дивувався, що такий гарний ліс був збережений стільки років від вирубання.

- Це результат вашої капіталістичної економіки. У нас це неможливо, – казав він.

Мрії українців не збулись і нарівні з поляками вони організували бригади з декількох людей, намагаючись потрапити в ряди передовиків праці, відомих як «стахановці». До цієї групи прагнули потрапити також і ті, хто перед війною працювали в поліції, адміністрації, війську або що гірше, у спеціальних службах. Воєнний мешканець Окопів, Луціан Цьолковський, власне належав до однієї з таких груп. Він був сержантом Корпусу Охорони Прикордоння. Він був чоловіком доброї статури, мускулистим, повним сил, отже зміг потрапити в ряди стахановців. Разом з Рудницьким були доброю парою. Правда здоров'я їм не прибавилось від праці з сокирою, але проте дружини декілька разів скористались можливістю робити закупи без черг. Адже довгий час вирубуючи дерева розуміли, що краще робити лісорубом тут, ніж десь далеко на Сході.

Безпосередньо керівництво над працівниками в лісу доручено Петрові Калінічові, новому солтису з'єданого солецтва. На початку йому допомагав секретар «сільради» Фелікс Скужинський, але пізніше, через брак рук у праці, він також був долучений до лісних робітників.

*

Свята Різдва Христового в окопівській парафії пройшли спокійно. Їжі поки що вистачало й у кожному домі пахнуло ласощами. Скромно відсвяткував Свята о. Людвік. На вігілійну вечерю запрошувала його Феліція Масояда, проте не скористався із запрошення, і Святвечір провів у товаристві родини сакристіянина. Перед початком вечері отець разом зі своїм помічником, братом Каролем, погрузились у молитву. Думками вони повертались до своїх рідних домівок і тих часів, коли Свята вони проводили зі співбратами у монастирі.

Пізніше пішли до храму, аби приготувати Пастерку. Перед дванадцятою годину храм почав поступово заповнюватися вірними. З нефу почали лунати відгомони замерзлих ніг і кашель застуджених. На хорах зібралось кільканадцять відважних жінок, які незважаючи на холод в храмі, вирішили прикрасити своїм голосом Святу Месу.

Хористки все більше відчували відсутність справжнього органіста. Хоч настоятель і присвячував їм багато часу, знайомив з нотами та іншими таємницями музичного мистецтва, але під час Меси, мали розраховувати тільки на себе. У справі запрошення органіста в парафію, о. Вродарчик колись розмовляв з Рокитнівським настоятелем, певні кроки робила Масояда. Свою допомогу також обіцяв о. Хоміцький з Клесова. На прийняття цього важливого працівника в храмі погоджувались парафіяни. Але на разі все було безрезультатно.

Опівночі почалась Пастерка. З хорів пролунали перші слова колядок. За хвилину «*Bóg się rodzi*» прозвучало по всій святині. Серед корінних парафіян було присутнім товариство вчителів всіх трьох сіл, групу нетребців і декілька осіб з українського Борового.

Очі присутніх були скеровані до вітваря, де, у світлі гасових ламп і свічок, виднілась постать настоятеля. Проповідь була короткою, але красномовною.

- Треба нашій вітчизні і всім родинам повернути мир, який принесла на світ Божа Дитина, – казав о. Людвік. – Треба, щоб кожен з нас вмів усунути зі свого оточення всі ознаки зла, ненависті і

несправедливості. Треба, аби ми були добрими до всіх скривджених, аби ми хотіли прийняти під свій дах всіх покинутих, біженців – так ніби би ми приймали Святу Родину.

Звертаючись до молоді, закликав відмовитись від розваг тоді, коли інші гинуть на війні. На закінчення з посмішкою на устах побажав всім вірним багато здоров'я і сили до подолання труднощів, які несуть з собою важкі часи.

Вірні молились до Бога, щоб щасливо дочекатись наступної Пастерки. Рудницький збирав пожертвування на храм. Були вони більші ніж звичайно. Давали люди не тільки злоті, але також не дуже поширені в ті часи карбованці.

Урочистість наближалась до кінця. Наймолодші нишком вислизали зі святині, щоб, поки вийдуть їх матері і дружини, то встигли б викурити хоч одну цигарку. Жінки, виходячи з храму, обмотувались хустками, чоловіки піднімали коміри і всі направлялись до своїх осель.

У перші дні січня Леонтина Цьолковська зі своїм сусідом Каспером Залевським поїхали на закупи до Рокитного. Сніг скрипів попід ногами, проте погода мусила бути доброю. Небо було безхмарне. На заході сонця вийшли вони з двору Залевського. У місті магазини були порожніми. Вітрини і надалі були прикрашені портретами проводирів – «визволителів» і лозунгами, які пропагують жовтневі вибори. В одному з магазинів вдалось їм купити тільки декілька коробок сірників. Леона як проворна жінка заглянула в декілька єврейських крамарів і за допомогою товарообміну везла не тільки цукор, сіл і гас. Але також вдалось їй вторгувати шматок матеріалу на сукню для своєї чотирилітньої донечки.

Перед Кисоричами проїхала повз них колонна радянських танків, яка їхала у зворотну сторону. У селі, перед єдиним відкритим ще єврейським магазином, затримала їх маленька група солдатів. Довгі шинелі і червоні зірки на шапках не справило доброго враження. Після поверхневого перегляду вмісту санів, глянули на порядно вдягнуту Цьолковську. Одному з солдатів сподобався її годинник, який блищав на її руці. Він взяв його і після того дозволив їхати далі.

- Добре, що все закінчилось тільки на годиннику, – сказала Каспарові Льоня.

Випадок з Цьолковською не був дивним. Місцеве населення звикло вже до того, що приїжджі зі Сходу неодноразово занадто нав'язливо «цікавились» годинниками, годинничками, а одного разу і велосипедами. Чоловік Цьолковської не був дуже задоволений з втрати годинника, але як добрий «стахановець» вважав, що потім то компенсується.

Ніч з десятого на одинадцяте лютого 1940 р. залишиться на довго в пам'яті не тільки поляків, але й українців. Саме тоді дві польські родини лісників були вивезені на Схід. Перша з них це родина Рафаїла Ясінського, який мешкав у лісничому будинку недалеко від Янсової Ниви. Ясінському було років тридцять, він був високим, худим, зі світлим волоссям. Лісником був років п'ять. Тої знаменної ночі о півночі його будинок був оточений військовими. Супроводжував їх мешканець Кисорич, комендант місцевої міліції, Хімчак. Плач дружини лісника і пронизливий крик переляканих дітей доходив аж до будинку Юзефа Залевського. Протягом години родину Ясінських посадили на селянський візок і вивезли в Рокитне. Там на них чекали приготовлені попередньої ночі товарні вагони. Протягом дня були наповнені наступними

польськими родинами. Серед них були мешканці Сновідовських Будек, Лви і найближчих Старичь. Поруч, на сусідній залізничній вітці, стали кільканадцять наступних приготовлених вагонів.

Подібно поступили і з іншим польським лісником, який мешкав поруч. Болеславу Прусу було років п'ятдесят, лісником став 1930 р. і поселився коло Кремінця. Так як і його колега, він утримував жінку і двоє дітей. Найближчими сусідами були українці з сусіднього Борового. Це вони були свідками трагедії, яку переживала знайома їм родина Пруса. Деякі з них тайкома спостерігали за постатями людей, які бігали навколо хати лісника. Тільки на світанку візок з родиною Пруса направився до Рокитного.

У польських селах закипіло. Труби гуділи. Великі, волинські печі були повними нашвидкуруч випеченого хліба, який ще гарячий різали і вкладали повторно до вогнища. Мішки систематично заповнювались сухарями. До маленьких бочок клались обсіпані сіллю ще свіжі шматки сала. Чоловіки закопували наявні польські нагороди. Всі готувались до далекої подорожі.

Отець Людвік майже без перерви був у храмі, молячись за вивезених. Феліція Масояда, як могла, закликала до спокою і не сіяти сум'яття.

- Адже всіх не вивезуть – казала вона.

У Рокитному також піднялась зрозуміла паніка. З міста вивезли декілька офіцерських і службових родин.

Незважаючи на досить значні обмеження у пасажирському русі, люди їздили до Сарн, Ковеля, Луцька і Рівного, а більш відважніші до віддаленого Львова. Вони привозили новини зі світу. Також вони привозили додаткову інформацію про лютневе вивезення поляків. Межі таких заходів, які приводили до трагічних результатів, були жахливими. Рішення ці приймались не місцевою владою, але все йшло з Москви. Вивозом були охоплені перед усім польське населення, які мешкають у селах поселенців, лісників, гайових і власників великих селянських господарств. Не минула ця трагедія і міст. З усіх сторін тягнулись на Схід переповнений залізничний транспорт.

Через декілька днів мешканці Рокитного спостерігали підвищений рух товарних потягів. Деякі з них затримувались на рокитнівській залізничній колії. Негайно з'явилися озброєні радянські солдати і не допускали нікого до вагонів. За загратованими колючим дротом вікнами дивились очі вивезених.

Важко сьогодні описати плач осіб у закритих вагонах і тих поки вільних, які прийшли з маленькими пакетами і відрами замерзлої води, щоб з ними попрощатись. Наповнені людьми потяги неодноразово по декілька годин стояли на рокитнівській залізниці, очікуючи зеленого світла і піднятого семафору. Дим з бляшаних труб свідчив про те, що ув'язнені у вагонах мають ще рештки палива і можуть ogrівати себе і зледенілі стіни. Щойно пронизливий і різкий свист радянського паровозу сповіщав мешканцям Рокитного і сусідні околиці, що наступний транспорт «ворогів народу» покидав кордони міста.

У цих днях окопівського настоятеля відвідав нечастий гість: о. Екерт, настоятель з віддаленого на 30 км. села Леваче. Він, францисканець, перший раз зустрівся з о. Вродарчиком, облатом. Розмова була цікава для двох раніше незнайомих священників. Турботи в них були подібні. Щоправда у Левачах вже була плебанія і там була більша парафія ніж окопівські, але турботи і прикrostі були ті самі. Удвох думали про непевне завтра. Так само для двох перше і сімнадцяте вересня були найтрагічнішими днями. Особливо

останній особливо вплинув на нормальний образ життя. 10 лютого 1940 р. уповні підтвердив їх припущення. У Левачах і околицях також знайшлися поляки «негідні» проживання на Волині.

Щоправда частина місцевих українців інакше дивилась на питання самостійності своєї батьківщини, були проте і такі, які і далі продовжували сподіватись на реалізацію своїх мрій. Певно це вплинуло на факт, що в Боровому, Карпилівці і Кисоричах портрети радянських вождів поступово зникали, а тільки більшість єврейських будинків були прикрашені радянськими прапорами. Ці позитивні зміни з упевненістю відчували мешканці окопівської парафії, які більш вільніше і спокійніше проїжджали через українські села.

Певна відлига в польсько-українських стосунках стала відчуватись також в іншій матерії. Бідніші українці, а передусім ті, хто попередньо працювали у поляків, приходили до них з проханням повернення на роботу. Не обійшлося також без слів похвали передвоєнній Польщі і взагалі полякам. Проте польські селяни не сильно поспішали приймати їх назад на роботу. Правда не вистачало робочих рук, але кожен також розумів, що наймання чужих на роботу в господарстві не дуже сподобається новій владі. В Окопах тільки вдова Анеля Романівчир вирішила взяти на роботу українця на ім'я Йосип. Генієм, правда, не був, але у запустілому господарстві кожен молодий і здоровий чоловік буде потрібний. Його різкість, а деколи і нахабство, виводили господиню і її сина Станіслава з рівноваги. Їм було важко миритись з такою поведінкою.

Зміни на краще відчув також і о. Вродарчик, який частіше ніж раніше запрошувався до хворих українців, які мешкали у хуторах Борового, Карпилівки чи Кисоричі. Окопівський настоятель був задоволений з такого повороту справи. Він сподівався, що його прагнення будуть хоч би частково виконані і наступить подальше зближення двох сусідніх з собою народів.

Правда солецтва в Боровських Будках і Окопах були ліквідовані, проте всі зібрання відбувались в існуючих до цього часах місцях. На одно з таких зібрань, яке відбувалось в Окопах у другій половині березня, приїхав у товаристві Каленіча представник державної адміністрації з Рокитного. Приїхали також два міліцейських. Як «председатель» очолив зібрання Каленіч. Народжений і вихований у Польщі, а отже добре знав польську мову, однак бажаючи показати свою відмінну національність і приналежність до правлячих верств, розмовляв виключно українською. Час від часу вставляв невміло російські слова, що викликало посмішку у зібраних.

На порядку денного зібрання було п'ять пунктів. Першим і хіба найважливішим пунктом було повідомлення про колективізацію. Доповідання про неї було доручено надійному росіянину – представнику з Рокитного. Він говорив, а скоріш читав, про перевагу комунального господарства над індивідуальним, великі досягнення колгоспів у Радянському Союзі, необхідності ліквідації куркульства і боротьбі з «ворогами народу».

Питань не було. Люди жили у страхі, пам'ятаючи лютневі виселення. Потім повстало питання вирубки лісу. Із висловлень Каленіча виразно випливало, що лісне керівництво з Карпилівки незадоволене з кепського виконання накинутих планів.

- Буде катастрофа, – кричав представник з Рокитного, – план мусить бути виконаний!

Селяни нарікали на відсутність обіцяного забезпечення. На пропозицію Каленіча працювати в неділю всі відповіли однозначно «ні».

- У неділю ніхто не піде працювати у ліс, – голосно сказав Франек Залевський.
- Неділя є для храму, а не для лісу, – додав схвильовано Янек Залевський.
- Ніякими погрозами ви нас не залякаєте, – вимахуючи рукою відізвався Іларій Залевський.

Навіть Крижов, єдиний росіянин, постійний мешканець Окопів був проти, говорячи:

- Стільки років мешкаю в Польщі. Ніколи у неділю не працював. У ліс в неділю не піду і синів також не пущу.

Пропозиція відпала і єдиним досягненням організаторів було те, що прийняті на роботу у лісі люди зобов'язувались більш продуктивніше працювати і виконувати без відстрочки план. Інші пункти порядку денного представлено було вже при меншій відвідуваності і без якої-небудь дискусії. Масояда вирішила залишатись на місці. Адже вона сиділа скраю коло печі і намагалась зосередитись на тому, що вона вже почула сьогодні. «Колгоспу у селі не буде», - рішуче сказали селяни.

Вчителька знала цих людей вже стільки років. Знала як треба з ними поводитись. Вона усвідомлювала, що волинці готові до певних поступок і жертв, проте ніколи вони не покинуть власні, залишені у спадок, господарства, щоб перейти до спільного господарювання. Так думаючи, одночасно вслуховувалась у слова Каленича, який власне пропонував організувати у найближчий час школи для дорослих, щоб таким чином ліквідувати, як казав, безграмотність, яка з'явилась у польські часи.

У виступі Каленич часом ображав людей. Він звинувачував мешканців Окопів у незаконному демонтажі прикордонної застави в Дерманці і Янсовій Ніві, а також у крадіжці деревини людьми, які працюють в лісі.

Цього було занадто. Хоч частина учасників вже вийшла, а ті, які лишились також мали, що сказати. Спочатку кожен дивився на іншого. Охочих не було. Врешті встав зі стільця Ієронім Рудницький.

- Як мені відомо, – сказав він, – то вже через два дні як радянська армія увійшла на польську територію, то застави були повністю зруйновані. Хто це зробив – не знаю. Але точно, що не мешканці Окопів. Хто був би на стільки сміливий, щоб на очах «прикордонників» поїхати з возом і розбирати будинок застави? Треба бути глупим, щоб таке вчинити, – говорив Рудницький.

- Адже цей кордон є зараз закритий і охороняється, – казав Ян Залевський, – Хто би туди поліз? У кожного свої проблеми і кому зиск у розбиранні застави. Щодо іншого звинувачення. Я працюю в лісі, просто неможливо, щоб хтось з наших вивозив ліс додому. Це можна перевірити. Зараз в Окопах ніхто не веде будівництво. Ліс це не сірник – можна його знайти.

- Від грудня падає сніг, – говорив вже Франек Залевський, – і отже видно всі сліди, а окрім того є ж нічні сторожі, які за пильнування вирубки отримують гроші. Де вони були?

Дискусія затягувалась. Люди по трохи залишали повну димом кімнату.

*

У першу неділю березня о. Вродарчик оголосив з амвона, що у зв'язку зі святами Великодня, які наближались за два тижні, у храмі розпочинаються реколекції, як для дітей так і для дорослих. Також він повідомив деталі і терміни початку.

Після закінчення св. Меси чоловіки зупинялись по дорозі для вже традиційного випалювання цигарки. Проте ніхто не хотів визнати, що про жодні реколекції ніколи не чув і ніхто в них ніколи не брав участь. Їх вираз обличчя як виходила зі святині зауважила дуже побожна Агнешка Залевська. І вона почала пояснювати на чому полягають реколекції, чому під час слухання навчають, і на закінчення сказала:

- Урешті почнете ви жити по Божому, може закінчите з вашою політикою, візьметесь ґрунтовно за роботу і не треба буде гнати вас до храму.

Правда «реколекції» тільки розпочались в окремих оселях. Одні жінки, переважно похилого віку, вихваляли отця за те, що врешті щось таке перший раз організовується в парафії, а інші, переважно молоді, таємно ходили до сусідок із запитаннями «а що це таке реколекції». У результаті все стало зрозумілим через два тижні, згідно з визначеним часом, молоді і старші, йшли до окопівського храму. На початку йшли діти, а далі за ними жінки, а в кінці вже чоловіки.

Отже, всі слухали там про основні правди святої віри. Про саму віру - як великий скарб для людини, про гріх – яким є злом, що видно у наслідках війни. Дуже вразила присутніх проповідь про останній суд – але також і про Боже милосердя. Багато людей ставали у чергу до сповіді, а о. Людвік сповідав годинами. Також була проповідь про Церкву. Настоятель не минув питання про різні конфесії, підкреслюючи, що нас багато речей єднає, а передусім віра в Ісуса Христа, а також заповіді любові ближнього. Катехези були дуже цікавими. Траплялось, що чоловіки до когось по дорозі заходили і вертались додому пізно. Однак реколекції були плідними – к великому задоволенню о. Вродарчика і самих парафіян.

Парафіяни змогли вже пізнати ментальність, звички і багато чеснот свого настоятеля. Участь у св. Месі, вечірніх молитвах, а також в інших богослужіннях наблизило вірних не тільки до святині, але також і до особи винятково побожного священика. Дійсно, це був отець з душпастирськими вміннями і талантами, які рідко зустрінеш. Тому не було дивно чути, коли люди йшли до нього, то казали, що «йду до нашого святого». А до нього йшли всі і задоволені життям і скривджені, старші і молоді, жінки і чоловіки, бідні і багаті, хворі і здорові. Різні питання пригнічували людей. Одні посварились у родині чи з сусідами, інші розказували про свої подружні проблеми, яких не хотіли більше нікому відкривати. Бідні і хворі проте були найчастішими гостями отця. Він також їх часто одвідував.

Наприкінці березня вислані «председателем» десятники повідомили мешканців про наступне зібрання. На ньому йшлося про те, що у найближчі два три дні до всіх господарств приїде комісія зі спеціальним завданням. Через три дні приїхали. Мета: виконання детального опису живого і мертвого інвентарю. Списки мешканців вже мали бути тільки актуалізовані, оскільки ще були складені перед жовтневими виборами. Майже цілий тиждень люди в селах судорожно ховали все, що можна було сховати.

Наближались Великодні свята, перші при більшовицькій владі. Люди вже звикли до погроз і численних обіцянок, незважаючи ні на що, вирішили відсвяткувати ці свята по-християнськи, за повною польською традицією, а отже можливо гучно. Цього разу, навіть родичі з Олександрівки, Льви, Левач, Старик і Воронівки обіцяли відвідати окопівські, довганські чи Боровських Будек сторони.

Вже закінчили забивати свиней і теля, місцеві ковбасники також знайшлись, чоловіки в стодолах і корівниках чекали на перші краплі спирту, так званого «первака», а жінки смажили м'ясо, пекли здобу, готували і малювали яйця, а також прибирали в хаті.

Молодші жінки «працювали» в храмі і згідно з вказівками самого настоятеля робили гріб Христа і прикрашали святиню. Перша резурекція в цьому храмі мала бути найпрекраснішою, тим більше, що мало прийти багато гостей.

Вже у Велику Суботу до окопівського храму йшли делеговані представники всіх господарств. Переважали діти, які в кошиках або вузликах несли до свячення шматочок ковбаси, хліб, здобу і яйця. Все це потім буде поставлене на святкові столи. Від хвили принесення цієї святкової їжі до домівок закінчувався піст, з чого частково тішились діти, але хіба найбільше чоловіки. Дуже багато вірних прийшли на резурекцію, а кільканадцять візків, які стояли коло храму, свідчили про те, що справді в храмі свято. Урочистість була справді дуже гарною. У процесії навколо храму з Пресвятими Дарами, фігуркою Христа, знаменами, іконами святих і запаленими свічками йшли гарно вдягнені вірні. Багатьом здавалось, що тепер можна спокійно жити.

Як грім з чистого неба впала на мешканців новина, яку привезли 14 квітня з Рокитного два мешканці Довгані – Теофіл Лех і Франек Скужинський.

- Совети вивозять до Сибіру! – крикнув Теофіл, висідаючи з возу на Клюні, до своєї сестри Броніслави, зараз жінки Фелікса Скужинського.

Незабаром вже були в оселі. Батько Фелька, Гжегож, сидів у кухні на лавці поруч з пічкою, з якого валило гарячим. Поруч, у дверей, стояв Леон Вечорек, працівник і вихованець в одній особі.

- Теофіл! – перший відізвався Гжегож, – розкажуй, це певно неможливо. Адже кого хотіли, вже вивезли в лютому! Кого тепер?

- Так, але тоді вивозили переважно мешканців села, а тепер взяли за міста. Вчора уночі забрали кільканадцять родин з Рокитного. Перед обідом товарним потягом поїхали. Справді я не знаю, куди. З упевненістю в Олевськ, але далі хіба до «білих ведмедів»?

Леон, який найближче стояв до дверей, вийшов з оселі. Він швидко побіг до найближчого сусіда – Петра Залевського. Леон розказав йому почуті новини і повернувся, знав бо, що інформація піде далі.

- Слушайте! – відізвався завжди говіркий Франек – були з Теофілом в Рокитному на станції, бачили майже все. На залізничних вітках стоять товарні вагони. До двох, які стояли на платформі, грузили нещасних з Рокитного. Інші були наповнені людьми з Сарн, Клесова і Томашгороду. Двері закриті, а вікна обмотані дротом. Я був коло вагонів, до яких садили місцевих людей: окремо жінки і діти, окремо чоловіки. Безліч людей прощалось зі своїми родичами і близькими. Людям, які вже були у вагонах, подавали пакунки. «Бойци» безпосередньо не підпускали нікого до вагонів. Про плач і не хочу говорити; це треба чути і бачити...

- Змушує мене задуматись, однак, те, що з Рокитного вивезли передусім родини офіцерів і службовців, – буркнув Теофіл, – а плач і дійсно був несамопитий. Але ми вже мусимо їхати, – кивнув Франеку і разом направились до дверей.

Разом з ними вийшов і Фелікс. Прощаючись з чоловіками, сказав:

- Завтра я їду в Рокитне. Я мушу дізнатись детальніше, бо там вчився в школі. Може когось вивезли із знайомих?

В оселі «Ковалів», батьків Теофіла, вже майже годину було багато довганців. Вони бо знали про те, що Теофіл повернувся з міста, що по дорозі заїхав до Клунь і зараз тут буде.

Ієронім, отець Теофіла, неспокійно крутився по кухні старого дому, який ще до того і розвалювався. А новий дім ще стояв не закінчений. Безустанно він думав тільки про те, як і коли переїде туди зі своєю великою родиною. Передбачав він це зробити літом цього року. Стоячи так тепер і дивився в бік села, з нетерпеливістю очікуючи сина, або направляв очі у зворотну сторону. Там стояв його новий будинок, який восени минулого року покрив його важко доступною черепицею. Власними руками збудував піч, аби його дружина Пауліна могла пекти в ній хліб. Як вона прекрасно пече, – подумав Ієронім. Згадав також вчорашній день, коли перед обідом послав жінку до найближчих сусідів з проханням позичити буханку хліба. Таке рідко траплялось в його домі, але так сталось. Приїхали бо були до них і гості і тому хліба було вжито більше ніж завжди. У Богущьких Пауліна застала настоятеля, який прийшов до їх хворої доньки. Вона принесла хліб і одночасно повідомила, що отець завітає також і до них. Ієронім був упевнений, що Пауліна запросила його не для того, щоб показати новий будинок, а до нього, бо йому вже було більше шести десяти років і здоров'я погіршувалося.

Ієронім ще раз подивився у бік села. Теофіла не було видно. Він трохи змерз. Квітневе сонце досить сильно гріло, але день був похмурий, наближався вечір, а з дому вийшов тільки в сорочці, тому увійшов до оселі. Він подивився на сусідів, які стояли і сиділи під стіною. Скрутив цигарку, вдягнув грубий светр, який сплела йому жінка, і вийшов на ганок.

Перед тим, як о. Людвік постукав до дверей його старого дому, все було прибрано. Донька Станіслава помила підлогу, син Казік попорядкував у кузні, а молодший його брат Вітек ганчірками накрив бочки з бражкой. Священик прийшов після обіду. Ієронім чув вже багато про цього священика. Скільки тут людей завдячують йому своїм життям? Де цей монах тому всьому навчився? Все це не могло уміститись в голові. Навіть українець з сусіднього хутора, Трохим Дмитрук, розказував йому якимось як він запрошував священика з Окопів.

- Пане! – сказав він йому тоді, – це не отець, це святий. Адже він мою дружину вилікував, а лікарі з Рокитного казали, що її стан безнадійний.

Врешті з'явився Теофіл. Він зайшов до оселі, а після нього Франек, якого звали «Ницькем». Запитанням зібраних людей не було кінця. Одні питали, скільки вивезли, другі кого, інших цікавило, з якої вулиці і в котрій годині. Розмова тривала більше трьох годин, проте вона не задовольнила всіх. Люди, які виходили з хати, мали різний вираз обличчя. Жінки повертались до своїх осель з рішенням поповнення своїх запасів сухарів, забити свиней і телиць. Деякі проте йшли повз своїх дворів і направились відразу до храму. Були і такі, що через годину спакували свої речі, а їх діти сиділи на великих вузлах, і вони чекали, коли придуть міліцейські і вивезуть їх до Рокитного.

Рудницький пішов до храму. Він був упевнений, що тільки там може застати отця. Вже було темно, коли відкрив двері святині. У світлі запалених газових лап пройшов повз вірних, які молились, і направився в бік вітара. Через відкриті двері до сакристії побачив священика, який сидів на стільці.

Настоятель підняв голову. З-під окулярів подивився на того, хто входив і привітався з паном Рудницьким. Сакристіянин підійшов ближче до священика і згідно з прийнятим тут звичаєм поцілував руку отця.

- Що чути? – запитав священик,

- Гірше ніж погано, – відповів. - Вчора радянські вивезли з Рокитного наступну групу поляків.

Отець встав і піднявши догори очі перехрестився.

- До чого здатні люди без віри, – сказав він, – чим вартий народ, у якого забрали Бога. Так виглядає життя без Ісуса Христа.

Наступного дня Масояда з Каспером Козіньським поїхала до Рокитного. Каспер декілька років тому одружився на українці, Ганні. Він високого зросту, темний шатен, з орлиним носом, і був винятково мовчазливим. Вона часто його брала у поїздки. Тепер, як вони їхали, Каспер подолав свою несміливість і перший розпочав розмову.

- Як це є? Вже другий раз радянські вивозять поляків до Сибіру, а українців ні. Чому?

- Пане Каспере, – казала вона, – очевидно українці є більш надійними, ніж поляки. У лютому ні, але чула, що позавчора кілька українських родин також вивезли. Але чи перед війною в Польщі ніхто з українців не займав якісь посади? – додала з певною іронією.

- Може і так, – спокійно відповів Каспер. - Моя дружина вчора була у своїх батьків у Нетребі. Вони запитували Анку, чи українців також будуть вивозити? Тому і я питаю Вас. Я поляк, а жінка – українка. Помішані родини хіба совести будуть роз'єднувати?

- Пане Каспере. Я також полька, ходжу до храму так само, як і Ви. Звідки я можу знати, що думають собі совести? Адже вони до церкви не ходять, хіба що таємно, – сказала вона зі сміхом.

Проїжджали через Кисоричі. З лівого боку проїхали повз пошту. Перед нею стояв новий керівник, мешканець цього села. Він розмовляв з Шелюком, місцевим українцем, який відразу після 17 вересня почав домагатись «самостійної». Шелюк, як побачив вчительку, зняв шапку і з посмішкою привітався з нею. Масояда відповіла кивком голови.

Масояда знала, що ходити містом і відвідувати багато знайомих було небажано. Тому вона вирішила, що сьогоднішній виїзд присвятить справам найбільш важливим. Отже, вона вважала, що своє прагнення інформації вона заспокоїть візитом доктора Аніщука, аптекаря і одну зі знайомих вчительок. Проходячи не далеко плебанії, подивилась на забиті двері. І направила до лікаря.

Він мешкав у великому власному будинку, оточеним гарним садом, в якому гралась його трое дітей: Ніна, Тетяна і Юрій. Аніщуку було десь років п'ятдесят. У Рокитному він мешкав досить довго. В межах вільного часу і можливостей, займався також приготуванням ліків, переважно рослинних, подібно як це робив о. Вродарчик в Окопах. Аніщук був росіянином. Зі свого, сьогодні точно привілейованого, походження намагався не користуватись, правда різне траплялось. Але навіть якщо так і робив, то завжди допомагав цим своїм рокитнівським знайомим.

Масояда постукала у двері. Відкрив лікар.

- Я голодна, – сказала входячи.

- Вже йду щось приготувати, а ви поки порозмовляйте, – сказала жінка лікаря.

Вони сіли у зручні і гарні крісла.

- Лікарю, маю до вас дві справи, - почала говорити вчителька. - Як на справді було з цим виселенням, а по друге, потребую трохи ліків для нашого настоятеля.

- Для мого конкурента? – зі сміхом сказав лікар. - Як Ви думаєте, чи цей ваш отець є аж такий добрий? Багато я про нього чув, хоч ще ніколи не зустрічався.

- Лікарю, – казала вона, – о. Вродарчик не є добрий, він чудесний. Селяни розказують, що бачить він тільки церкву і хворих людей. Якщо Ви якось захочете з ним зустрітись, то тільки за цими адресами зможете його знайти.

До кімнати увійшла дружина. На таці була кров'яна ковбаса, хліб, шматочки здоби, чай і цукор.

- Їжте, пані, поки гаряче. Кров'янка власної роботи, з села.

- А тепер розкажіть, – відізвалась Масояда, – як виглядало це виселення.

- Я з дому не виходив, бо тоді мав багато пацієнтів. Натомість моя жінка була на вокзалі. Вона розкаже більш детально, – сказав Аніщук. - Знаю тільки то, що цілу ніч їздили повозки, на яких сиділи люди з валізами і пакунками. Ці вози супроводжували червоноармійці з довгими багнетами на гвинтівках. Вчора я чув, що вивозили офіцерські родини, кілька родин поліцейських і українця, який мешкав поруч зі мною. Чи пані сьогодні всього дізнається? – закінчуючи, звернувся до вчительки. – Люди просто бояться говорити. Мало хто виходить з домівок. Йду, приготую ліки, а ти розкажуй, – сказав дружині.

- Один плач, – розпочала жінка лікаря, – у лютому вивозили людей з села. Також було багато сліз. Зараз сценарій змінився. Більшовики взяли за міста. Я адже росіянка, тому вчора порозмовляла з жінкою одного совета з Житомира. Говорила, втім таємно, що вивозять тільки «ворогів народу», а отже тих, хто противився радянській владі. Пані! Як на мене то, нехай хоч диявол керує, аби був порядок. Зараз крадуть майже всі. Поруч, на сусідній вулиці, мешкав українець, працював на пошті. Зараз його також вивезли. За що? Яким він був ворогом? Недалеко мешкав сержант на прізвище Маєвський. Він виїхав весною на фронт, а вона зараз з малими дітьми до Сибіру. Я питаю, що вона їм поганого зробила? Говорю Вам, найгірші це українські міліцейські. Передусім їх мають більшовики вивезти. Не знаю, чи пані знає такого Чернецького, був сержантом в нашому батальйоні. Його дружина росіянка далі тут мешкає, а її братів виселили. Всього цього справді я не розумію.

З пакунком у руках увійшов Аніщук.

- Чув, що ваш настоятель лікує травами, – сказав, - то я дав йому трохи. Також трохи ліків у таблетках. Йому знадобиться все. Тут у Рокитному є радянський лікар, дуже серйозна людина. Прийдіть наступного разу, то спробую дати трохи більше.

- Лікарю, – хотіла знати ще вчителька, – ви працюєте в школі, що говорить молодь?

- Так, навчаю в цій їхній новій «десятирічці». Я викладаю біологію. Шість годин на тиждень. Але певно відмовлюсь. Це вже не для мого віку. Ви питали, що говорить молодь? З молоддю про політику взагалі

не розмовляю. А вчора дізнався, що одну з моїх учениць вивезли. Звичайно разом з батьками. Отець поляк, працював у магістраті.

Масояда подивилась на годинник. Витягнула гаманець.

- Ви певно жартуєте, – відіззався Аніщук, – прошу сказати вашому настоятелю, якщо він лікує безкоштовно, то я цього разу частково йому віддячу.

Феліція подякувала за ліки і попрощавшись вийшла з дому лікаря.

Знайома вчителька мешкала поблизу. Час на візит був правда не дуже підходящий, адже вже надійшов час на обід, однак вирішила піти.

Двері відкрила Кобриновичова. Масояда помітила, що вона не була як завжди усміхненою. Привітавшись увійшли до кімнати.

- Перепрошую, що зайшла трохи не вчасно, але не мала іншого виходу, а хотіла з тобою побачитись, – сказала Масояда, – довго не буду.

- Що ти говориш, – відповіла, – розкажуй, що там в тебе у селі?

- У мене в Окопах спокій, а за новинами приїхала в Рокитне.

- Ах, кохана! Які у нас справи? Це неподобство. У лютому вивозили, у квітні вивозили і що далі? Коли наступні? Чи ти знала майора Жепку? Командир батальйону. Він виїхав разом із військом, точно у березні, а її з дітьми вивезли зараз. Що ж вона бідна буде з дітьми в Сибіру робити? Чи ми поляки, які мешкають на цих забутих кресах, маємо усю вину взяти на себе? Чи наші польські сановники, які зараз сидять собі спокійно у Франції чи в Англії, чи вони не понесуть жодної відповідальності за то, що на нас сьогодні чекає? Інша справа, що з такою політикою совети далеко не зайдуть, - казала Кобриновичова. Ти певно чула, що війна з Фінляндією закінчилась. Подивись тільки: така маленька Фінляндія і справилась з Радянським Союзом. Як все буде добре, то і Гітлер до них дійде, ось побачиш.

- А як із забезпеченням у місті? – запитала Масояда, бажаючи зміни темі розмови.

- Гірше ніж погано. У магазинах і надалі пусто, – казала Кобриновичова. Нічого не можна купити. Обіцяли, що після виборів щось зміниться, але як було, так і залишилось. Моя донька серйозно хворіє. Я маю тримати її на дієті. Сьогодні ходила у місто. Помідорів нема, свіжих огірків нема, капусти нема. Я розумію, що зараз весна і ще нічого не вродилось, але щоб взагалі нічого не було? У одного єврея, старого крамаря, купила дві моркви. За двома коробками сірників я стояла у черзі більше години.

- Щось ми заговорились, – перервала Масояда, – хоч на хвилину маю зайти в аптеку. Сольцман завжди знайде щось для мого настоятеля.

Масояда поспішала ще більше, бо через годину мала вже вертатись до Окопів.

В аптеці довго не була. Вона купила те, що запропонував Сольцман. Каспер з батогом в руках прогулювався поруч воза.

- Їдемо, – сказала вчителька.

Хвилин п'ятнадцять їхали не розмовляючи. Феліція аналізувала все, що почула. Каспер також не мав настрою, бо гриз тупе сонячне насіння, що хвилі випльовуючи шкарлупу.

У такому гробовому мовчанні проїхали Масевичі. Бруківка була позаду. Виїхали на м'яку, піщану дорогу. Віз менше трясся.

- Пане Каспере, чого ви так мовчите? – запитала.

- Мовчу, бо думаю, – відповів. - У місті зустрів Фелька Скужинського з Довгані, секретаря нашого нового солецтва. Знаєте, що він зробив? Привіз мішок сухарів для вчителів, які його вчили. Адже я також міг так зробити. Моя Анка також їх напекла, але не прийшло мені це до голови. Фелек наговорив мені багато різних історій про цей останній вивіз.

- Важко, пане Каспер, стало. Ми їм нічим не допоможемо. Чи ви пам'ятаєте вчителя з Окопів, Станіслава Беньковського? У вересні його забрали на війну лейтенантом резерву, десь під Смоленськ. Як я можу йому допомогти? Ніяк. Тільки, що я відповіла на лист, який від нього я отримала. Пакунок вислати йому я не можу, бо не приймають. Єдина пам'ятка про нього лишилась, то це шуба, яку я сховала у знайомі. Так само і зараз. Тим вивезеним, принаймні зараз, не можемо допомогти, – сказала Масояда.

- Чи ви знаєте – я мешкаю далеко від села. Не всі новини до мене доходять. Цього Беньковського близько не знаю. Але з того боку, тобто від советів, мало хто повертається... Дай Боже, щоб він повернувся. У мене є родина з-під Житомира. Їх вивезли як куркулів точно 1932 року. Ніхто з них не повернувся. Там важке життя. Вони працювали на вирубці лісу і там і загинули. Але тих окопівців, які у 1939 р. пішли на війну, пам'ятаю дуже добре. Юзеф Новак повернувся, також вдома Адольф Козинський, Адам Романевич десь там в Англії, тільки Вітольд Романевич говорять, що загинув. Пані, – казав Каспер, – з іншого боку, ніхто з нас не був на Сході, може не є так погано.

- Так, – відізвалась вчителька, – Ви маєте трохи рації, побачимо. Пане Каспере, якщо ви не дуже поспішаєте, то може заїдемо до отця?

- Добре, заїдемо – відповів. - Анка зачекає.

Сонце починало заходити поволі. Масояді і Касперові треба було до вечора повернутись до Окопів. Правда у Кисоричах стало спокійно і їх мешканці погодились з теперішньої дійсністю, проте завжди щось могло статись.

Через якийсь час доїхали вже до будинку Рудницького.

У дворі застали брата Кароля, який побачивши, що вони їдуть, пішов відкривати хвіртку.

- Отця нема вдома, – заявив він, – поїхав до хворого. Важко сказати, коли він повернеться. Захворів один з Лехів у Довгані. Чи маю йому щось переказати?

- Так, – сказала вчителька, – я привезла йому ліки. Передайте їх йому, будь ласка.

З дому вийшов Рудницький. Вираз обличчя був заклопотаний.

- Чого ви такі засмучені? – запитала вона.

- Корова захворіла, – відповів він.

- Людей до Сибіру вивозять, а ви переживаєте за корову, – сказала вчителька. - Не переживайте, совети хворих корів не забирають, а у вас виросте молода, – сказала з посмішкою. - Пане Каспере, їдемо.

В'їхали до лісу. Проїхали будинки Антоніни Залевської, потім Франка Козинського. Через півгодини були вже на місці.

Вдома Чіта віддала Масояді офіційний лист, у якому йшлося про те, що вона має віддати своє радіо міліції в Кисоричах.

Вчителька очікувала на таку постанову, оскільки деякі вже її отримали. Хоч у першій хвили з жахом вхопилась за голову, але вона мусила швидко визнати даний факт. Масояда усвідомлювала, що якщо віддає радіо, то втратить будь-який зв'язок зі світом.

Окопівський настоятель повернувся додому пізно увечері. Він відвідав декілька довганських дворів, де заспокоював людей, які були у розпачі від своєї долі. Квітневий вивіз людей до Сибіру дуже сильно налякав багато парафіян. Люди охололи до всього, що їх оточувало, напівпритомні ходили по своєму господарству, автоматично заглядали до корів і до не однократно голодних свиней. Більш спокійні готувались до далекої подорожі і підтримували інших. З простирادل вони шили мішки і пакували у них найтепліший одяг, перини і подушки. Деякі забивали останніх свиней, обпікали їх, коптили і обсипані сіллю клали до приготовлених бочок. Жінки рідко відходили від печі. Вони сушили хліб і пакували його до наволочок. В оселі Яна Скужиньського настоятель застав зневірену дружину господаря Антоську, яка цілувала його в руки, благаючи про допомогу. У Фелікса Леха побачив Зоф'ю, жінку заарештованого НКВС Адольфа Желязкі. Всі тягнулись до отця, прохаючи про пораду і порятунок. Безсильний священник, підносячи руки вгору благословив присутніх і молився про витримку.

Як вийшов від хворого Леха, о. Людвік відвідав дитину Богуцьких і тільки після них відправився назад до Окопів.

Брат Кароль переказав йому два пакунки, привезених Масоядою, ліків. Як він почув про це, то перервав вечерю і відразу почав дивитися, що в них є. З великою старанністю брав до руки окремі ліки і за власним розсудом сортував і складав їх. Цю аптекарську процедуру він закінчив тільки після півночі. Радісний усміхнувся сам до себе. Ці ліки дали йому стільки радості. Тепер він має багатий асортимент! Медикаменти були різноманітні, але і дорогі. І це отець усвідомлював. Він тепер мав у своїй аптечці ліки для печінки, серця, голови і шлунка, також таблетки і мазі, а передусім трави, яких йому останнім часом бракувало.

Вранці, коли отець збирався виходити з дому і піти до храму, до оселі увійшли дружини заарештованих Желязків: Марія, Валерія і Зоф'я.

- Ми до отця, – відізналась найстарша за віком дружина Франка, Марія, – півроку минуло, як наші чоловіки добровільно віддалися в руки НКВС, їх заарештували в Рокитному. Певен час вони сиділи у рокитнівському палаці. Ми їздили туди всі і кожна окремо. Нас не впускали до них. Через місяць їх кажуть вивезли до Олевська. Я туди їздила з дружиною Адольфа. Також чоловіків не бачили. Камінь у воду. Що нам робити? – у сльозах говорила Марія. - Ми зі Зофією ще якимось даємо раду, але найгірша ситуація у Валерії.

- Я чула, – відізналась Зоф'я, – що мають початись суворі вироки. Адже звідти рідко, хто повертається.

- Я не потребую ніякої допомоги, – казала Валерія, – я справляюсь. Я тільки хвилююсь за чоловіка. А може щось вчителька порадить?

- Як я вам, бідні, могу допомогти? – сказав священник. - А чи ви були у якогось керівника?

- Ми були, і не в одного, – відповіла Зоф'я, – кожен говорить щось інше, а всі утішають і нічого більше.

- Отче! Ці начальники такі ввічливі. В очі намагаються допомогти, але втім – чорти знають, – сказала упокореним голосом Марія.

- Неодноразово я молився про їх щасливе повернення, – казав о. Людвік. - Завтра о сьомій відправлю св. Месу, може Господь Бог дасть, щоб швидше повернулись. Сьогодні буду розмовляти з пані Масоядою, може щось вона придумає?

- Точно, прийдемо, – сказала Марія.

Отець пішов до храму. Подивився на годинник. Він ще мав трохи часу, щоб встигнути провести передшлюбну катехезу. Відкрив двері храму. Розпочався нормальний день праці сільського настоятеля. Четверо молодих людей чекали на його прихід. Брат Кароль з мітлою в руках прибирав у сакристії.

У півдні прийшла Масояда.

- Чи ви отримали ліки? – запитала при вході.

Почувши позитивну відповідь, вона почала розказувати враження з перебування у Рокитному.

- Я хотів би спочатку заплатити за ліки, я дуже радий з них. Заплачу, а потім тоді будемо розмовляти, – сказав отець.

- Я заплатила тільки в аптеці у Сольцмана. А лікар Аніщук дав ліки як подарунок, – говорила вчителька.

Після вирішення фінансових справ, розмова продовжилась. З жахом отець слухав розповіді Масояди, яка намагалась переказати йому все, що знала і що дізналась від Аніщука і Кобриновичової.

- Нічого більше додати не можу, – заявила вона на закінчення.

- Про ситуацію в місті ви розказали навіть за багато. Нехай Господь Бог опікується виселеними, – говорив священник. – Тепер я маю декілька справ до вас. Я вчора був у Довгані. Люди до глибини вражені останніми виселеннями. Ми мусимо щось робити. Я як вмів, намагався їх підтримувати. Не знаю, на скільки мені це вдалось. У наступну неділю ширше про це буду говорити з амвона. Сьогодні вранці, – продовжував отець, – були в мене усі три дружини Желязків. Вони просили про допомогу. Їх втручання у справі чоловіків ні до чого не привели. Що робити?

- Якщо чесно, мені нічого конкретного не приходить на думку, – сказала Феліція.

- А у Рокитному у нас хтось є? – запитав отець.

- З советів нікого такого я не знаю, – відповіла. - Хвилиночку! А може доктор Аніщук?

- А то людина чесна?

- Отче! Я з нечесними не розмовляю, – казала вчителька зі сміхом. - Це той лікар, від якого я вчора привезла вам ліки. Навіть гроші не хотів брати. Він росіянин, його жінка також. Вони дуже серйозні люди і я їх знаю багато років. Я порозмовляю з ними про Желязків. На скільки він зможе, то певно допоможе.

- У мене до вас ще два питання: відпуст і біженці, – сказав о. Людвік. – Як ви знаєте, у нашій парафії перебуває приблизно 40 біженців, майже всі з Чеханова. Частина з них вже виїхала, ті, які лишились, також хочуть повернутись до себе. Декілька було у Рокитному, хотіли зареєструватись. Цим людям треба допомогти.

- Багато це справ. А отже маю пропозицію. Давайте зберемось четверо: ви, Дуда, Міколайчак і я. Разом то все ми й обговоримо, може щось і придумаємо. Перед тим як зустрінемось, я поїду ще раз у місто.

- Добре, – відповів священник.

- Ви також згадували про відпуст. Що ви запланували? У нас ще більше місяця часу. Говоріть.

- Пані! Я ніколи не організував відпустів. І не маю досвіду у цій справі. Через два роки тут відбудеться миропомазання. Єпископ Шельонжек з Луцька обіцяв до нас приїхати. Хотілось би, щоб все відбулось скромно. Зараз час неспокійний.

- Все складеться добре і боятись не треба. Гостей певно буде багато, – сказала вона з посмішкою. - Я пам'ятаю відпуст минулого року. Приїхали отці Виробіш і Хоміцький, на дорогах було багато чужих возів. Так буде і зараз. Не хвилюйтесь.

Наближалась третя неділя квітня. Незважаючи на проливний дощ, люди поспішали до своєї святині, щоб разом із настоятелем просити Бога про можливість витримати і уникнути страшного, далекого і холодного Сибіру. У проголошеній проповіді священник закликав до витривання і довіри Богу.

- Тільки ретельна праця на землі дасть вам спокій і допоможе забути про всі проблеми і всі печалі, – казав настоятель. - Менше обговорюйте, менше займайтесь політикою, а більше часу присвячайте своєму господарству. Бог вас пильнує, – щоразу голосніше казав священник. - Не звертайте уваги на існуючі труднощі і клопоти, які треба подолати. Любов до землі, на якій народились, і успадкували від батьків, дідів і прадідів, має всім заслати далекий Сибір, Урал чи Казахстан. Нехай спільною думкою для нас всіх будуть слова поетеси Марії Конопницької: «Nie rzucim ziemi, skąd nasz ród», - викликнув о. Вродарчик.

Настоятель був помітно схвилюваний. Його спокійний звичайний голос, до якого всі звикли, зараз ставав більш голосним, більш рішучим і впевненим, так якби священник не міг погодитись з падінням людей, з їх безустанним страхом перед завтрашнім днем.

Друга частина проповіді відрізнялась. Отець говорив своїм нормальним спокійним голосом. Було це скоріш прохання. Відштовхуючись від слів «любви ближнього», священник просив вірних допомагати біженцям, які мешкають серед них, забезпечувати необхідним одягом, а часом і їжею.

- Пам'ятайте! – казав, – це поляки, яких війна, страх перед німцями, кинули на волинські терени. Тут також нічого доброго не зустріли. Прошу, допоможіть їм.

Останні дні квітня були безхмарні і сонячні. Дощ, який падав час від часу, тільки зволожував землю, що давало надію на добрий врожай.

Після травневого мітингу в Окопах, доповідач виїхав у не досить оптимістичному настрої. Він відчув, що тутешні мешканці не дуже взяли до серця його виступ про свята робітничого класу, що наближались. Присутня на мітингу молодь також без ентузіазму прийняла заклики вступати до комсомолу.

- Ми не маємо на це часу. Адже у нас господарства. Гоните нас на виробку лісу, але і за то майже не платите, – відповів Домінік Козіньський.

Обіцянки доповідача про забезпечення сільського магазину, зібрані сприйняли як жарт. Посмішки на обличчях людей дуже явно свідчили, що всім вже набридло слухати ці нісенітниці. Правда цього разу доповідач мав трохи рації. Двома днями перед першим травня, магазин в Окопах, який називали звичайно кооперативним, отримав трохи товару. Правда то не завжди були товари першої необхідності, проте магазинні полиці були трошечки заповнені. На радість продавця було отримано кільканадцять кусків

туалетного мила, багато одеколону, декілька десятків метрів ситцю на спідниці, бочку гасу і ящик сірників. Можна тільки уявити, що творилось коло магазину, коли треба було розділити 200 літрів гасу майже на триста господарств. Хто тільки отримав літр так потрібної рідини, не оглядаючись на цілість свого тіла й одягу, радісний швидко йшов додому. Більшість правда верталась з пустими пляшками.

У такій ситуації хліборобом більш оплачувався товарообмін, хоч не завжди законний. Ним займались переважно мешканці Рокитного, а також розкидані польськими селами біженці. Так склалось, що мешканці села до мінімуму обмежили виїзди до міста, бо найбільш потрібні товари доставлялись до їх дворів доморослими торговцями.

Перше травня не було приємним для агітаторів і прихильників червоного режиму. Звичайно всі їх статистики і звіти були оптимістичними. А в дійсності однак мало хто з окопівської парафії брав участь у розрекламованих зустрічах, які організовувались у трьох сільських школах. Втручання міліцейських і десятників не принесли серйозних результатів. Також не вражали червоні прапори, які були вивішені перед шкільними будинками. Люди перестали боятись.

Другого травня, на противагу попереднього дня був днем уже оживленим. Перед кооперативом, який знаходиться навпроти храму, багато мешканців з нетерпеливістю очікували приїзду возу з товаром. Навіть о. Вродарчик, на умовляння сакристіянина, якийсь час спостерігав за цим не щоденним видовищем з вікна хору.

Приїхавши до Рокитного, Масояда відразу пішла до оселі Аніщуків. Плебанія і надалі була закрита. Розказала причину свого приїзду. Аніщук довго думав над відповіддю, врешті сказав:

- Пані! Можна дізнатись чи Желязкі у Рокитному чи їх вже вивезли. Натомість зовсім не раджу далі втручатись. Це може ще зашкодити арештованим. Прошу пам'ятайте, що у НКВС обманюють. Це не польська поліція чи «двійка». У НКВС працюють люди, які бояться за власну шкіру і некритично виконують накази. Я росіянин, але і навколо мене починають крутитись якісь типи. Вони нікому не вірять. Пам'ятайте також, що з рук НКВС рідко хто живий виходить. У Ковелі і Володимирі є німецькі комісії, нехай туди поїдуть. У Рокитному нічого не доб'ює. Прошу це переказати також своїм біженцям. Нехай будуть дуже обережними. Я би пропонував однак «зелений» кордон. Це правда коштує, але це хіба найвірогідніше. У Рокитному також реєструють біженців, але я не раджу вам цього шляху. Замість на Заході, можна опинитись на Сході. Тільки, якщо комусь напрямок є байдужий, – жартома сказав Аніщук.

- Лікарю! Чи ви не знаєте щось про о. Виробіша?

- Така людина як Виробіш, всюди дасть собі раду. Добре, що він виїхав, різне могло з ним бути.

- Ще одне, пане лікарю. Вже я не маю радіо, міліція забрала, – поскаржилась вчителька.

- Моє євреї забрали ще два місяці тому. Холерна міліція, нехай вони подавляться. У знайомого є радіо, але давно в нього не був і маю до нього якось зайти. Бо те, що поради передають, то навіть шкода часу слухати. Ви певно чули, що діється на Заході. Відчуваю, щось буде. Німці більшість своїх військ концентрують на західному кордоні. Я думаю, що буде навпаки. Може і нам було б краще. Ну, трудно, але є як є. Німці точно щось задумали. Хіба на Францію не ударять? Адже у французів прекрасна фортифікація, але від Гітлера можна всього очікувати. Правда Англія їх трохи бомбардує, але цього мало. А що у Польщі

виглядають? Арештовують і розстрілюють поляків, вже не кажучи про євреїв. Поляки почали боротись щоразу з кращими результатами, але що вони можуть зробити проти такої сили. На Поділлі ще гірше ніж у нас. Там совети взяли за поселенців. Майже всіх їх вивезли, а ті, які лишились, повністю розорені, арештовані, або гризуть землю. Росіянам допомагають бандерівці, – говорив лікар.

- Маєш кілька пацієнтів, – сказала жінка.

Масояда встала.

- Але цього разу ви розговорились, – сказала.

- Може Ви щось з'їсте? – запитала господиня.

- Ні, дякую, я також поспішаю, – відповіла Масояда.

Користуючись перебуванням у місті, вчителька зайшла на хвилинку до відділу освіти. Там, на свою втіху, дізналась, що про неї і її колег з Боровських Будек і Довгані доброї там думки і вони залишаються у шкільництві. Ця звістка була дуже важливою і заохочувальною. Росіянин, молодий і досить розумний, сказав їй, що радянська влада релігії не визнає і категорично забороняє її викладання. Не бажаємо також, щоб духовні особи входили до шкіл, для цього є храми, – сказав.

З різними почуттями Масояда повернулась додому. Справи Желязків і біженців вважала вирішеними на половину. Доля о. Виробіша була з'ясована. Він опинився за Бугом і дорога до рідного Кракова була відкрита. Розуміла також, що настоятелі з сусідніх парафій будуть мати більше праці, обслуговуючи ще і рокитнівську парафію. Це чекає і о. Вродарчика, – подумала вона.

Дорогою назад заїхала до Довгані. Хотіла вона відвідати родину Дудів, з якою давно вже не бачилась. Вони мешкали на краю села і Мартина Леха, людина за сімдесят, сивого як голуб.

В оселі Дудів застала українця, Грицька Галавея. Грицько, людина стійка і врівноважена, розказував про ситуацію в його селі, Карпилівці.

- Пані! – казав він, звертаючись до Масояди, – у нас переважно молоді підскакували і кричали «віват» на честь «самостійної» України і Червоній Армії. Я також не проти самостійної України і хотів би, щоб вона була. Але совети її адже не збудують. Наші її вже розворушили.

- Але в селі маєте ще євреїв. Що там з ними? – запитав Дуда.

- Вони власне найгірші. Підтримують советів, бо бояться німців. Деякі навіть поголили бороди. Єврей, який при Польщі торгував ганчір'ям, вдягнув краватку і чисту сорочку і став начальником у державних лісах. Зараз так є. Нас, українців, без перерви переконують організувати в селі колгосп. Згідно з думкою більшовиків, ми маємо бути прикладом для поляків. Я до колгоспу точно не вступлю. Інші селяни з Карпилівки так само сильно не поспішають. А зрештою, хто хоче туди йти? – сказав Галавей.

Масояда вийшла з дискусії і разом з іншими жінками пішла до кухні.

- Пане Галатею! А що ви думаєте про Семенюка і Трохимчика з вашого села? Що це за люди? – питав Дуда.

- Пане, то не погані люди. Їх хтось баламутить. Вони говорять, що самостійну Україну їм дасть Гітлер. На нього отже чекають. Мене це мало обходить. Хочу Україну, але дійсно самостійну, без Сталіна і Гітлера. Я хочу спокійно жити.

Галавей встав і пообіцяв Дуді, що післязавтра прийде за листом, про який просив. Попрощався і вийшов.

До кімната увійшла Масояда у товаристві дружини Дуди.

- Пане Станіславе! – говорить Масояда, – маю для вас добру новину. У Відділі Освіти мені сказали, що вашою роботою задоволені, тому можна спати спокійно. Це саме стосується і пана Ігнатія і мене. Найбільша проблема з релігією – не хочуть її бачити у школі.

У себе вдома вчителька застала гостей. Більше години на неї чекали о. Вродарчик і Миколайчак.

- Я хотів вам повідомити, що від сарненського декана отримав доручення, щоб разом з о. Хоміцьким обслуговували рокитнівську парафію, – сказав отець.

- Я сподівалась цього. І від коли? – запитала Феліція.

- Від липня, – відповів священник. - Але я не знаю, чи не треба це питання владнати з владою?

- Ще є трохи часу, – казала вона. - Певно вам цікаво, що цікавого привезла з міста. Пане Миколайчак, можете навчати далі, ви сподобались новій владі.

- Хоч раз добре слово почув. Я також маю щось цікаве повідомити. Школа школою, але мені здається, що восени у нас у парафії буде прекрасна урочистість.

Очі Масояди і отця з цікавістю подивились на щуплу постать Миколайчика.

- Був я сьогодні на будівництві плебанії, – говорив вчитель. – Все вказує на то, що не пізніше листопада наш шановний настоятель переїде до нової оселі. Уявляю собі цю урочистість. Фруктові дерева вже гарно цвітуть. Брат мені також говорив, що овочі вже давно посіяв. Залишилось йому посадити тільки помідори, розсаду обіцяла дати Рудницька. Настоятель тільки має подумати про відповідні лікарські рослини.

Отець Вродарчик цю оповідь слухав ніби байдуже, але було видно, що він також сумує за власним кутом і садом, очевидним знаком того були сльози, які спливали по його блідому обличчю.

- Може ціла плебанія не буде закінчена, але дві кімнати і кухня - то точно, – закінчив Миколайчак.

- Це прекрасно! – скрикнула зраділа Масояда, – тепер буду сусідкою отця, адже школа знаходиться близько.

- Ще раз, щодо мого дому, – говорив отець. - Я дійсно можу жити у Рудницьких, але якщо я переїду, то може, ви переїдете на моє місце. Адже, ви у них жили колись, – сказав настоятель.

- У нас є час, щоб і про це подумати, – відповіла ухильно вчителька.

- Я хотів ще нагадати, що 12 травня буде п'ята річниця смерті маршалка Пілсудського. Що ви про це думаєте? – запитав священник. - Припадає на суботу.

- Свята правда, – сказала голосно вчителька, – це вже 5 років, як помер Дзядек⁵. Тиха св. Меса буде найкращим ушануванням його пам'яті. Повідомимо тільки Сташка Дуду і нікого більше.

- Добре, – відізався священник, – ще узгодимо деталі.

Дворазово скликані зібрання, метою яких була колективізація, ні до чого не привели. Польські селяни категорично відмовлялись вступати до колгоспів. На жаль, частина біднішого українського селянства щоразу більше піддавалась радянській пропаганді і певні зародки спільного господарства почали у них з'являться. У

⁵ Так називали Ю. Пілсудського

цьому відношенні першою була Карпилівка. Відповідь «ні» виявилась у польських селах дальшим сушенням хліба і «зникненням» з хлівів поволі одиниць дрібної худоби. Це забиття свиней спричинило збільшену потребу у маленьких бочках, до яких клали вбитих і порізаних поросят.

Приблизно двадцятого червня до мешканців окопівської парафії дійшла звістка про третє виселення до Сибіру. Люди з Рокитного втікали в село, шукаючи тут сховища. Траплялись часом протилежні випадки. Цього разу трагедія торкнулась тільки інтелігенції біженців із західної Польщі. Мешканці Рокитного тряслись від страху. Мішки з сухарями тягнули до міста. Незважаючи на те, що села ця трагедія не зачепила, селяни також пакували своє майно. У день отже працювали в полі, а вночі шукали сховища у лісі або присадибних кутках. Тільки через декілька днів селяни почали вертатись до своїх дворів.

Наближалось 24 червня, а отже день відпусту. Незважаючи на багато труднощів в Окопах кишіло від приїжджих. Безсумнівною причиною звичайно була зростаюча в околицях слава про настоятеля. На свято прибули навіть пригноблені останнім подіями мешканці Рокитного, щоб разом з селянами відсвяткувати день св. Йоана Хрестителя.

Після закінчення скромних церковних святкувань, стало шумно коло двору Ієроніма Рудницького. Переважали приїжджі. Усі хотіли потрапити до священика, який вже стільки людей вилікував, і в якому і вони бачили останню надію рятунку.

Тільки наступного дня вранці о. Вродарчик закінчив працю серед хворих. Однак всі дивувались, що священик не брав грошей, а ні подарунків. Деяким вдалось віддячити настоятелю непрямым шляхом – через брата Кароля або послужливу Рудницьку.

Переїзд

Початок другої половини 1940 р. не змінив ситуацію в парафії. Люди не мали великого запалу до праці, але треба було зібрати те, що виростало. Навіть примусова праця у лісі була призупинена. Люди прийняли із задоволенням цю постанову радянської влади, адже дало змогу закінчити літні праці у полі, а отже спокійно і більш обмірковано сховати принаймні частину зерна.

Додаткові обов'язки з'явилися в окопівського настоятеля. Не прихильник подорожувати, о. Вродарчик був змушений часто їздити з пастирськими візитами до Рокитного. Настоятелі з Клесова і Окопів зустрілись там у неділю 22 липня, щоб узгодити розклад праці у цьому місті. Це був перший виїзд окопівського священика з Окопів за часів радянського управління. Отець Людвік трохи боявся цієї подорожі. Його підтримував сакристиянин, і разом з ним вони виїхали недільного ранку до міста. Спокійно проїхали Кисоричі із забитими дошками колишніх єврейських магазинів, і вже були на вулицях міста. Вигляд вітрин, у яких виднілись оздоблені червоним портрети радянських вождів, численні транспаранти і прапори, приголомшили сільського священика. З-під великих окулярів споглядав на червоно прикрашене місто, а краплі сліз текли по його обличчю. Віз зупинився перед плебанією.

Після відправлення св. Меси два священики пішли до однієї з кімнат рокитнівської плебанії. Тут зустрілись два священики, які вже про один одного багато чули, а тільки зараз мають можливість познайомитись особисто. Вони розмовляли на різні теми.

- З Клесова, – казав о. Хоміцький, – у червні вивезли родини поліцейських, деяких службовців, ну і майже всіх біженців з західної Польщі. З околиці, в якій я народився, а отже з білостоцького воєводства, виселили найбагатших господарів. З Луцька, де я закінчив навчання і мав багато знайомих, кільканадцять родин евакуювали, а інші – стільки потрапило до в'язниць. З Рівного, міста мені добре відомого, бо там був капеланом у в'язниці, вивезли охоронців і їх родини. Погано є, – говорив далі о. Хоміцький, – але мусимо триматись і витривати.

Звичайно, що питання приїздів і душпастирської роботи було улагоджене. На першу неділю місяця приїжджав о. Вродарчик, а в інші о. Антоній Хоміцький.

У перші дні серпня до оселі Масояди постукав Юзеф Залевський, який певний час працював при будівництві плебанії. Він прийшов у питанні відсутності фарби для фарбування підлоги.

- Маємо десь знайти фарбу, бо та, яка в нас є, вже порожня. Я їздив два рази до Рокитного, не дістав. Можливо її можна купити в Сарнах або у Рівному.

- Добре, що ви мені сказали про це, – сказала вона, – але хто поїде, адже це довга дорога.

- Це мусить бути хтось моторний. За доброю фарбою треба походити. Євреї точно її мають.

- Якщо такі труднощі, то може ви поїдете? – запропонувала Масояда. - Як отець переїде до нової оселі? А він бідний вже того готується.

- Добре, поїду, – сказав він. – Жінка не буде у захваті, але ж що поробиш. Через три, чотири дні повернусь.

Вчителька дала йому гроші.

Повернувся через три тижні. У потязі вже дорогою назад з Сарн заарештувала його міліція. Вони знайшли фарбу й ув'язнили його за спекуляцію. Два тижні сидів голодний і тільки дякуючи дивному збігу обставин зміг вийти і щасливо повернутись до Окоп. Фарби проте не привіз. По знайомству дістала її Масояда. І цього разу доктор Аніщук був незамінним.

*

У кожному суспільстві є люди більш або менш здібні. Так було і в Окопах. Янек Козіньський любив довбитись у дереві. Він мешкав на краю села, у старому дерев'яному домі. Так дивно склалось, що, коли отець випадково проходив біля його хати, він застав його при струганні дитячих гвинтівок. Після короткої розмови домовились, що Козіньський зробить двометрові фігури Страждань і Воскресіння Ісуса Христа. Це була б перша серйозна робота. Незакінчені гвинтівки пішли у кут.

Янек з усією старанністю взявся за це замовлення. Через місяць фігури вже були готові і 29 серпня, у першу річницю приїзду о. Вродарчика до Окопів, були вручені настоятелю. Повстало питання щодо оплати. Отець намагався заплатити Янеку, а він відмовлявся брати з нього гроші. Молодий Козіньський побачив скарбничку, яка стояла на столі, і кинув туди отримані гроші.

1 вересня 1940 р. випадало на суботу. Отець Людвік здивувався, коли ще до 7 години ранку, храм був наповнений людьми. Люди все ж таки пам'ятали про річницю початку війни.

Натомість інакше святиня виглядала суботнім ранком 17 вересня. Лавки були порожніми. Окопівці пам'ятали і цю дату. Пам'ятали арешти, три виселення, але передусім перед очима були приготовлені мішки з сухарями. Жили і далі у непевності і страху.

Радянська пропаганда у цей час посилилась. Газета за 17 вересня 1940 р. розповсюджувалась у Рокитному майже за дармо, а цитати і уривки зі статей вивішували замість товарів у вітринах багатьох магазинів. Народний Комісар Оборони СРСР, писав на сторінках «Красной Звезды» про знаменну річницю і історичні бойові подвиги Червоної Армії у визволенні Львова і Гродна.

Тим часом наближався термін переїзду отця до плебанії. Масояда піклувалась про внутрішнє оздоблення кімнат. Сусідство школи з храмом давало їй змогу слідкувати за роботами в плебанії. Дві доньки Яна Залевського мили вікна, а невтомний Міколайчак після шкільних уроків гучним голосом підганяв працівників усувати недоліки.

Минули радянські і польські державні свята. Сьоме і одинадцяте листопада пройшли спокійно. Викопування картоплі наближалось до кінця, а в оселі Рудницького брат Кароль не поспішаючи пакував майно свої і отця. У понеділок 14 листопада, ще до 7 години два вози стояли перед домом сакристіянина. Почався довгоочікуваний переїзд. Отець Людвік Вродарчик, після чотирнадцяти місячного очікування, переїжджав до свого постійного помешкання.

Падав дощ. Мешканці Окопів спостерігали з вікон за двома завантаженими фурманками, поруч з якими йшли отець з братом. Перед плебанією діти з в'язками квітів вітали свого настоятеля. Поруч стояли товариство вчителів з трьох сіл, члени Кола будівництва плебанії, кілька будівників і кільканадцять мешканців парафії.

Після посвячення будинку отець настоятель перший переступив поріг нової плебанії. Розпочався огляд приготовлених приміщень. Дві кімнати, кухня і велика комора мали заспокоїти потреби отця і його помічника. Інші приміщення мали бути готові місяці через два-три. Найбільше тішився брат, він заглядав майже до всіх кутів. Настоятель радів, що храм є близько. Тільки зараз отець зрозумів повну вигоду зі свого дому.

Новий 1941 рік не приносив нічого доброго. Підписання Троїстого пакту у Берліні між Німеччиною, Італією і Японією, а також пізніше приєднання до них Угорщини, Румунії і Словаччини також нічого доброго не передвіщало. Також давала про себе знати і сувора зима. Сильні морози і ясні сніги докучали мешканцям села вже від початку грудня.

Наприкінці грудня о. Вродарчика покликали до кількох хворих довганців. Він припустив, що вони були хворі на тиф. Одного хворого, якому було найгірше, повезли до Рокитного для встановлення остаточного діагнозу.

- Хоч би о. Вродарчик помилявся, – казали Довганці.

Наступного дня помер Ієронім Лех. Його дітей у важкому стані відвезли до Рокитного і госпіталізували у шпиталі на вул. Єврейській. Отець мав рацію: хворіли на тиф.

Похорон Ієроніма був скромним. Сильний мороз, хуртовина, а найголовніше, паніка, яка виникла через хворобу, стали причиною того, що мало людей прийшли на цвинтар.

Сум огорнув довганців і найближчі околиці. Хворі діти не давали спокою. Невтомний о. Людвік, у снігу по коліна від хати до хати, лікував хворих і підтримував духовно зневірені родини. Неодноразово ночував у Довгані. Авторитет і популярність окопівського настоятеля дуже зросли. Українці з найближчих хуторів Карпилівки і Кисорич відвідували Довгань і придивлялись постаті священика. Щоправда рокитнівське керівництво мовчало про його лікарські заслуги, які у той час виявлялись, але пам'ятали про це лікарське і аптекарське середовище міста. Варто визнати, що радянська служба охорони здоров'я позитивно оцінювала діяльність священика. На жаль, зі зрозумілих причин офіційної подяки виказати не могли. Проте трапилось одного разу, що один з радянських лікарів з власної ініціативи вручив мешканцю Довгані великий пакет з ліками, кажучи «це для вашого отця».

Спад епідемії тифу дозволив врешті брату поговорити з настоятелем на інші теми: організація вечері для будівників плебанії. Список запрошених гостей був вже давно готовий. Окрім сакристіянина і вчителів також були у списку декілька будівників, а також члени Кола будівництва плебанії. Вечеря, приготовлена братом Каролем, сподобалась усім.

Незабаром Рокитне отримало нового настоятеля, що дуже полегшило життя окопівському настоятелю, бо не мав так часто їздити у місто. Мешканці дуже раділи з призначення нових душпастирів. Наступником о. Виробіша, прекрасного священика і проповідника, став колишній військовий капелан, який на жаль був не довго на його місці. Прийшов наступний, але цей так само не довго пробув. Ці обставини вплинули на те, що співпраця Рокитного з окопівським настоятелем була серйозно призупинена.

Холодна зима, останній тиф в Довгані і безперервні новини про колективізацію залишили у тіні свята Різдва Христового, що наближалися. Приготування однак відбувалось і стосувалось воно не тільки приємних

справ, але також і духовних. Люди поспішали до сповіді, що не могла радувати побожного священика. Молодь, як молодь, трохи впиралась, але енергійні мами, жінки, бабці приводила її до сповідальниці. Коли комори вже були заповнені святковою їжею і душа також була відповідно підготовлена, брались за грішне тіло. Люди тут не звикли до частого купання, але ґрунтовне миття два рази на рік вважали за святий обов'язок. Кожна господиня керувала «вчищенням» цілої родини. До хати вносили відповідного розміру бочку, яку наповнювали холодною водою. Потім до пічки клали великий шматок каміння, який, як нагрівався, кидали у бочку. Лазня була готова і тепер всі домашні по черзі, він найменшого до найстаршого, опускались до гарячої води і напивали себе милом домашнього виробництва. Після купання, вдягали чисту, лляну білизну, потім молились і всі врешті споглядали на заповнену комору, відкриття якої означало надходження свят. Діти вибігали на вулицю і вишукували першу зірку на небі, яка була видимим знаком, що час розпочати вігільну вечерю. Після положення сіна під скатертини, жінки накривали стіл вігільними стравами: оселедець, гриби, а в деяких навіть привезена з Рокитного щука.

Після того як поділились облаткою, з'їли вечерю і поспівали колядки, всі збирались на урочисту пастерку. Багато вірних не могло уміститись у храмі, тому незважаючи на мороз стояли на вулиці. Святиня була гарно прикрашена. На стінах розвішані вінки і довгі гірлянди з соснових гілок, на підлозі стояли горщики з квітами. Багато запалених свічок освітлювали храм. Люди чекали півночі і на початок Богослужіння.

Врешті відізвався церковний дзвін і з сакристії у супроводі чотирьох міністрантів вийшов, вдягнений у літургичний одяг, о. Людвік Вродарчик. Кілька жінок почали співати колядки. Почали співати й інші, було чути спів дітей. Прекрасна проповідь духовно всіх зміцнила. Сакристиянин Рудницький дворазово мав ходити з тацею, на якій не вміщались пожертви. Після більш ніж годинного Богослужіння, брат Кароль замкнув двері святині і разом з настоятелем пішов на плебанію.

*

Ще до того, як люди трохи отямилась, сонце почало пригрівати і весіння праця розпочалась. Знову оранка, посів, приготування пасовиць і страх перед досі невідомим завтра.

Ситуація у світі також не була райдужною. Японські війська перемагали у Китаї, німці нахабно вторгались на терени Близького Сходу, а у Європі щоразу гостріше застосовували свій фашистський закон. Частина Польщі, яка знаходилась за Бугом, переживала важкий період окупації, а на сході Речі Посполитої панувало божевілля сталінських репресій. Новий 1941 рік приніс до Рокитного й околиць наступні арешти і натхненний виїзд найбільш червоної єврейської молоді на працю на Схід. Подалі від німців, – розказували деякі з тих, хто виїжджав.

Мешканці окопівської парафії не поспішали брати участь у різних зібраннях. Радянська пропаганда, направлена на заохочення організації колгоспів, за всяку ціну хотіла зламати опір польського селянина. Із сусідніх сіл доходили чутки про антирадянські виступи.

Також відбувся візит інспекторів освіти. Перед обідом міліцейський з Кисорич повідомив Масояду, Дуду і Міколайчака про контроль, який мав бути завтра. Новина розійшлась блискавично. В усіх домівках

мами прасували сукні і штани, діти старанно виконували домашнє завдання. Деякі навіть чистили зуби, а чоловіки були змушені відганяти худобу на пасовища. Адже ж діти мали вчитись. Більш вмілі вивчали на пам'ять віршики з нових радянських шкільних підручників.

Комісія з двох чоловік спочатку заїхала до Довгані. Збентежений вчитель провів приїжджих до класу. Діти всі хором привітали гостей «добрий день». Старшому за віком і становищем інспектору таке привітання очевидно не дуже сподобалось, оскільки потім дивно подивися на вчителя, який стояв поруч. Інспектори продивились кілька зошитів учнів, звернули увагу на виправлення, зроблені червоним кольором вчителем, також глянули на хрест над дошкою і портрет Міцкевича. Утрюх з вчителем вийшли на двір. Інспектори дали декілька вказівок і поїхали до Окопів. Там, а потім і в Боровських Будках, інспектування пройшло подібно. Контроль закінчився обідом у домі Міколайчака.

Того ж дня в окопівській школі зустрілись вчителі. Запросили також настоятеля, якого також цікавили результати першої інспекції. Цілком оцінка була позитивна: у школах чисто, як треба реалізується шкільна програма, дидактичний рівень високий. Негативним було слабе знання російської мови вчителів, хрести на стінах, а також брак портретів Сталіна в класах, які пообіцяли привезти безкоштовно.

Наступний день для окопівської вчительки був дуже запрацьований. Переїзд ніколи не був приємною справою, а це власне її чекало. Рішення переїхати до будинку Рудницького було прийняти важко. Став у дибки її син Дзідек, якому підходило близьке знаходження лісу. Жінка власника, Ганка, також наполягала, щоб вчителька залишилась у них. Проте, так як у листопаді їхали два вози з речами отця, так тепер у березні два парокінні вози везли меблі і валізи окопівської вчительки. Феліція Масояда переїхала до будинку Рудницького.

Цього самого дня увечері Масояду відвідав о. Вродарчик. Повечеряли. Вчителька загадала про добре розвинуте в окупованій Польщі, але якої нема в інших країнах Європи, таємне викладання. Вона збиралась поговорити довше на цю тему, але зайшов Берnard Лех, мешканець Довгані.

- Перепрошую, я до отця. Діти мої захворіли, – сказав він.

Отцю не треба було казати двічі. Підірвався зі стільця і сказавши «їдемо», подякував Масояді за разом проведений вечір

На щастя діти Леха не хворіли на тиф, якого у родині боялись, а просто застудились і мали високу температуру.

Союзник ворогом

Наближався червень 1941 року. Розпочались жнива, вже другі під радянською окупацією. Обіцяні від року сільськогосподарські машини не надходили, а врожай треба було зібрати. Як завжди селяни кліпали і гострили коси. Рафал Ясінський, вивезений у лютому минулого року, писав про «радянський добробут». З далекого Казахстану просив вислати їжу.

Більш дотепні, а таких тоді не бракувало, згадували першотравневі урочистості, які в Довгані організував будівельник нового режиму – «председатель» Петро Каленіч. Ця зустріч була повністю знехтувана місцевим населенням. Натомість діти з Довгані, Окопів і Боровських Будек йшли там парами з червоними, привезеними з Рокитного, прапорцями в руках. Кільканадцять осіб з Довганської Ключі байдуже дивились на це штучне видовище, під час якого прославлявся Сталін і роздавали цукерки зраділим дітям. День третього травня проте окопівські парафіяни не забули. Храм був наповнений людьми під час ранкового богослужіння.

У неділю 8 червня під час св. Меси о. Вродарчик поблагословив хліборобів перед роботою в полі, а у проповіді, окрім справ, пов'язаних зі жнивими, повідомив, що цьогорічна відпустова урочистість буде святкуватись скромно. Він не коментував причин такого рішення; проте всі знали, про що йдеться.

Через два дні о. Вродарчик довго молився перед вітварем за душу свого батька. Скільки ж разів згадував у гроні своїх найближчих парафіян цю благородну людину, хлібороба і гірника одночасно, який отримував велику родину. У моменти смутку і туги, о. Вродарчик розказував про свого батька Каролю і про листи, які до нього писав, коли він був у семінарії. Найважче було 1925 р., коли отець втратив роботу. Отець Людвік писав тоді так:

Дорогий отче. Новина про втрату Вами роботи дуже мене засмутила. Тому я пишу, щоб тебе у цьому смутку потішити, як мене у моєму починанні будеш підтримувати... Цілую твої запрацьовані руки, які на мене стільки працювали і далі будуть працювати. Твій вдячний син, – Людвік.

Перша декада червня була безхмарна і сонячна. Друга половина місяця натомість більш була хмарна і дощова. Косовиця закінчена. Незважаючи на пору дня люди намагались вивезти сіно з лугів або принаймні якось зберегти від дощу в копах.

Масояда вирішила поїхати до Рокитного вранці 21 червня. До обіду вирішила справи у Аніщука і у відділі освіти, де трохи ширше повідомили її про результати нещодавнього контролю в її школі. Тільки під вечір, коли готувалась до від'їзду, почула жахливу новину. Від Сарн їхали наповнені виселеними людьми машини. Вивозили переважно біженців із західної Польщі, які збирались повернутись на батьківщину. З цією новиною повернулась увечері до Окопів

Вранці наступного дня вона застала настоятеля у сакристії, який готувався до недільного богослужіння. Храм був повний людей. Новина про нещастя засмутила отця. Наближалась десята година, тому не мали багато часу для розмови.

- Прийду після св. Меси, – сказала вчителька і вийшла із сакристії.

Як вона вийшла священник стояв якийсь час нерухомо і тільки дивився на хрест на стіні. Подивився на годинник. «Час виходити», - подумав. Мовчки глянув на двох міністрантів і разом з ними направився у бік вітара. Хор почав співати «Під твою милість». У середині богослужіння серед людей почався якийсь дивний рух. Деякі швидко залишали святиню. Спочатку ніхто не знав, що сталося. Цей неспокій зауважив також священник.

- Німці напали на Росію! – повідомили отця як він входив до сакристії. Міністранти допомагали йому зняти літургичні шати, які розв'язував тремтячими руками.

- Вчителька чекає у плебанії, – сказав брат Кароль.

Взявши брев'ярий отець вийшов швидко з храму і направився додому. По кімнаті ходила знервована вчителька. Поруч на стільці сидів Міколайчак. Всі мовчки споглядали один на одного. Ніхто не хотів розпочинати розмову. Радіти чи плакати, затанцювати з радості чи впасти на коліна з розпачі? Повсталася якась дивна ситуація. Як поєднати факти: останнє виселення, нову війну і відпуст?

Перший відізався отець.

- Що робимо? – він запитав.

- Тільки спокій може нас врятувати, – відізвалася Масояда. - Що зараз у цей момент для нас найважливіше? Виселення нам зараз не загрожує, німців у нас також нема. Залишився отже відпуст. Сьогодні у нас 22 червня, а урочистість буде післязавтра. У такі ситуації певно ніхто не приїде з віддалених сіл. Ймовірно й о. Хоміцький відмовиться від такої подорожі. Храм прикрашений, хор і оркестр приготувані. Хоч скромний, але відпуст має бути. Не вдасться адже його відмінити, – закінчила Масояда.

Міколайчак підійшов до вікна. Він оглядав дорогу перед храмом. Вона була пуста. А перед магазином стояло дуже багато людей. Він дивився на покупців, які з пляшками і різними пакетами йшли з магазину і поспішали до своїх домівок. Шум моторів розворушив присутніх. Брат Кароль вибіг на подвір'я і як повернувся, сказав:

- Прилетіли три літака. Якісь хрести бачив на крилах.

- Це німецькі, – відізвалася Масояда. - А отже справді війна. Я сподівалася, що це тільки непорозуміння.

- Я гадаю, – сказав Міколайчак, – що мусимо ми знати більше про цю війну. Треба когось послати до Борового, нехай розпитується, у кого зможе.

Через півгодини фурманка, запряжена двома кіньми, виїхала з двома сміливцями: Янек Козіньський і Зигмунт Залевський. Всі присутні у плебанії вирішили чекати їх повернення. Брат Кароль подав вечерю і розмовляючи на різні теми пройшло дві години і повернулись сміливці. Адміністрація в Боровому була закритою – неділя.

- Українці зараз радіють, що зараз будуть мати самостійну Україну. Німці просуваються вперед, а совети поспіхом втікали, – казав Зигмунт Залевський.

- Завтра діти точно не прийдуть до школи, буде у нас вільний день, – сказала вчителька. – Селяни добре це використають, буде їх багато на пасовиськах. Завтра дорослі не вийдуть у поле, а під вечір проте підуть у храм, після завтра відпуст і знову свято.

- Добре, що хрести у школах не зняли. Завжди буде менше праці з повторним їх вішанням, – сказав Міколайчак. – У середу хіба поїду до Рокитного – додав.

- Я хотіла власне вам сказати, – сказала вчителька, - адже я не буду їздити що другий день.

Масояда і Міколайчак пішли з плебанії. Настоятель довго не пробув у домі. У храмі застав набагато більше вірних, аніж тоді, коли виходив з нього три години тому. Став на коліна перед вітварем, протер окуляри і розпочав молитись. Тільки, коли брат Кароль торкнувся його і покликав їсти, священник встав.

Перед святинею його оточили жінки.

- Що тепер буде? – запитала його одна з них.

- Господь Бог опікується нами, – сказав отець, – йдіть додому. Нічим ми тут не допоможемо. Жнива на шиї, а післязавтра відпуст. Разом ми будемо дякувати Богу і просити про подальшу опіку. Бог з вами.

Це сказавши отець направився до плебанії. Проте не відразу зайшов усередину. Хотів він хоч на хвилю подивитись на свої лікарські рослини, за якими щоденно турботливо дбав.

Дорогою додому вчителька зустріла Дуду, який ішов на плебанію, бо якраз там думав її зустріти.

- У Кисоричах міліцейський пост закритий. Двері і вікна забиті дошками, а українці ходять раді. Німці у деяких районах перейшли кордон.

Довганський вчитель поспішав, адже його діти знову хворіли.

Повертаючись від Масояди, зауважив у садку Романевичів декілька чоловіків, поруч з ними стояли пусті пляшки. Він ішов полями. Вже як був у Довгані, побачив подібну картину і коло будинку Болеслава Леха. Люди раділи, що пройшли повз них колгоспи, проте не знали, що їх чекає завтра.

Двадцять четверте червня, а, отже, день окопівських урочистостей, був ясним. Літаки не літали, на подвір'ях ані на дорогах не стояли жодні чужі фурманки. Святиня правда була повна, але не було видно жодного незнайомого обличчя. Тільки кілька палаток, поставлених на дорозі, свідчили про те, що у селищі урочистість. Також доказом свята в Окопах були самі люди, які були вдягнуті святково. Навіть за звичай спокійний і тихий голос душпастиря звучав сьогодні енергійніше, більш сміливо і рішуче.

Дальше святкування продовжувалось у колі родин, родичів і знайомих. Пили майже всі: Боровські Будки, Довгань і Окопи, Борове, Карпилівки і Кисоричі. Поляки і українці цілувались дружньо у щоки. Тільки євреї ходили зі спущеними головами, смутні і байдужі до всього. Адже вони вже знали, що Гітлер робив з їх народом у Німеччині і в окупованих країнах.

У середу вранці Міколайчак поїхав до Рокитного. Не один він зрештою. Також були інші, хто поїхав цього дня у місто. Вони не їхали на закупа. Кожен з них, сам чи з кимсь хотів побачити на власні очі, що твориться у місті: чи є вже німці, чи ще ні, що роблять східні приїжджі: чи пакують манатки і в яку сторону збираються їхати?

Перед обідом знервований Міколайчак в'їхав на вул. Масивецьку. Вже здалека чув звуки радянських локомотивів. Слово «балаган» було аж занадто слабке для того, що побачив. Один факт йому запам'ятався, який пізніше він розказував Масояді й окопівському настоятелю. На залізничній гілці лежали великі колоди

деревини, приготовлені до вивозу. На них сиділи діти, які вимахуючи руками прощались з радянськими солдатами, які виїжджали численним транспортом на Схід. Діти співали:

*Знает батько Сталин,
знает родина мать
что советский боец
не привык отступать.*

Цей приспів у цій ситуації був безсумнівно смішний. Адже росіяни і їх найближчі союзники пакувались з великим поспіхом. Фурманками або пішки, з картонними валізами і пакунками, направлялись у напрямку залізниці. Там тільки перед касами було видно дійсно радянські черги. Ще гірше виглядало посадка до пасажирських і товарних вагонів.

Через кілька днів о. настоятель зауважив через вікно плебанії радянських солдатів, які втікали. Він бачив обличчя худих, несамовито брудних і змучених бідолах. Чим були винні ці грузини, киргизи, татари, туркмени та інші, часто не знаючи російської мови, слухняно виконували накази і під вістрям довгих багнетів арештовували і виселяли тисячі невинних людей? Священик подивився на них ще більш уважніше, коли вони спрагли впали на подвір'ї окопівської плебанії. Один, старший, високого рангу, хвилиною раніше гостро, а навіть грубо, віддав розпорядження роздати місцевому населенню товар з сільського магазину, тепер стояв перед обличчям цієї людини в сутані зовсім іншим. Був скромним і люб'язним. Звертаючись до отця, він сказав:

- Ви хто? А, поп. Я в Бога не вірю, але я його і не чіпаю.

Отець Людвік зі співчуттям дивився на голодних солдат у порваному взутті. Трьом з них перев'язав спухлі і покалічені ноги, найслабшим дав ліки для зміцнення. Брат Кароль дивився на них з відкритих дверей кухні. Він витягнув з комори масло, сир, молоко, хліб і бекон, подаровані одним місцевим селянином, і чекав на знак священика, щоб внести все це до кімнати. Найбільший успіх мав хліб насущний. Буханки ламали на шматки і пакували, де було можна: до кишені, до торб після протигазів чи просто за пазуху.

Солдати встали і зі словом «спасибо» вийшли з дому отця. Розташована у середині села не лежала – так як і ціла окопівська парафія – на головному шляху військових відділів, які відступали. Тим не менше мешканці могли спостерігати колони, які тягнулись дорогою. Узбіччям ішла піхота, по середині танки, трактори і машини. Багато з тих, хто йшов, сідали в рови, щоб поправити знярядження, змінити онучи або доїсти рештки їжі. Деякі машини ламались і так блокували дорогу іншим. Видовище було гнітючим. У ці спекотні дні червня найбільш терпіли спрагнені і вичерпані солдати.

З кожним днем збільшувались ряди української поліції. Мешканець Кисорич, колишній активний радянський міліцейський Хімчак, досить швидко перекваліфікувався в українського поліціанта на німецькій службі. Колір мундира – гранатовий чи також чорний – не був для нього істотним.

У суботу 28 червня, згідно з попередніми узгодженнями, у домі Масояди зустрілись всі троє вчителів і настоятель. Перший раз після нападу німців вони хотіли трохи порозмовляти і подумати про майбутнє. Німці не з'являлись в Окопах і тільки з Рокитного приходили новини щодо нових порядків. Сільські школи поки були закриті. Ніхто не викликав вчителів до Рокитного. Самі дійшли зрештою до висновку, що виїзд когось з них у місто буде передчасним. Зібраних також цікавила теперішнє ставлення українців.

- У Карпилівці, – казав довганський вчитель, – українські селяни організують різні зібрання, на яких щоразу більше йде мова про самостійну Україну.

- Так само в Боровому, – додав Міколайчак.

- У Карпилівці під час відходу більшовиків все змінювалось. Тепер українці дуже часто звертаються в поліцію з думкою про "самостійну" – говорив Дуда.

- Був у мене вчора Вікентій Шеремета з Нетреби. Він дуже задоволений з прибуття німців, бо, як казав, не буде колгоспів, – сказав о. Вродарчик.

- Завтра мій господар їду з сином до Рокитного, – відізвалась Масояда, - тому я припускаю, що привезе щось цікавого. Я буду ще з ним сьогодні розмовляти. Адже ми не знаємо, що у світі відбувається! Так не можна жити. Може все ж таки наступного тижня поїду до Рокитного?

Запланований на першу половину липня виїзд Масояди до міста на жаль треба було відкласти. Затримав його приїзд німців в Окопи, про який було повідомлено раніше. Аж ніяк не туга за ними відмовила її від поїздки. Новини, які надходили з центральної Польщі дуже добре свідчили про характер їх починань. Тому вона хотіла їх побачити.

Незважаючи на свою вроджену пунктуальність і старанність, у цьому випадку німці виявились не дуже точними. Може вони думали, що якщо вони укріпились на польських східних кресах, то можуть не рахуватись з місцевим населенням? Може їм не підходили волинські піщані дороги і пил, який б забруднив їх мундири? Українські Кисоричі, які за обіцянку "самостійної", стояли по їх стороні з квітами в руках, напевно з радістю б їх вітали як "переможців" і "благодійників". Може гітлерівці не знали про те, що Кисоричі це село особливо "заслужене і вдячне". Адже це її мешканці майже два роки тому вручали букети квітів червоноармійцям з вдячністю за "звільнення Західної України".

Минуло три тижні як приїхали до Окопів. Солтис Юзеф Шпадло, отримавши це повідомлення, просто вилазив зі шкури. Знаючи кулінарні вподобання німців, він випросив у мешканців трохи качок, курки, яєць та інші ласощі і переказав це гідним, але у цьому випадку, не дуже охочим працювати господиням. Солтис навіть дістав самогон. Так селище приготували для приїзду представників нової влади.

Будинок солтиса був обраний для зустрічі з німцями. Жінка приготувала все у хаті для прийому "гостей". Залевський, який сидів біля свого дому, з усмішкою і цікавістю споглядав на ці приготування.

- Німці це не совети, яким вистачало шматок чорного хліба. Це народ повен культури, – сказав Шпадло, як побачив свого сусіда.

Німці приїхали тільки після обіду. Було їх троє. Четвертим був вдягнений у цивільне поляк – перекладач на прізвище Маєвський. Німці увійшли до хати і приступили майже відразу до їжі. Пізніше після обіду перейшли до мешкання Григорія Крижова, яке було більш просторе.

Тільки на другий день окопівський настоятель дізнався, як закінчилася привітальна урочистість. Солтис за проханнями німців покликав музикантів, тому до самого ранку танцювали і співали. Німці бігали за жінками, врешті цілою п'яною четвіркою посадили їх до двох фурманок і відвезли до Рокитного.

Друга половина 1941 року це період, в якому люди, які знали німецьку мову, могли заробити на кресах не погані гроші. На скільки з росіянами чи українцями поляки могли якось домовитись, а ось з німцями мали проблеми. Поле для демонстрації знань з німецької було велике. З такої можливості скористалось багато мешканців Рокитного. Цінувались українці, часами проте і для поляків знаходилась праця. Таким чином працювали дві двоюрідні сестри довганського вчителя: Ірена і Юдита.

Через декілька днів після візиту німців, Масояда виїхала у місто. Цього разу віз її син Рудницького, Казімеж.

- Як час швидко летить, – казала вчителька, – два роки тому, коли була в Рокитному, бачила польських офіцерів і солдатів КОП, які прогулювались вулицями, рік минув, спостерігала за більшовицькими сорочками, а тепер я їду до цього міста, щоб придивлятись гітлерівцям. Коли повернуться польські часи? Коли побачу польського орла на військовій шапці?

Спочатку вчителька пішла відвідати Аніщука. Як виїхав о. Виробіш, там відчувала себе найкраще.

- Ну так, – сказав посміхаючись Аніщук, як відкрив двері. – Ви певно прийшли, як завжди, спитати про новини.

- Більш менш, – сказала вчителька посміхаючись, – це також мене цікавить.

Увійшла жінка Аніщука. Розмова проходила за часом.

- Що тут творилось, як більшовики втікали, – почала жінка розповідь, – це важко описати, треба було бачити. Така паніка! Які вони всі були знервовані. Правда не всі: деякі плакали, коли прощались. Деякі хотіли тут лишитись на постійно, але боялись.

- Так, але не забувай, що були й такі, які говорили про швидке повернення, – відповів дружині Аніщук, – і це цілком можливо. Адже ніхто з тверезомислячих не вірить у перемогу Гітлера. Старші за чином, казали, що відступають, щоб переозброїти і реорганізувати армію. Пам'ятайте, що ще є Англія і Франція, США. Вони точно допоможуть советам. Адже це в їх інтересах. Але щоб так швидко втікати? Таке зробити зможуть тільки більшовики. Пригадую собі війну 1920 р., як поляки гнали їх до Києва.

- Я читала лист від лісника Ясінського, якого вивезли 1940 р., – відізналась вчителька. - Він живе в Казахстані, жахлива бідність.

- Кохана пані! – казала дружина Аніщука. – У Рокитному багато людей отримали такі листи. Вони пишуть, що багато людей померло в дорозі.

- У Рокитному багато німців, – перебив дружину лікар, – переважно старші за віком. Молоді напевно пішли на фронт. Німці вже створили свої адміністративні установи. Недалеко звідси є жандармерія. У поліції працюють тільки українці. Багато євреїв повтікало разом з більшовиками. Але пощастило вам з вашим священником, о. Вродарчиком, – казав змінюючи тему Аніщук. - Після того тифу у Довгані, лікарі дуже його

хвалили і навіть радянські. Влада нічого не говорила, адже він священник. Він хиба помилився з покликанням, – жартував лікар, – треба було йому закінчувати медицину, а не теологію. Як він себе почуває?

- Добре, – відповіла Масояда. - Тішиться, що хрести будуть висіти в школі й уроки релігії будуть продовжуватись.

- Я мушу Вам сказати, – відізвалась дружина лікаря, – що ці німці, це не совети. Зовсім інша поведінка. Ще б українці дали спокій. Всюди їх повно. Постійно вони говорять про цю Україну. З'являється багато приватних магазинів, як грибів після дощу, правда переважно комісійні. Німці торгують чим тільки можуть.

- Палац знову повний, – казав лікар. - Тільки зараз там сидять переважно комуністи. Але і не бракує там і польської інтелігенції.

Масояда відмовилась залишитись на обід. Коли вона проходила повз залізничний вокзал, спостерігала за транспортом, який керувався на Схід і який був наповнений танками і веселими солдатами. Цікаво, – подумала вона, - у якому настрої будуть вертатись? Оскільки це, звичайно, наступить. Проте вірила, що так буде. Усупереч попереднім планам, зайшла до відкритої аптеки Сольцмана. Застала фармацевта за прилавком. Він був засмучений і схвилюваний, що раніше вона рідко за ним таке помічала.

- Нема з чого радіти, – відповів на питання вчительки про його справи.

- Перестаньте хвилюватись. Яюсь це все складеться, буде добре, – намагалась його заспокоїти Феліція.

- Добре не буде, а жити хочеться, – сказав аптекар. - Родина мене вмовляє кудись втікати. Я сказав "ні". Стільки років вже тут мешкаю і тут залишусь. Сьогодні діти також про це просили. Знайомі те саме. А я вже застарий для подорожей... У мене є трохи ліків для вашого настоятеля. Хіба ви не відмовитесь? І не хочу ніякої за це платні.

- Пане Сольцмане, ліки з радістю візьму, але заплачу, – відповіла на те вчителька.

- Ні! Не хочу грошей, – вперся. - Прошу переказати йому, що це для католицького священника від старого єврея.

Масояда зі сльозами на очах взяла приготовлений пакет. Цей подарунок був дуже цінний! Адже це від людини, на яку чекає зовсім не солодке життя, – подумала вчителька. Вона не могла нічого сказати. Тільки подякувала і вийшла.

Дорогою назад перед Довганем зустрілись з возем з українськими поліцейськими. Вони були всі п'яні. Вони їхали у напрямку Кисорич, співаючи українські пісні. Одна з них звучала:

Чорне море Дніпром поплине,

Отаман на Москву нас веде,

Не страшна в бою смерть,

Слава Богу, честь.

Наближалось двадцять п'яте серпня - день народження й іменини окопівського настоятеля. Була неділя. Після Св. Меси три жінки, які представляли всю парафію, прийшли з великим букетом квітів привітати отця з тридцять четвертим днем народження й іменинами. Отець був дуже здивований. Сердечно

подякував за пам'ять і пішов у плебанію, де його чекала наступний сюрприз. Троє вчителів разом з дітьми стояли перед дверми. Одна з дівчинок розказала віршик і вручила квіти.

Масояда, Дуда і Міколайчак, яких запросив настоятель, увійшли в домівку. На столі вже стояли тістечка, а за хвилину брат приніс чай.

Іменинник розпочав розмову. Ще раз він подякував за побажання, а також квіти і сказав:

- Сьогодні вранці, перед тим як йти до храму, згадував свою родину. На початку цього місяця вислав їм лист, проте відповіді не отримав. Тоді подумав, що може хтось з них сюди б приїхав. Адже є Хелена, Гертруда, Мариля, Петро, Ядвіга і Клара. Так хочу когось з них побачити. Для мами ця б далека подорож була важкою, але вони ж молоді.

- Отче, не хвилюйтесь. Сьогодні можуть бути проблеми з поїздом, але лист з привітаннями, то певно ще прийде. Може і ще хтось з приятелів напише? – сказав Міколайчак.

- Так, – сказав священник, – мав двох близьких друзів: Адольфа Шостака і Франка Бончкевича. Проте поки двоє мовчать.

- Вчора мені наснився прекрасний сон, – відізвся Дуда, – аж прокинувся від враження. Наснилось мені моє Перше Святе Причастя. Мені тоді було одинадцять років.

- Це рано, – сказав отець Людвік, – мені було років дванадцять. Дуже детально пам'ятаю той день.

- Я також чекаю листа від родини з Бидгощі. З часів погрому у тому місті, не отримав від них ніякої звістки. – казала Масояда. – Я навіть не знаю, чи вони живі. В мене вчора був сержант Янішевський з Нетреби. У Радянському Союзі німці створюють стратегічні райони. Багато йде мови про партизанський рух.

Наближався південь і тому всі розійшлись по домівках на обід.

Перше вересня 1941 року був днем початку занять у школі. Так звучало розпорядження польської влади у Рокитному. Початок шкільного року в Боровських Будах, Довгані і Окопах був досить урочистий. Діти взяли участь у спеціально підготовленій настоятелем Службі Божій. Отець Людвік дуже тішився, адже за два роки перерви врешті міг привітати молодь у своєму сільському храмі і поблагословити її перед початком нового шкільного року.

Далеко до дев'ятої години ранку, з усіх сторін йшли святково вдягнуті діти, деякі з квітами у руках. Священик говорив про батьківську турботу за дітьми і про пошану дітей до своїх вчителів і вихователів, побажав успіхів і витримки у навчання. Дуже давно не було видно стільки радості і надії на обличчі душпастиря, власне зараз отець просто ними променів, бо святиня була наповнена наймолодшим поколінням, яке вже завтра сяде за шкільну лаву.

Одного дня у листопаді після обіду стук у двері плебанії розбудив брата Кароля. Він відкрив двері, в яких стояв незнайомий чоловік з валізкою в руках.

- У мене важлива справа до о. Людвіка Вродарчика, – сказав він.

- Отець зараз в храмі, але прошу увійти, – сказав брат, – якщо це щось термінове, то я його зараз покличу.

- Скоріш так.

- Вже йду.

Незнайомий увійшов до кімнати, роздивився навколо. Кімната була скромно облаштована. По середині стояв стіл, чотири стільці, а в куті диван. На стіні висів великий дерев'яний хрест і декілька ікон святих.

Через кільканадцять хвилин увійшов отець. Вони привітались, після чого незнайомий вручив йому конверт. Отець прочитавши листа, сказав:

- Дуже тішусь. Нарешті у нас є органіст.

- Дозвольте я представляюсь. Мене звати Бенедикт Халіч. За освітою я біолог. Через війну так склалось, що зараз мушу переховуватись. Розшукує мене гестапо. З музикою вже мав справу, досить добре граю на скрипці. Мені підходить тут посада органіста, якщо звичайно, отець, прийме мою кандидатуру. Декан в Сарнах, о. др. Левіцький порекомендував мене о. Антонію Хоміцькому, який, у свою чергу, направив мене сюди. Так, я зараз в Окопах, – заявив на кінець Халіч.

- Не розумію, про що ще йдеться? Адже казав вже, що, пане, органіст. Я думаю, що я висловився досить зрозуміло, – сказав жартівливо настоятель.

Після полуденка вони пішли до храму. Священик показав новому органісту святиню, а особливо приміщення хору.

Увечері прийшла вчителька. До пізньої ночі керосинова лампа світила у вітальні плебанії. Для Бенедикта Халіча починався новий етап життя.

Новина про прибуття нового органіста дуже швидко розлетілась по всій парафії. Про це також отець пригадав і з амвона. З часом почала збільшуватись і кількість хористів, до хору вступали навіть чоловіки. Через місяць з'явився оркестр. Перший серйозним завданням Бенедикта Халіча було приготування хору до Пастеркі.

Гітлерівський терор посилювався з кожним днем. Німцям вже не вистачало грошей і збіжжя. Закінчились також запаси домашньої птиці. Наближалась зима. Німці, які перебували на сході, потребували теплої одягу. На дорозі до Рокитного знову з'явились багато возів. Цього разу везли кожухи, светри, шарфи, шкарпетки і шерстяні рукавиці. Все, що могло охоронити солдатів від жорстокої, російської зими.

А Масояда, як завжди, їздила до Рокитного. Тепер об'єктом її зацікавленості були тільки ліки. Після того як більшовики забрали в неї радіо, тепер новини зі світу отримувала від рокитнівських знайомих. Особливо її цікавила інформація про підпілля. Також, як господиня, вона думала і про поповнення домашніх запасів. Допомогала їй двоюрідна сестра Дуди, Ірена.

Один виїзд у грудні в місто приніс Масояді багато радості і задоволення. Цього разу вчителька змінила чергу відвідин знайомих. Почала від подружки, яка працює в магістраті. Її шефа не було, тому могли вони порозмовляти спокійно. Ірена розказувала про бої, які точились до цього часу на Сході, про постійні просування вперед німців, про бої біля Москви. Вона розказувала також про українців, які бунтували в околицях і про рокитнівського коменданта жандармерії, Соколовського. Розказуючи про цього поляка в

німецькому мундирі, вона заїкнулась також про його роман. Тільки щоб це не стало відомим, скандал буде великий, – сказала вона.

Під час розмови увійшов шеф Ірени, якийсь Дітш (Dietsch). Це був низький, кремезний і грубий німець. Вчителька трохи збентежена швидко пішла з канцелярії коменданта міста.

На жаль, аптека Сольцмана була закрита, тому Масояда пішла до Анішуків, де темою для розмови були гітлерівські табори, про які розповідали цілий день лондонське радіо.

- Я не знала, що багато їх виникло ще до війни, – казала дружина лікаря. - Всіх я не запам'ятала, тільки Дахау і Бухенвальд. Радіо також наводило назви таборів, які виникли під час війни. Але найбільшим залишається Освенцім. Чоловіка вдома нема, але має швидко повернутись. Він пішов на закупи, – змінюючи тему сказала жінка Анішука.

- Він на закупи? – запитала з посмішкою Феліція.

- Нехай вчиться, – відповіла жінка лікаря, – коли були совети, я ходила, бо важко було що-небудь дістати. Але зараз нехай тренується. Все зараз так дорого, але все є. Найбільше купують у німців, хоч поляки теж не пасуть задніх. Шкода мені євреїв, тільки підмітають вулиці. Щось жахливе. Ще ці зірки на мундирах.

Увійшов Анішук.

- У Бромірської купив я леза, – сказав вітаючись з Масоядою. – Цього разу я питаю, як справи? – пожартував він.

- Вже пару тижнів у нас в Окопах є органіст. Прекрасна людина. Серйозно він взявся за працю з хором. Але тепер я запитаю серйозно: що чути?

- Чесно говорячи, також не знаю багато, – сказав лікар. – Маю крутитись коло якогось радіо. Треба мати своє, а не ходити тайкома до сусідів. Я вже розмовляв з одним німцем, сказав, що він подумає. На Сході йдуть бої. Це велике мистецтво протягом півроку зайняти майже пів Росії. Ніби більшовики зараз трохи стрепенулись. На Заході поляки готуються до подальшої боротьби. В Англії і у Франції дуже багато поляків. В Англії готується польська авіація. У західній Польщі виникають партизанські відділи, вони ще малі, але вже пробують боротися. У Советів так само, особливо в Україні і Білорусії. Я чув про такі на Віленщині, проте це все далеко від нас. У нас свої клопоти. Як пані думає, українці дадуть нам тут спокій? Боюсь, що ні, – сказав ствердно лікар. - Але чому пані нічого не говорить про вашого настоятеля? Я дам Вам трохи ліків для нього. Колеги лікарі дуже добре пам'ятають цей тиф в Довгані і завжди згадують священика з Окопів. Якби не він, то не відомо, як все б закінчилось. Він прекрасна людина. Ви собі жіночки поговорить, а я тим часом приготую ці ліки, – сказав і вийшов з кімнати.

Масояда була змучена, тому хотіла якомога швидше лягти і добре відпочити. День ставав все коротшим і скоро мала бути вже вдома. Вона не дуже хотіла їхати через Кисоричі у сутінках. Після того як Анішук приніс ліки, вчителька, подякувавши, пішла до возу, який на неї вже чекав.

Свята Різдва Христового минули спокійно. Мешканці злегка перепочили. Хоч один окупант зайняв місце іншого, проте зник страх перед далеким Сибіром і колгоспами. Родичі з віддалених селищ завітали під стріхи окопівської парафії.

Новий органіст дуже старався, щоб хор міг гідно виступити на цьогорічній Пастерці. Клопотів було багато. Щоправда охочих жінок і чоловіків вистачало, проте якість виконання не завжди відповідала вже звичній точності Галіча. У складі хору були люди, які систематично брали участь в репетиціях, були проте і такі, які приходили час від часу, щоб показати, що досі є його членами.

Хор з оркестром досить добре попрацювали під час Пастерки, з чого тішились настоятель разом з органістом. Це була нагорода за працю і ні одну недоспану ніч. Присутні парафіяни також раділи, адже там на хорі співали і грали їх дружини, чоловіки, дочки і сини.

Найбільшою несподіванкою на Пастерці був приїзд вірних з Майданку, Баранівки та інших селищ з іншої сторони кордону. Скільки радості було у Рудницької з Боровських Будок, коли вона могла врешті зустрітись зі своєю сестрою після двадцяти років розлуки. Скільки ж ці люди зі Східної України розказали місцевим селянам! Розказували про вивіз до Сибіру, безнадійну працю в колгоспах, репресії, які проводили міліція і НКВС і голод, який на початку тридцятих років панував на багатих колись землях України.

Група з декількох осіб цих змарнілих і бідно вдягнених людей після Пастерки підійшла до окопівського настоятеля. Вони запросили священника відвідати їх селища. Прийняти таке рішення було не легко. Отець Вродарчик обмірковував довго, проте необхідність відвідин цих людей, які були позбавлені будь-якого контакту з Церквою, перемогла. Настоятель пообіцяв, що в лютому наступного року він з'явиться в їх домівках. Радість була дуже велика.

Першої неділі січня о. Вродарчик повідомив, що у найближчі дні буде їздити з колядою по всіх дворах Окопів, а у наступні роки відвідає інші два села. Після Служби Божої люди обмірковували постановлення настоятеля. Мешканці Довгані і Боровських Будок не дуже хотіли з цим погодитись.

- Чому окопівці завжди перші? – відізався Францішек Лех з Довгані.

- В Окопах бачать священника майже щоденно, а ми маємо йти пару кілометрів, – говорив Стефан Залевський з Боровських Будок.

- На будівництво плебанії дала ціла парафія, а не тільки Окопи, – сказав Франек Скужинський.

- А чи сакристіянин має бути тільки з Окопів? – запитав Вікентій Лех.

- Сакристіянина залиш в спокої, – говорив Франек Залевський, – має мешкати поблизу священника і бути під рукою. До Рудницького ніхто не може мати претензій, бо він добрий сакристіянин і отець задоволений ним. Ви знаєте про це добре, що отець через місяць їде на Схід. Він потребує більше часу, щоб підготуватись, адже ця подорож дуже відповідальна.

- Так, це правда, – відповів Хіларі Лех, – цей рік чи два почекаємо.

У вівторок відбувся перший виїзд настоятеля і його помічника до окопівських господарств. Отець Вродарчик розпочав колядування від дворів, які знаходились під лісом. Душпастирські візити на практиці є дуже обтяжливими. Багато господарств знаходились далеко від центру села, на додаток на відстані півкілометра один від одного. Переїзд санями у глибокому снігу був для слабого і хворого священника дуже складним.

Сані з отцем без великих труднощів доїхали під дім Каспера Козіньського. Каспер привітав настоятеля при дверях, після чого запросив гостя до будинку. З отцем були також брат Кароль і два міністранти.

Дім був скромно обставлений. На стінах висіла ікона Христа, на столі стояв хрест і дві запалені свічки. Всюди було видно руку господині. Чиста скатертина і фіранки, вимита підлога, двоє дітей гарно вдягнуті. Це все створювало приємний настрій. Після того, як заспівали «*Wśród posnej ciszy*», посвятили домівку і відмовили спільну молитву, почалась розмова про різні речі, після чого священник вручив дітям іконки на пам'ять.

Цього ж дня окопівській настоятель відвідав домівки Францішека Козіньського, Антоніни Залевської, Каспера Залевського, а також декілька інших господарств. Незважаючи на спротив отця або без його відома, на сіни склали подарунки, які він ще цього дня чи декількома днями пізніше роздавав парафіянам, які найбільше потребували.

Багато бідних скористалось з цієї несподіваної допомоги. Дружина Хіларія Залевського поклала на сані картоплю і збіжжя і повезла їх додому, який знаходився під лісом. Два рази відвідував плебанію старець Ян Залевський з онуками. Отець Людвік не забув також і про Валерію, дружину ув'язненого Теофіла Желязко. Особисто він навістив самотню жінку, привозячи їй трохи їжі. Пам'ятав також про її дітей, тому для них привіз цукерки і печиво. Зворушена Валерія дякувала отцю, хоч з трудом приходили їй слова вдячності.

Тим часом новини з Борового, Карпилівки, Кисорич, а навіть з віддаленої Дерті були тривожні. Українці знову збунтувались. Після тимчасової відлиги, викликані вторгненням німців і примиренням з поляками, зараз більш частіше відзивались націоналістичні вимоги. «Самостійна» Україна знову була на язиках. Щоправда німці посміхались і підтакували, що така виникне, але українці переставали їм вірити. Звичайно частина з них вірно служила у німецькій поліції, виконуючи найбруднішу роботу. Якась користь була з цієї праці: порядне винагородження, безплатне обмундирування, можливість легкої і часом безкарної крадіжки, а передусім наявність зброї, якою в залежності від ситуації можна сьогодні чи завтра скерувати в різні сторони.

На щастя і в їх рядах поляки мали своїх союзників. Такі як Петро і Миколай Трохимчуки з Кисорич часто заглядали до Довгані. Неодноразово Грицько Галавей і Трофим Дмитрук з найближчої Карпилівки під будь-яким претекстом відвідували довганьського вчителя, Станіслава Дуду.

У січневий вечір прийшов власне Трохим Дмитрук. Йому було років п'ятдесят, був високий, доброї статури, з кудрявим волоссям.

- Прошу пана, – розпочав він, – українські справи трохи знаю. Мій батько, старий діяч, багато мені розповідав. Він мені розказував про замах бойовика Мацейка на міністра Перацького⁶ у червні 1934 року. Також розказував про наші умови і проблеми з польською владою до 1939 року. На багато справ сьогодні відкрив він мені очі.

⁶ Броніслав Вільгельм Перацький (1895-1934) – міністр внутрішніх справ Польщі (1931-1934). Керував політикою пацифікації у 1930-1932 рр. Вбитий бойовиком ОУН Григорієм Мацейком.

- А я взагалі походжу з Познанського воєводства і не багато про це знаю. Як виглядають стосунки з німцями, дивлячись з української точки зору?

- Пане Дуда, – сказав Дмитрук. - Багато речей видно, але не про всі говориться. Мій син точно не вступить до німецької поліції, а я, навіть, якби хотів, то я вже старий. Адже відомо, що їм йдеться тільки про робочу силу і продукти для Рейху. Еріх Кох, керівник у Рівно, виразно сказав: Україна є для Німеччини, а не навпаки. Чи знаєте ви, що його називають «бурим царем»? Розмови, що Гітлер хоче побудувати незалежну Україну, це тільки брехня, яку німці від початку використовують.

- А ставлення українців до поляків? – запитав вчитель.

- Справа зрозуміла, – говорив Дмитрук. - Українці хочуть власну державу і це не є новина. Проте маємо об'єднуватись. Нас і вас чекає те саме, що і євреїв. Закінчувати знищення євреїв німці розпочали вже влітку минулого року і Освенцімі і Майданеку, в листопаді це саме діється в Хелмі.

- Станіславе, хтось до тебе, – сказала входячи дружина вчителя.

В момент, коли Дмитрук прощався з вчителем, у кімнату ввійшов кульгавий від дитинства Болеслав Лех. Це був чоловік десь тридцяти років, високий, худий і завжди усміхнений. Дмитрук вийшов. Болеслав Лех почав несміло:

- Прийшов до вас за порадою. Як ви знаєте, наш настоятель виїжджає у лютому на Схід. Ви знаєте, як там виглядає ситуація. Довганці пропонують, щоб всі три селища забезпечили отця під час перебування в них. Як ви на це дивитесь? Справа є на стільки делікатна, що знаючи нашого настоятеля, точно відмовиться він. Але це необхідно обов'язково вирішити.

- Завтра порозмовляю з пані Масоядою і органістом. Адже ця пропозиція слухна, – відповів вчитель.

На другий день Станіслав Дуда направився до Окопів. В домі Масояди, разом з Галичем, розглянули справу, яку вчора представив Лех. З приготуванням отця до цієї важливої подорожі було пов'язано багато праці. Віз давав солтис Окопів. Приготування літургійних шат, облаток, свічок і багато інших потрібних предметів довірено сакристиянину і брату Каролію. Опікувався над всім органіст.

У першій половині лютого о. Людвік Вродарчик перший раз на так довго залишив свою парафію. Також перший раз польський священник мав перейти колишній польсько-радянський кордон і нести Слово Боже людям, яких позбавлено Церкви, релігії і хрестів в школах. Для окопівського священника цей виїзд мав також важливе особисте значення. Він був молодим священником, якому три роки тому довірено парафію на східному кордоні Речі Посполитої. Тепер він має нести віру людям, про яких повністю забули і яких довгі роки переслідували за їх віру. Як будуть радіти його наставники, коли дізнаються, що облат виїхав до цих далеких теренів відновлювати християнство, яке знищувалось комунізмом!

Ця подорож була дуже цікава, але також і важка праця. Священник не відмовляв жодному проханню. Його вітали словами «ангел на землі» і «доброчинець на землі». Він був в околицях Городниці, Новограду Волинського і Житомира. Плодом його місійної подорожі було багато Хрещень і Шлюбів. Більше п'ятиста людей притягнув до Церкви, а також надавав багато медичних порад.

Отець пізніше дуже часто згадував цю подорож у своїх недільних проповідях. Він говорив про радість, з якою слухали його в тих домах, про привітність, яка його зустрічала. Про православних, які також

не мали священників, яких вивезли до Сибіру, приходили до нього з проханням про благословення. Про сльози, які лились в усіх під час молитви. Результатом його подорожі була домовленість, що наступного року на відпуст в Окопах прийдуть з паломництвом люди зі Сходу.

Про особисті враження з цієї подорожі о. Вродарчик розказував поза храмом. Він розповідав про вівтарі, встановлених в домах і про зустрічі, які були організовані таємно. Також він згадував, які вірні брали його віз на руки і несли до наступного дому. В одному з польських домів заспівали навіть «*Voze coś Polskę*». Також не забув про радість дітей, яким подарував іконки із зображеннями святих.

Весною 1942 року економічна ситуація Радянського Союзу трохи покращилась. Частковий запуск перенесених на схід промислових підприємств призвело до зросту військової продукції на Уралі, Сибіру й Середній Азії. Дорога західних країн і Сполучених Штатів також задіяла. Розбиття гітлерівських військ під Москвою, а також подальше збільшення сил польських військових підрозділів в цій країні однак не розв'язували надалі наболілої ситуації у північно-східній частині Волині.

У перших днях березня усіх рокитнівських євреїв зібрано в одне місце і розміщено в декількох будинках. Знищення євреїв в Польщі, Румунії та інших окупованих країнах не пророчило нічого доброго також і для рокитнівських євреїв. Протягом декількох днів з будинків євреїв вивозились меблі, одяг і все то, що не було дозволено цим бідолахам взяти з собою. Найкращі меблі крали німці, більш знищені залишили для українських поліціантів. Піаніно, серванти, поліровані столи і м'які стільці їхали на селянських возах болотистими дорогами до Борового, Карпилівки, Дерті, Кисорич і Сновідович. Піаніно поставили на глиняну підлогу, а корови, які тримали в хатах, злизували з них поліровку.

Час від часу з'являлись в селах німці і тоді мешканці були змушені у поспіху залишати свої домівки і ховатись у найближчих лісах. В селах залишались тільки старші люди, які менше всього боялися гітлерівських солдафонів. Коли небезпеки минала, з лісів виринали вози наповнені пожитками і направлялись до своїх дворів.

У цій ситуації українські націоналісти почали безкарно і щоразу більше погрожували полякам. Такі люди, як Василь Бричка з Борового, Іван Кульпач, якого називали «Тризубом», Іван Волошин з Кисорич, Грицько Семенюк, Семен Царук, Адам Кляпко з Карпилівки, Миколай і Семен Ковальчуки з Нетреби почали себе почувати більш впевненіше як піонери «самостійної» України.

Минула перша половина березня. Окопівський настоятель приготувався до наступної подорожі. Метою подорожі був Клесів, місто каменоломів, яке знаходиться на заході від Рокитного, на відстані 40 кілометрів від Окопів. Настоятелем там була енергійна молода людина і прекрасний проповідник – о. Антоній Хоміцький. Священик з Окопів їхав туди виголосити реколекції – і допомогти у перед великодній сповіді, а також з лікарською допомогою. Цього разу о. Вродарчик їхав разом зі своїм молодим помічником, братом Каролем, який взяв у свої руки підготовку до подорожі.

Одного березневого дня на світанку з-під дверей окопівської плебанії виїхав віз з о. Вродарчиком і братом Каролем. Віз направився до Карпилівки, щоб потім через Лва і Олександрівку доїхати до Клесова. До клесівської плебанії приїхали після обіду. Два настоятелі довго розмовляли, визначаючи план роботи на

найближчі кілька днів. Окрім проголошення реколекційних проповідей, більшість часу о. Людвік провів сповідаючи вірних і лікуючи хворих. Останніх не можна було перерахувати. День у день кільканадцять возів повних хворих стояло перед плебанією. Як православні, так і католики чекали у довгих чергах. У лікуванні хворих допомагав брат Кароль. Окопівський настоятель без жодних обмежень брав ліки з добре укомплектованої аптечки о. Хоміцького, а якщо чогось не було, то безплатно брав ліки з польської приватної аптеки. З декількох священиків, які обслуговували клесівські реколекції, о. Вродарчик був найбільше запрацьований. Перед його сповідальницею завжди чекали черги вірних. У довгі весінні вечори, коли інші священики відпочивали на плебанії, звичайно не вистачало о. Людвіка. В той час він був у храмі – сповідав чи розмовляв з вірними. Так було протягом всього перебування у цьому місті. Отець Вродарчик дивував всіх своєю скромністю, побіжністю і працьовитістю. На другий день після того, як закінчились реколекції, вранці о. Людвік поїхав з Клесова і ще того самого дня увечері вже приїхав до рідної парафії.

Минали остатні дні квітня. Великодні свята минули дуже швидко. Селяни закінчили весняну роботу і приготовлювали коси і граблі до сінокосів. Поліціанти досить часто заглядали до селищ, аби нагадати мешканцям не тільки про існування гітлерівської влади, але також проконтролювати збирання податків. Цієї весни німцям прийшло на думку, що селяни можуть мати шляхетні метали. Тому було прийняте рішення встановити новий податок. Мідь, латунь і подібні їм метали мали бути негайно передані владі. В Окопах й околицях нічого з того не вийшло. Земля все це мала для себе, що не тільки збіжжя можна в ній сховати. Лопати пішли до руху і метал зник з її поверхні.

Рудницький привіз дуже цікаву новину з Рокитного. У лісах, в околицях Новоград-Волинського, Коростеня і Городниці з'явилися радянські партизани. Так підтвердилась попередня інформація, що партизани є у віддалених районах. Ця новина зацікавила мешканців окопівської парафії. Одні радили, іншим приходили думки про колективізацію, інші знову думали про нічні напади. Найбільш раділа молодь. Багато бачили себе в мундирі і як з рушницею в руках переслідує гітлерівців.

У квітні і травні затихли чутки про анти польські виступи українців. Здавалось, що прихильники «самостійної України» відмовились від подальшого переслідування поляків. Щоб потішити більш боязливих, деякі жартівники приносили виссані з пальця відомості про примирення поляків й українців, а також про плани провідників ОУН разом боротися проти німців.

Одна червнева ніч спростувала ці чутки. Будівники самостійної України досить швидко дали знати про своє існування також в Боровських Будках і Окопах. Будинки Анелі Романівч, Антонія Куряти, Ігнатія Миколайчика і Марії Желязко було пограбовано. Не помогли навіть забарикадовані двері, ані забиті дошками вікна.

У Рокитному також не було спокійно. Звістка про подачу кільканадцяти пустих товарних вагонів на залізничній вітці зацікавила всіх. Ще більше вона занепокоїла місцевих євреїв. Тільки наступного дня вранці євреям було наказано зібратись на Ринку, щоб вислухати спеціальні повідомлення. Вказаний солдатами напрямок переходу викликав серед зібраних переполох. Коли люди побачили жандармів і поліцейських, які оточили Ринок, виникла паніка. Євреї почали втікати. Пролунали перші вистріли – перші загиблі. З людей, які залишились на площі, утворили довго колонну і під ескортом жандармів направили її на залізничну

станцію. Там, звичайно, на них чекали ті пусти товарні вагони, в яких їх було завантажено і вивезено на певну смерть до Сарн.

Цього ж дня до гетто заїхали українські вози. Німецькі й українські поліціанти вже другий раз показали свої грабіжницькі здібності. Першість, звичайно, мали німці, які цього разу не шукали дорогих меблі, але передусім золото.

Тільки під кінець дня до гетто впустили поліціантів. Ці не перебирали і брали все, що попадало до рук. І знову вози, завантажені єврейським майном, направились до українських сел.

Деяким євреям вдалось втекти з міста. Зубожілі і хворі, після шестимісячного карантину, провели кільканадцять днів в лісних криївках, після того відважились їх полишити і застукати до будівель на околицях Олександрівки, Льви чи Старик. Було їх кільканадцять, а серед них – Бурка, Гітельман, Келерштейн, Сольцман і Золотов.

Німці знали про втечу частини євреїв. Вони знали також про те, що поряд з польськими господарствами головним місцем схову євреїв був ліс. Тож у хід пішли телефони, посипались накази і розпорядження. І як результат була визначена нагорода: кілограм солі за кожного виданого єврея.

У поліції було дуже багато роботи. Вони обшарювали ліси у пошуках жертв. Від світанку до сумерків доходили до Рокитного і найближчих сіл відгомін вистрілів рушниць. Кільканадцять євреїв схопили. Цих вже не відвозили до Сарн, а знаходили свою смерть в найближчих каменоломнях. Більшість тих, що ховались, були більш завбачливими. Передбачаючи подальші облави німців, євреї переходили до віддаленіших лісів, що знаходились недалеко від Довгані й Окопів. Там також, в окопівській плебанії, кільканадцять днів переховувався рокитнівський аптекар Сольцман. Також дуже часто приходив Пінквас Келерштейн разом зі своїм другом з Любліна, Золотовим. Євреї, які ховались в лісах, і тут знайшли захист й опіку. Одні вступали в ряди радянських партизанських загонів, інші пізніми вечорами підходили до польських селищ, де діставали харчі і знову повертались до своїх лісних сховищ. Сховані у віддалених лісових хашах, обдерти і голодні, очікували кращого майбутнього. У тимчасових, невимілими руками зібраними куренях неможливо було ані зігрітись, ані висушити мокрий одяг. Вогнище розпалювали рідко, бо боялись, що дим можуть побачити і так викрити, де вони знаходяться. Люди-шкуродери витоптували лісні стежки для кілограма солі. Збираючи гриби і ягоди, заглядали також до гаїв і найбільш відлеглих закутків лісу. У серпні група українських «збирачів грибів» з Кисорич натрапила на урочище «Закопіще» на декілька євреїв, які переховувались. Звичайно поліція була про це сповіщена, яка дуже швидко приїхала, на чолі був Химчак. Луна пострілів повідомила всій околиці закінчення ще однієї людської трагедії.

Окопівський настоятель, о. Людвік Вродарчик, дуже болісно переживав єврейську трагедію. Правда у своїх недільних проповідях не міг про це голосно і відкрито згадувати, хоч з його уст нерідко можна було почути про бездомних людей, а також про тих, хто приховувався, і про християнський обов'язок надання їм допомоги. У розмовах з парафіянами неодноразово згадував про необхідність сприяння євреям, які сховувались, і їм допомагати. Адже він мешкав під одним дахом з людиною, яка приховувалась, з актуальним органістом. Комора священика ставала щоразу більш порожня. Як міг, він догодував вечорами євреїв і заповнював їжею їх мішечки.

Третя річниця початку Другої світової війни минула спокійно. Вивезення до Сибіру вже не загрожувало, а підготовлені запаси не були змарновані, бо пішли на корм для худоби. Люди якось давали раду з податками, які на них були накладені німцями. Також відчували себе більш безпечно, знаючи, що під боком в лісах є партизани. Німці не дали довго на себе чекати. Десь 10 вересня вони приїхали разом з поліцейськими на кільканадцяти возах. Вони зупинялись по черзі в усіх трьох школах. Як пізніше виявилось, їх візит був пов'язаний з вивезення молоді на примусову роботу до Німеччини. Було заявлено, що визначена кількість людей має виїхати, а у випадку відмови наслідки для села будуть прикрими. Таким чином Боровські Будки й Окопи мали вислати десять людей, а Довгань – вісім. Умови праці у Німеччині мали бути нібито прекрасні.

Настоятель мав тепер нову турботу. Він молився про помилування для тих, хто мав залишити свої домівки. Зрозуміло, що охочих не було. Знову розпочались надзвичайно бурхливі зібрання, а в домах забивали свиней, засалювали сало і коптили м'ясо. Також розпочались різного роду «шахрайства» зі свідочтвами про народження. Шмата кабана або великого шматка масла вистачало для того, щоб людина або помолоділа або постарішала на декілька років. Тому списки людей, які складались солтисами, постійно змінювались, але незважаючи на це, остаточно хтось мусив виїхати.

Одного вересневого ранку декілька возів виїхало з сіл, які скерувались до Рокитного. На кожній з них сиділо по п'ять шість осіб. Деякі з них були завантажені пакунками, клунками і мішками. Інші не мали з собою нічого, що вказувало, що вони їдуть у довгу подорож. Молоді люди прощаючись із заплаканими матерями і дружинами обіцяли скоро повернутись. Після того як проїхали Довгань декілька з молодих людей вискочило з возів. Вози поїхали далі, а ті, які залишились, як приїхали до Рокитного отримали документи для подорожі. Перед тим як німці зорієнтувались, майже всі змогли утекти з міста і повернутись до своїх домів. Тільки сестри Богуміла і Катажина Богуцькі мали «приємність» поїхати на «гостинну» німецьку землю.

Після того, як німців обдурили, вони почали засипати села погрозами і застереженнями. Селяни жили й далі в напрузі, чекаючи чогось гіршого. Всі розуміли, що окупант це не простить. Тільки партизани могли змінити ситуацію. Поки що про них ходили тільки чутки, яких ставало все більше. Деякі бачили загони вже в лісах в околицях Мозижа, Овруча і Олевська. Можливо навіть є якась група недалеко Клесова.

Врешті в останніх днях вересня Масояда привезла з Рокитного новини про боротьбу на залізничній колії недалеко Будок Сновидовицьких між німцями і радянськими партизанами з загону Медведєва. Ніхто з мешканців того села не знав скільки їх там було. Одні бачили сто, інші п'ятсот. Були й такі, які « на власні очі» бачили більше ніж тисячу. Скоро прізвище Медведєва стало відоме всім в околиці. І так вже через тиждень два брати з Окопів, після повернення від своїх родичів, які мешкали в Левачах і Воронівці, розказували, що близько Рудні Бобровської розташувався загін Медведєва.

- Вони підтримують контакти з Москвою, – розказував Антоні Курята, – навіть літаки до них прилітають.

Антоні Курята і його брат Зигмунт розказували також про те, що якийсь партизанський загін поблизу Костополя мав бій з великою групою українців. Це була перша новина про такі сутички. Цей факт переконав поляків, що в радянських партизанах знайдуть захист не тільки від німців, але також від українських банд.

Восени 1942 року вже тоді відомий Василь Сидор, який діяв від імені ОУН, за дуже короткий час організував на Волині і Поліссі перші загони Української Повстанської Армії. Німці не перешкоджали прихильникам Бандери в їх діяльності. Проте вони намагались використати УПА до боротьби з рухом опору на західній Україні.

Партизани

Врешті надійшов день, коли мешканці Окопів побачили перших радянських партизанів. До мешкання Юзефа Шпадли прийшли їх двоє. Зібрані на подвір'ї селяни із зацікавленням слухали те, що розказували партизани. Вдягнуті у зелені, протерті і бляклі від сонця сорочки молоді люди розказували, що їх завданням є посягти розлад в економіці окупанта і паралізувати рух гітлерівських військ.

- Ми будемо вам допомагати у боротьбі з українськими бандами, з якими також боремось, – сказав один з партизанів.

Після того, як вони пішли, в селі розгорілись дискусії. Одні раділи, що партизани будуть їх охороняти від німців і бандерівців, інші – хоча їх було небагато – боялись наслідків від цього неочікуваного візиту.

Через декілька днів також мешканці Довгані мали можливість розмовляти з партизанами загону Медведєва. Вони прийшли до будинку Хіларія Леха, що під лісом. Їх було п'ятеро. Почувши це до будинку Хіларія зійшлись найближчі сусіди і розпочалась розмова. Язики краще розв'язались, коли господар на стіл поставив декілька пляшок самогону. Присутні селяни з недовірою прийняли новину, що загін складався передусім з людей, кинутих на ці терени на парашутах. Приїжджі розповідали про своє партизанське життя, після чого почали говорити на різні теми. Вони оповідали про бої під Сталінградом, а також про вивід польських збройних сил з Радянського Союзу на Середній Схід.

Тільки після півночі все товариство розійшлося до своїх домівок. Партизани дякуючи за гостинність господарю пішли тільки собі знаним напрямку.

Появу партизанів найбільше пережила молодь. Однак вони не мали зброю. Приходили відомості з Польщі про діюче там підпілля, де його члени ходили лісами з польським орлом на шапці, в польському мундирі і з польським передвоєнним маузером. Молоді мешканці Окопів мріяли про таке партизанство. Проте сьогодні їм досить було радянського партизана. Вони боролись і з німцями й українськими націоналістами. Проте чогось не вистачало: не було там ані польської мови, ані звичаїв, ані ідеології. Хіба найбільше поляків відлякував від радянського партизанства відсутність релігійності.

Тоді на українській арені історії з'явився наступний ватажок. Це був Максим Боровець, співвласник каменоломень з Янової Долини, який взяв собі ім'я Тараса Бульби. Загони цього самозваного отамана славились винятковою жорстокістю щодо польського населення. Теренами його особливої діяльності були південна частина Полісся і північно-східні райони Волині. Тут лютували його сотні, спалюючи польські містечка, села і селища. Власне на цих землях відбувались відома бульбівська різня поляків. Гімном бульбівців була пісня «Ще не вмерла Україна».

Після часу деякого відносного спокою бульбівці знову дали про себе знати. Почались знову грабінницькі напади на польські двори. Новини, які приходили з найближчих українських сіл, не були потішними: з кожним днем зростали в них антипольські настрої. Організовувались там мітинги, на яких залпом кричали: «Смерть ляхам!» і «Смерть жидівській комуні!». Ватажки українців в Боровому, Карпилівці і Кисоричах умовляли своїх побратимів мордувати євреїв, які укривались, а також вбивати радянських партизанів і поляків.

До бандерівців і бульбівців доєдналось багато мешканців околиць українських сел.. До Семена Царука, Яна Кульпача і Яна Волошина дійшли нові, які не могли спокійно дивитись на то, як ті старі «діячі» забирали польське і єврейське майно. Тому доєднались до банд, щоб разом з ними реалізувати гасло «Смерть ляхам». Показали своє обличчя Ян Шелюк з Кисорич, Грицько Семенюк і Тетяна Трохимчик з Карпилівки, а також Адам Клепко, Стефан Чарний, Петро Дубик, Віра і Миколай Ковальчуки з Нетреби.

Єврейська справа також не була закрита. Поруч з партизанами і бульбівцями уночі все частіше приходили євреї, яким осінні холоди досить сильно давались взнаки. Голодні, промерзлі і обдерті просили про підтримку. Сільські жінки зі сльозами на очах який вже раз слухали історії про вбиті родини і знайомих. Байдужі до всього євреї постійно вертались до липневих трагічних днів. Вони не були в стані забути те, що пережили і бачили. Вони навіть не могли плакати. Вони були схожі на роботів.

Одного дня в листопаді, пізно увечері, Сольцман привів до плебанії двох хворих євреїв. Цілу ніч священник лікував схудлих людей і тільки під ранок аптекар провів їх до лісу. Це був не єдиний випадок. Неодноразово приходили євреї до плебанії. Також вчителі піклувались про зголоднілих і промерзлих євреїв.

Все частіша поява партизанів в польських селах була для євреїв, що скривались, безсумнівним благом. Щасливі виходили тоді зі своїх лісних схованок і віддавались під їх опіку. Правда добробуту у партизанстві не відчули, бо самі лісні люди переживали період певної слабості. Ситуація зі зброєю також в цих загонах не була доброю, але євреї у більшості випадках не сильно потребували її, тому шукали заняття у господарських підвідділах.

Районування радянських партизанських загонів привело до того, що околиця стала знаходитись у віданні загону Шевчука. Він був господарем життя і смерті мешканців декількох українських і польських сіл. Не було тут надзвичайних чи військових судів. Шевчук або люди з найближчого оточення вирішували, кого залишити на землі, а кого відправити на той світ.

Шевчук був українцем. Йому було років тридцять п'ять, він був високий, широкоплечий, з темним волоссям. Був він людина груба, жорстока, і одночасно з винятковою відвагою. Якогось січневого дня в товаристві декількох партизанів він заїхав кінно до вчительки Масояди. Шевчук чув про неї багато доброго і тому без жодних вступів представив відразу мету свого приїзду: набір сільської молоді до його загону. Він дуже добре орієнтувався в ситуації поляків. Адже він знав, що поруч з німцями найбільшою небезпекою для них були бульбівці, з якими він також воював. Тому він не тільки довіряв молодим полякам, але також знав, що вони будуть добрим поповненням в його загін. У поляків також не було іншого вибору. Вести війну з німцями чи бульбівцями в інших військових рядах було нереально. Замість польського орла на шапках пришивали тепер червоні стрічки.

У той самий час до польських сіл дійшла новина про страшну різню українцями двохсот поляків в селі Парослі. Палали польські села від рук двох ворогів: гітлерівців й українських бандитів.

Трагедія в Парослях спонукала частину родин з трьох польських сіл залишити свої господарства і переїхати до домів, які знаходились ближче лісу. Проте більшість мешканців залишилась на місці. Кожен власними силами шукав способи, які б захистили мешкання від бандитів. Проте коли надійшла відомість, що

в Боровому бульбівці, коли їм не відкрили двері, підпалили хату не зважаючи на людей всередині, також мешканці, які лишились, виїхали зі своїх домів.

Тоді ж окопівський настоятель дуже важко переживав ці події. Він бачив, як багато нещастя впало на його парафіян. З вікон плебанії дивився як вантажили майно на вози і як прив'язували худобу до них. Бачив він жінок, які плакали, і які з найменшими дітьми сідали на вози, які їхали у напрямку домів коло лісу.

Парафіянам не вдалось переконати о. Людвіка також виїхати з плебанії. Ніхто його не міг переконати, ані органіст, ані сакристиянин, ані брат Кароль. Не переконали його прохання Масояди. Отець Вродарчик був непоступливим. Зараз, коли більшість мешканців парафії у ночі перебувала в будинках під лісом, настоятель там був частим гостем.

Багато праці отцю дала епідемія дизентерії. Він ходив від хати до хати, лікував людей, а неодноразово уділяв останніх таїнств. Тоді дуже часто він відвідував мешкання Анелі Романевіч, де лежав хворий дизентерією її двадцятилітній онук Броніслав і трілітня онука Марися. Це була батьківська турбота. Він цілими годинами сидів біля хворих, молився, подавав ліки, заспокоював найближчих, які плакали. На жаль, не зміг врятувати онуку Марисю. Як міг, він потішав її мати Станіславу, коли вона була у великій розпачі.

Умови життя, які кожен день погіршувались, і кочовий образ життя спричинили те, що хвороби тільки швидко розповсюджувались, а невтомний о. Вродарчик не міг всім допомогти. Епідемія дизентерії вийшла далі кордонів парафії. Брак відповідної лікарської допомоги використовували знахарки. Вони лікували людей приговорками і заклинаннями. Хворому сільські «лікарки» клали на обличчя шар старого льону або пижу і підпалювали це бурмотячи таємні заклинання.

Анелі Романевіч, яка також належала до грона знахарок, трапилась нагода підпалення сухого льону, цього разу на обличчі свого коханого онука. Хвороба минула, можна мати однак сумніви, чи справді ці заклинання допомогли, які промовляла над хворим шановна бабця. Важко не повірити, що при такому лікуванні смертність зростала. Турбота про здоров'я парафіян не давала о. Вродарчику спокою. Дуже часто він не лягав спати і цілу ніч проводив біля ліжка хворого. Багато православних, чуючи про незвичайну побожність і вміння римсько-католицького священика, все частіше навідували окопівські святиню, аби з близька побачити цю незвичну постать.

Вісімнадцятилітній українець з Нетреби, Іван Крижів, підчас своєї довготривалої хвороби попросив, щоб приїхав католицький священик з Окопів. Дворазова відмова православного отця не зломилася хворого. Він і далі просив покликати католицького священика, відкидаючи пропозиції свого батька, який хотів покликати попа. Отець Вродарчик дізнавшись про цю нещасливу родину старанно молився. І тільки після погіршення здоров'я хворого батько погодився виконати прохання коханого сина. Прибуття настоятеля, жагуча сповідь, а пізніше св. Причастя спричинили, що хворий одужав.

Відсутність ліків, який все більше відчував о. Вродарчик, змушувала Масояду поновити виїзди в Рокитне. У місті вона по черзі відвідала Аніщука, Ірену і також свою добру знайому, Кобриновичову. Вчителька дізналась багато цікавих речей.

Вже в перших словах Аніщук проінформував її про важкі бої на східному фронті, про завязі бої в районі Сталінграда і про перервану блокаду міста.

- Взагалі більшовики трохи взяли себе в руки, зараз візьмуться добре за німців, – сказав Аніщук. - На деяких відрізках совети вже їх обігнали. Ну і добре. Ті вже не знають, що в цьому Рокитному виробляти. Палац заповнений арештованими. Все більше сидить українців, але арештовують також багато поляків. Їх звинувачують у приналежності до підпілля. Мені здається, німцям йдеться не про радянське партизанство, але про польське.

- Щось вам відомо про наше партизанство? – перервала здивована Масояда.

- Правда кажучи, то нічого, – відповів лікар. - Ходять чутки про появу якихось лісних людей, але то скоріше совети. Я вже за старий, маю родину і не дуже хочу ризикувати. Ви певно чули, що багато поляків, яких вивезли до Німеччини, втікають. Певно частина з них ховається, а більш відважні пішли в ліс.

- А що з євреями? – запитала вчителька. - Деякі з Рокитного ховаються в лісах в районі Окопів. Сольцман живий, був декілька разів у мене вдома. Він виглядає жахливо. Я дала йому одяг вчителя Беньковського. Приходили також інші євреї. Всі приховуються, але частина збирається вступати до радянського партизанського руху і хіба мають рацію. Там можуть залишитись живими. Чи ви можете уявити цих нещасних сьогодні в лісі? Без теплого одягу і їжі? Це скелети.

- Рокитнівських євреїв після погромів німці вивезли до Сарн. Там їх повбивали, – говорив Аніщук. - Туди привезли також євреїв з Клесова і Томашгороду. Розстріляли майже всіх.

- А що ще цікавого в Рокитному? – хотіла знати вчителька.

- Бачите, що цікавого, – відповів, – німці царюють як хочуть. Повно їх всюди, але ще і торгують. Євреїв пограбували, тому гроші мають, золото також. Вони живуть собі спокійно і чекають ще кращих часів.

- А що чути на Заході? – запитала.

- Англійці і французи б'ють німців, а німці їх, – прозвучала відповідь. - У Франції подібно розвинувся рух опору. Таке саме в Югославії і Греції. А, ледве не забув, – сказав Аніщук, – приходять до мене німці, приносять ліки. Я зараз дам вам для вашого священика.

І дістав він з шухляди писемного столу декілька коробок добре запакованих ліків.

- Вони добрі, – сказав, вручаючи їх вчительці, – німецькі.

Після Аніщука Масояда пішла до Ірени і Кобринівичової. Проходячи повз нової школи, помітила викопані рови і цивільних, які в них працювали. Вона бачила великі колоди дерева, які вкладали до викопаних ровів. «Певно німці почувають себе не досить безпечно» - подумала собі.

В Окопи Масояда повернулась після заходу сонця. Вдома застала довганського вчителя, який зайшов до неї повертаючись з плебанії. Вона розказала його про зустріч з Іреною і про отримані в Рокитному новини. Дуда у свою чергу переказав їй те, що вважав найважливіше у справі ситуації в Довгані – згадував про події в будівлях Гжегожа Скужинського. Виявилось, що Масояда нічого про це не чула. Поневолі Дуда мав їй розказати. Бульбівці поставили там всіх домашніх під стіною і вимагали віддати зброю. Переполошила їх зненацька поява партизанів.

- Нічого про це я не чула, але добре, що так добре закінчилось, – казала Масояда.

Період зими, як завжди на селі, був багатий на довші розмови і чутки. Цього разу мода прийшла на різного роду передбачення. Обписували багато сторінок іноді пророкувань, які потім передавали іншим зацікавленим. Знали їх майже всі – від малого до старого. В одному з таких пророкувань, зрештою вчасно, йшлося про чорного орла, який «коли очі на Схід поверне, зі зламаним крилом повернеться». Пророцтва ці частіше писались віршовано, мали багато обіцянок, завдяки чому у людей піднімався настрій. Більш запальні аналізували кожне речення, шукаючи аналогії з подіями, які в цей час відбувались у світі.

Одне з таких пророкувань, в якій йшлося про «зламане крило», Рудницький показав настоятелю. Той подивися на сакристіянина дивним поглядом і як прочитав сказав:

- Чи ми цього дочекаємось?

У лютому 1943 року Шевчук забрав до свого загону першу групу молоді. Це були декілька двадцятирічних хлопців.

Загін Шевчука, який зазвичай називався чапаєвцями, одиниця досить молода, яка налічує заledве кільканадцять осіб. Вони розташувались в глибокому лісі, називався «кублами» на відстані десь тридцять кілометрів від Окопів. В її склад входили люди різних національностей, переважно українці зі Східної України, росіяни, євреї і віднедавна поляки, так звані «западеньці». Весною цього року і пізніше до них загону вступила ще молодь. Все частіше поява цих партизанів не однократно порушувала нормальний спосіб життя. Часом треба було їх нагадувати, випрати білизну, полатати одяг, а також дивитись на занадто довгі руки. Через села проходили молотовці, колпаковці, наумівці, сабурівці та інші. Правда кожен загін мав свого лікаря, але важко вимагати, щоб він був у декілька особовій групі. Тому й не дивно, що партизани користались з допомоги окопівського настоятеля. Більшість з них мала серйозні труднощі з хрещенням, чому зрештою отець не дивувався, але часто досить недовіриливо вони дивилися на чоловіка в сутані.

Одного весняного дня до мешканців дійшла новина, що в районі Сарн і Гути Степаньській діє польський партизанський загін під командуванням «Вуйка», який має зв'язок з Варшавою, а отже, який був під зовсім іншим керівництвом. Ця новина була трохи сумнівною, але більшість мешканців була дуже здивована цій новині. Одні вірили, інші вважали, що це нісенітниця. Незважаючи на це, деяким повернулася думка про польського орла на шапці і про боротьбу з німцями і бульбівцями в польських, а не чужих лавах.

У перших дня травня прийшла новина про напад бульбівців на родину Феліціана Яворського, який мешкає недалеко Олександрівки і про вбивство господаря з сином. Через декілька днів трапилась нова трагедія. Бульбівці знову скоїли вбивство, цього разу у родині Жолновських, які мешкали в будинку лісника недалеко Кисорич. Вони задушили троє людей, а тіла викинули до льоху. Після отримання цієї страшної новини о. Вродарчик разом з органістом Галичем відвідали зневірену родину вбитих, які мешкали в Окопах. Тридцятого квітня бульбівці вбили групу партизанів, яка складалась частково з колишніх мешканців окопівської парафії. Тоді загинули Янек Рудницький і Серьожа Крижов.

Ніхто проте не припускав, першою людиною з Окопів, яка загине від бульбівського ножа, буде вчителька.

У другій половині травня Масояда виїхала возом до Рокитного. Найближчі сусіди відмовляли її їхати. Адже всі знали про зростаючі антипольські настрої в Кисоричах, Дерті і Карпилівці. Однак Масояда вперлась і рано вранці, разом з возієм Каспром Козиньським, його дружиною Ганкою, а також служницею

Читою, виїхала з Окопів. Зворотною дорогою в Кисоричах їх затримали декілька суб'єктів. У більшості це були мешканці цього села, члени розташованої там бульбівської сотні. Серед них були Грицько Каскенюк, Ян Кульпач, Ян Шелюк, Ян Волошин з Кисорич, а також два швагри возія Каспера Козіньського з Нетреби – Костянтин і Семен Ковальчуки.

Бульбівці оточили віз. Масояда почала плакати і звернулась до Шелюка, якого дуже добре знала.

- Пан Шелюк! Рятуйте нас! – сказала.

- Їдьте там, де вам говорять, – відповів він українською мовою, хоч раніше розмовляв з нею польською.

Декілька озброєних до зубів бульбівців схопили коней за вузда і направились до сусіднього лісу. У потрібний момент зупинились. Дружині Козіньського, українці, сказали йти додому. Інших колючи багнетами провели до високих дерев. Там, на великій гілці повісили до гори ногами Масояду і почали над нею знущатись. Після того як відрізали язик і груди, перерізали живіт і видовбали очі, відрізали ножами шматки тіла, доки в цих муках вона не померла. Подібно вбили Читу, а потім Каспера Козіньського.

Смерть Масояди найбільше відчув її син Едмунд. Шістнадцятилітній хлопець залишився сиротою. Вихований без отця, тепер втратив найближчу і найдорожчу людину. Едмунд залишився сам і в цей важкий час його віддали до чужих людей. Опікувався ним органіст Бенедикт Галич, з яким пізніше вступив до загону Шевчука.

Непоправну втрату відчув безсумнівно о. Вродарчик. Протягом майже чотирьох років Масояда була його радником і вірним другом, з якою неодноразово ділився своїми турботами і клопотами. Скільки ж разів разом раділи з успіхів від праці в парафії! Пам'ять про ці хвили певно зберіг Бенедикт Галич, який у вільний від роботи в храмі час проводив довгі вечори з нею в розмовах.

Згадували з жалем Масояду також її колеги вчителі – Станіслав Дуда і Ігнатій Міколайчак, яким завжди допомагала порадою в їх важкій вчительській праці в селі.

Список вбивств поляків з найближчих околиць скоєних українськими націоналістами довгий. В останні дні травня кількості бульбівців оточило, а потім спалило два польських села: Олександрівку і Льва. У першому загинуло близько сорока людей, де було багато родичів мешканців Окопів. У Льві вбито було тринадцять чоловік. Більшість мешканців в останню хвили змогла втекти до ліса. Розлютовані через це бандити безжалісно вбивали тих, хто залишився. Через тиждень відбулась наступна різня. Тепер прийшла черга на сусіднє з Олександрівкою і Львом польське село Старики. Тут загинуло сто п'ятдесят чоловік. Бандиті озброєні в карабіни, багнети, вила, коси і смолоскипи не щадили ані дітей, ані стариків. Кожному, хто потрапляв до них, відрізали голови, руки і ноги або кидали до палаючих будинків.

У річницю конституції третього травня в селі Перестанець бульбівці вбили родину Адама Янушкевича. В Довгані запанував розпач. Вбиті були близькими родичами декількох мешканців того села. Через декілька днів трапилась інша трагедія. Бульбівці вбила мешканця Нетреби, члена окопівського оркестру, Адама Шеремету. У липні загинув мешканець Довгані Владислав Скужинський.

Після таких індивідуальних і масових вбивств треба було сподіватись, що одного дня бульбівці прийдуть до сіл, які належать до окопівської парафії. Цієї самої думки був також о. Людвік Вродарчик. Мешканці приходили до плебанії з проханням про пораду, часто також щоб порозмовляти. Було вирішено на

постійно поселитись в лісі. Тому поліпшували попередньо збудовані курені, а переважна частина мешканців Боровських Будок і Нетреб ставила в лісі майже нормальні житлові будинки.

У цей час в район лісу недалеко від Янсової Ниви прибув загін словацького партизанського руху. Це був новоутворений загін, який налічував коло п'ятдесяти партизанів. Його командиром був капітан Ян Налепка-Репкін. Словацькі партизани досить швидко познайомились з місцевим населенням, а передусім з мешканцями Довгані, близько якої розташувались. Зі словацьких партизанів задоволений був також о. Вродарчик, адже вони були дуже побожні. Вони ходили до окопівського храму, сповідались і приймали св. Причастя. Зазвичай приходили зі своїм командиром. Також вони подобались довганським дівчатам. Вони ходили у військових мундирах, були охайно вдягнуті, завжди поголені і винятково говіркі. Охоче жінки пекли для них хліб, прали і ремонтували одяг. Довганські красуні крутились коло словаків і догоджали їм на заздрість місцевим кавалерам.

Особливо сильно припав їм до серця молодий командир загону, капітан Ян Налепка-Репкін. Високий, худий, ходив зазвичай в окулярах, які додавали йому поваги. У вільні хвилини він приїжджав на коні до довганських куренів і годинами розповідав про свою країну і рідне місто. Мешканці куренів прислуховувались до словацької мови.

Хлопці, які ще залишились вдома, також цікавились партизанами, звичайно інакше аніж дівчата. вони їздили з ними на бойові дії в район Олевська, Лопатич і Кішина, вчились користуватись зброєю.

Першим до словацького загону вступив Леон Вечорек. Його закріпили до розвідки, проте зброї відразу не отримав. Словаки також мали серйозні труднощі із її здобуттям. Остаточо було вирішено, що багато молодих мешканців Довгані вступить у шереди словацького загону.

Здобуття Рокитного радянськими партизанами було неабиякою сенсацією. Найбільше заціпнули хіба самі німці, які точно не сподівались такого нападу на п'ятитисячне місто з досить сильним гарнізоном. Цей удар також був несподіванкою для мешканців Рокитного. Перші відгомони боротьби посіяли серед них багато неспокою. Найбільш розлюченими скоріш за все були українські націоналісти, які дали себе випередити раніше недооціненим загонам радянського партизанського руху.

Тимчасом німці не байдикували. Вже на другий день після партизанського нападу на Рокитне вони розпочали інтенсивно окопувати місто. Завербували кількасот поляків, які день і ніч копали рови і встановлювали загородження з колючого дроту. До міста підтягувалось військово підкріплення і все вказувало на якийсь генеральний гітлерівський захід.

Як очікувалось, німці зміцнили свою антипартизанську діяльність. Раз у раз вони висилали в лісі карні експедиції, спалювали польські села і вбивали їх населення. Одна з таких експедицій була в Боровських Будках. Проте вони не застали ані партизанів, ані мешканців села. Одні та інші встигли сховатись в лісі. Німці проте спалили двадцять два господарства. Вбили тоді Вікентія Гарбовського з дружиною.

Карабінні постріли з найближчого селища перелякали нападників. Направились до Нетреби. Тут вони спалили майже всі господарства. Не обійшлося без людських втрат. Під час втечі з села вбили Петра Стельмашука разом з трилітньою донькою.

Через два дні відбувся похорон двох Гарбовських, Стельмашука і його доньки. З пагорба, де розташовувався окопівській цвинтар було видно попелище спалених домів. Відразу після похорон о. Вродарчик відвідав деяких людей, у кого теж були спалені будинки. Щасливі, що пішли з життя, розказували священикові про те наскільки велике їх нещастя.

Через декілька днів відбулась наступна трагедія. Розвідницький патруль з дванадцяти людей з загону Шевчука зупинився у довганському хуторі Ключень. Після короткої наради партизани вирішили зайти до дому Павла Залевського. Там їх почастували горілкою. По мірі як пляшки порожніли, веселі розвідники відчували себе все певніші. Командир Жапкін покликав до мешкання вартівника, аби він щось приніс, не призначаючи нікого на його місце. Господар приніс все нові пляшки самогону, запевнюючи, що горілки вистачить для всіх. Почувши гавкіт пса на подвір'ї, дружина Павла Залевського визирнула у вікно.

- Німці! - крикнула пережахано жінка.

Здивовані партизани почали тікати через вікна. Почалась стрілянина, яка тривала кільканадцять хвилин і закінчилась для партизанів дуже трагічно. З групи з дванадцяти розвідників вбили шістьох, трьох гітлерівці взяли живими, а тільки трьом вдалось втекти до найближчих будівель. Загинув тоді також господар Павло Залевський. Партизанів ще того ж дня перевезли до Сарн, де після проведеного в жахливий спосіб слідства всі були вбиті. Наступного дня на світанку місцезнаходження загону Шевчука в «кублах» розбомбили.

Отець Вродарчик ходив пригнічений. Він цілий час молився, мало їв і недосипав. Довганська трагедія погано відбилась на його слабкому здоров'ї. Вбивство Павла Залевського дуже сильно його пригнітило. Вбивству шістьох рядових партизанів і бомбардування «кубеля» також не були йому байдужі. Окрім того думки його також були зайняті навколо відпусту, який наближався. Ця цьогорічна парафіяльна урочистість набирала більшого значення тим, що мало відбутись миропомазання, на який обіцяв приїхати єпископ Адольф Шельонжек з Луцька, а також паломники зі Східної України.

Новина, яка прийшла в перших днях червня в Окопи, жахнула всіх без винятку. Німецьке радіо подало інформацію про вбивство советами декількох тисяч польських військовополонених з 1939 року. Цей злочин був виконаний 1940 року в Катині поруч з Смоленськом. Селяни з Боровських Будок, Довгані і Окопів, не зважаючи на пору дня, збирались групами, аналізуючи окремі фрагменти почутої новини. Ще цього ж дня в домі Ієроніма Рудницького зібралось кільканадцять окопівських селян.

- Я не вірю в це! – перший одізвався Вікентій Козінський. – Це гітлерівська пропаганда. Вони воюють з советами і хочуть сподобатись Англії і Франції. Тому базікають на більшовиків, що на язик прийде.

- Я також у це не вірю, – сказав Юзеф Залевський «Примак», - добре пізнали советів. Вивозили до Сибіру, багато людей заарештували, але щоб стільки людей вбити? Не хочу у це вірити.

- Слухайте селяни, – говорив Ян Козінський, – адже німці говорять, що в цій комісії, яка була в Катині, брали участь представники Польського червоного хреста. Хіба вони можуть обманювати?

- А що поляків підкупити не можна? – запитав зло Стефан Залевський.

- Я думаю інакше, – відізався Ієронім Рудницький, – більшовики могли це зробити. Вже стільки кривди вчинили полякам, чому б не могли їх розстріляти? Тисячі людей вивезли, інші стільки арештували. Я вважаю, що це на них схоже. Колись мені розказував Франек Желязко, на що здатне НКВС. Також згадували мої родичі зі Східної України, що більшовики робили з поляками. А може вони пам'ятають 1920 рік і тепер мали можливість помститись? Я не знаю, може помиляюсь, але вважаю, що це зробили совети, – сказав Ієронім.

- Ти Ієронім так валиш на цих советів, – відізався Франек Залевський, – а може це насправді німці зробили і хочуть звалити провину на советів? Адже німці на кожному кроці обманюють. А може це просто одна велика нісенітниця?

- Те, що совети могли наших полонених розстріляти, це не тільки моя думка. Сьогодні розмовляв у цій справі з нашим отцем, – знову втрутився Ієронім Рудницький. – Він також вважає, що це може бути брехня, але також стверджує, що совети здатні на це. Пам'ятаймо однак, що поблизу повно радянських партизанів і багато також говорити не можна.

- Правду ти сказав, Ієронім, – відізався Каспер Залевський, - часом краще мовчати. Не хочеться вірити, що це може бути правда. Адже це є великий злочин. Наше щастя, що ніхто з нашого села не потрапив на Схід, – додав на закінчення Каспер.

- Як це ні! – втрутився обурений Ієронім Рудницький – а вчитель Беньковський? Адже в тридцять дев'ятому більшовики його заарештували.

Дискусія тривала до півночі і більшість селян вийшла повністю дезорієнтована.

Подібні довші дебати відбулись також в Довгані в домі Францішека Скужинського «Волка». Там також не зійшлись на одній думці, тим більше, що зовсім випадково прийшли туди п'ять радянських партизанів. Вони, звичайно, категорично ствердили, що таке жахливе вбивство могли вчинити тільки гітлерівці.

Новина про Катинь спричинила те, що в окопівській парафії наступив період великого пригнічення. Настоятель нічого майже не їв, ночами не спав, а більшість часу намагався проводити в молитві. Зазвичай музика діяла на нього заспокійливо. Цього разу, декілька разів він пробував грати на фісгармонії, але безрезультатно. Його нервували будь-які розмови. Не допомагав спокійний і рівноважний голос органіста, ані благальний погляд дев'яностолітньої Луції, яка багато часу сиділа в святині і крутилась навколо плебанії. Якесь заспокоєння священник знайшов при збиранні зілля. Ходив він самотній найближчими полями, відпочивав, збирав рослини і направлявся далі.

Німці час не гаяли. Їх каральні експедиції майже без перерви проходили околицею. Одна з них, після знищення партизанського табору в «кублах» і спалення села Майдан, затрималась перед будинком окопівської плебанії. Настоятеля знайшли в храмі. Німці доручили отцю повідомити парафіян, що протягом двох тижнів мусять відкритись місцеві партизани.

- Ті, які зголосяться у зазначений термін, не понесуть жодної відповідальності – лисий, гладкий німець.

Як німці пішли, священник пішов до храму, аби тільки увечері піти до лісних куренів, де застеріг вірних бути більш обережними. В отця в цей період було багато роботи. Дизентерія поширювалась все більше, а в околиці не було ніякого лікаря.

Після смерті Масояди до Рокитного їздили тільки окружними дорогами, оминаючи Кисоричі. Німецький антипартизанський наступ зміцнювався. Гітлерівські військові загони прощупували села і околишні ліса. Все нові одиниці прибували до Коростеня, Городниці, Рівного і Костополя.

Відпуст в Окопах

У переддень відпусту, тобто 23 червня 1943 р., біля дверей плебанії зупинились три вози. Прибув декан Сарн, о. др. Левіньський, який заміщав хворого єпископа Шельонжека і який мав керувати цілою урочистістю. Разом з ним приїхали сім священників, а серед них вже відомий тут о. Антоні Хоміцький з Клесова.

Також цього дня від обіду перед окопівським храмом було вже шумно. На поставлених на краю дороги лотках торговці порозставляли не тільки розарії, книжки до богослужіння, іконки чи свічки, але також сахарин, різної марки сигарети, іграшки і хлібний квас. Уздовж дороги і в найближчих дворах стояло багато чужих возів. У напрямку святині направлялись святково вбрані парафіяни разом з родичами і знайомими, яких багато приїхало заради цієї події. Одні залишались при дорозі, інші поспішали до храму, щоб зайняті зручні місця.

Перед шістнадцятою годиною прибув оркестр і кільканадцять дівчат, які були вдягнуті у біле. У середині храму перед поставленими сповідальницями стояли довгі черги до сповіді.

Приблизно о шістнадцятій годині з'явилися два хлопці з Нетреби, які повідомили священників, що зі сторони колишнього державного кордону у напрямку Окопів йде багато людей, які співають релігійні пісні. Це було очікувані паломники зі східної України.

Перед храмом виник неймовірний шум. Троє священників розставляли жінок з вінцями і дітей з квітами. На чолі цієї колони стояло п'ять чоловіків з хрестом і хоругвами, за ними три священники, декілька міністрантів і оркестр. Процесія рушила. Як вони пройшли приблизно п'ятсот метрів, побачили вони паломників. Плакали всі. Паломники цілували священникам руки і сутану. Ридання, перерване побожною піснею, стало єдиним у своєму роді гімном, який линув з глибини серця і був подячним за ці благодаті, які могли отримати, незважаючи на трагічний час війни.

Скромний о. Вродарчик виручив священників від привітання паломників. Тільки йому вдалось опанувати ситуацію. Найбільше вразило паломництво з околиць Житомира, учасники якого від порогів святині до вітваря пройшли на колінах. Учасники іншого паломництва оточили священників вінцем і завели їх до святині.

Усі священники цілу ніч сповідали. У багатьох домах люди сиділи майже до ранку. Проте найбільш жваві дискусії були там, де гостили паломники.

Відпустові урочистості відбувались згідно з встановленим попередньо планом. Суму очолював о. др. Левіньський, проповідь говорив відомий проповідник о. Хоміцький. Проповідь, яку переривали голосним плачем зібраних, була надзвичайно піднесена і цікава. В о. Хоміцького язик був більш гострий, ніж в о. Вродарчика, теперішню владу правда не ображав, але в деяких моментах було над чим замислитись.

Особливо паломництва з Сходу відчували, що на урочистостях не було єпископа. Також люди згадували про його неprisутність. Адже ніхто в парафії, ані в найближчій околиці, не бачив людини ще такого рангу. Люди мусили проте зрозуміти, що хвороба не вибирає, коли ж тільки вона була причиною не приїзду гідного гостя. Всі його обов'язки упали на плечі сарненського декана. Під час уділення св. Причастя йому допомагало три священники, а таїнство Миропомазання уділяв сам.

Ще довго як закінчилось Богослужіння люди не виходили зі святині. Тільки пізно увечері брат Кароль закрити головний вхід до храму. Паломники групами розійшлись до своїх ночівель.

День після відпусту був майже вільний. Декан разом зі священниками Хоміцьким і Вродарчиком попрощався з паломниками. Спеціальну для них проповідь оголосив для них настоятель з Клесова.

Відпуст минув, не минули проте бульбівські напади. Однієї липневої ночі бульбівці почали вламуватись до дому Анелі Романівч. З двору доносились їх погрози і лайки, після чого з вікон полетіло скло. Тільки тоді зять господині відкрив двері. Бандити вторгнулись до будинку вимахуючи гвинтівками. Знову пролунали лайки. Домашні утираючи руками сльози, онімілі стояли під стінкою. Бульбівці, як голодні пси, бігали по дому. Вони відкривали шафи, сундуки і забирали все, що попадалось до рук. Потім вони поведіли зятеві запрягти єдиного коня, завантажили все до воза і від'їхали.

Злочинці на тому не зупинились. Вертаючись від Романівчів вони «відвідали» її доньку Марію Желязко. Там вони поступили так само. Після розгромлення дому і численних лайок, вони заїхали також до найближчого сусіда, Антонія Куряти, в якого «розгулялись» не на жарт. Привезли вони з собою декілька пляшок самогону, тому отже пили і грабували. Троє переляканих маленьких дітей сховались у корівнику. Цієї ж самої ночі інша група бульбівців навідала Миколайчака, який жив сам і в якого вони забрали багато одягу і задоволені поїхали у напрямку українських хуторів Борового.

Пізній глибокий вечір не був доброзичливим для окопівського настоятеля і його найближчого сусіда Францішека Залевського. Бульбовцям певно було «соромно», що вони ще до цього часу не разу не «відвідали» римсько-католицького священника, про доброту якого вже так багато чули. Вони вдерлись до п'яти приміщень плебанії і після їх зруйнування, а також опустошення комори, вони залишили мешкання. Отець Вродарчик з руками на грудях, мовчки вдивлявся у початки головорізів, які не подаючи голосу робили «порядок» у його священницькому домі. Мабуть авторитет отця Людвіка і повага до сутани схилили бульбівців порядної поведінки. Може проблиснула в них іскра віри, яку винесли зі своїх православних домів?

Менш «делікатно» вони обійшлись з будинком Франка Залевського. Там, погрожуючи родині гвинтівками і палицями, змушували віддати зброю, яка нібито в них є, а коли це не допомогло, самі почали обшук мешкання. Вони розбивали посуд, кидали на підлогу одяг, з якого вибирали краще і пакували у приготовлені мішки. Пару коней і віз також вони привласнили собі.

Сакристиянин Рудницький як відчував щось. Наступного дня вранці несподівано він прийшов до плебанії. Розкидані на підлозі горщики, тарілки і деякий одяг підтвердили його передчуття. Раптом побачив він коло себе священника. З-під великих окулярів отця було видно почервонілі очі, які тим паче свідчили про безсонну ніч. Обличчя в отця було бліде, а навіть трохи пожовтіле.

- У мене були нічні гості, – сказав на привітання настоятель.

- Здогадуюсь, – сказав Рудницький.

З кухні вийшов ще не вдягнутий брат Кароль, який детально оповів Рудницькому перебіг «візиту» нічних «гостей».

- Нехай Господь Бог простить їм! – відіззався священик. – Часом люди не знають, що чинять. Певно мали таке доручення.

- Добре казати, – втрутився брат Кароль, – вони забрали все, що ми мали. Навіть сир вони викинули на підлогу. Нещодавно були у нас Новакова і Залевська. Вони обіцяли принести щось поїсти. Адже ці грабіжники повністю опустошили комору. Під столом у мене був горщик з квашеними огірками, – то він їм теж заважав.

- Про їжу прошу нічого не говорити, – сказав Рудницький, - цю справу вирішимо. Головне, що ви здорові.

- Я дуже перепошую, я маю йти до храму, – сказав священик. - Я домовлявся на розмову з двома колишніми подружніми парами, а пізніше ще репетиція з хором.

Отець Людвік вийшов з плебанії, а сакристиянин і брат почали прибирати в домі.

Від середини 1943 року польські села були захоплені радянськими партизанами і українськими націоналістами. Найбільший проте вплив мали партизанські загони, а в окопівській парафії неподільну владу прийняв Шевчук. Українські націоналісти звинувачували «ляхів» у приховуванні євреїв, а партизани у свою чергу звинувачували цих же поляків у співпраці з німцями. Якщо перше звинувачення було схоже на правду, то друге було явно виссане з пальця. Радянським партизаном, які діяли на цих теренах, це було часто на руку, бо це давало їм право грабувати польські господарства, а навіть висилати на той світ їхніх власників, пояснюючи тим, що ті співпрацювали з німцями, або використовували вони вже давнє визначення «ворог народу». За таких партизани Шевчука певно визнали солтисів Довгані й Окопів: Францішека Козу і Юзефа Шпадлу, яких розстріляли. Втім подібно поступили з батьками Чекальна, мешканця Нетреби, який дезертирував з їх загону.

Від липня німці здебільшого не виходили з міст, а податки зі збіжжя і м'яса у польських селах накладали і збирали радянські партизани. В окопівській парафії богом і царем був квартирмейстер Шевчука, Дорохов, який за допомогою партизанів не тільки забезпечував жнива, але у більшій мірі конфіскував збіжжя. Кватермейстер їздив на коні трьома польськими селами, даючи розпорядження де і як збирати збіжжя, де його сушити і скільки кілограмів м'яса кожне село має доставити для харчування його загону.

З такою партизанською силою українські націоналісти мали однак рахуватись, а навіть намагались з ними боротись, але коли партизанські загони рушили на Білорусь, українські банди все відважніше заглядали до польських сіл.

Окопівський священик знову залишився сам. Після мученицької смерті вчительки Масояди залишив його органіст, Бенедикт Галич, який хотів уникнути бульбівського ножа, або гітлерівської кулі, вирішив вступити в шереди загону Шевчука.

Розставання було важке. Як корисна для Церкви і вірних була співпраця цих двох людей: настоятеля й органіста. Два роки перебування під одним дахом взаємовигідні. Один радів, що в храмі нарешті є органіст і з загрозою для власного життя прийняв на роботу переслідувану людину, а другий у свою чергу радів можливості спокійної праці на селі і відчуття правдивої свободи. Збіг характерів і спільна мова з кожним днем приносили плід. За цей час ці дві людини зблизились духовно.

Отець Вродарчик або був у храмі, або лікував хворих парафіян. Втім не тільки їх. Багато радянських партизанів мусять бути йому вдячні, бо багато разів доглядав за ними, обробляв їх рани, лікував, коли вони хворіли, а також підтримував їх словом, а часом віддавав останній шматок хліба. Подібно було і з українцями.

Одного дня, перед вирушенням у далеку білоруську дорогу, група партизанів з загону Шевчука відвідала окопівського настоятеля. Отець Людвік подивився на них і зацікавився, бо серед них побачив свого колишнього органіста, Бенедикта Галіча.

- Ви тут? – запитав з недовірою отець.

- Як, отче, бачите, – відповів Галіч посміхаючись. – Багато маю я вам, що розказати, але на жаль сьогодні не маю можливості. Ми прийшли з пропозицією, щоб, ви, йшли з нами, оскільки в Окопах справді залишатись дуже небезпечно.

Інші партизани підтримали пропозицію. Але о. Людвіка не вдалось переконати.

- Вирішив я витримати на своєму посту і тому рішення свого не зміню.

Ще годину партизани намагались його переконати, але безрезультатно.

Через декілька днів, в окопівських куренях затрималась невелика група партизанів Армії Крайової з загону «Бомби». Перший раз мешканці парафії споглядали на хлопців з орлами на шапках і біло-червоними стрічками на рукавах. Дивний, але як зрозумілий смуток огорнув цих замучених війною, простих сільських людей. Їх сини, браття і знайомі пішли вже до партизанських загонів з червоними стрічками на шапках замість того, щоб вдома дочекатись цього сорок третього року і боротись з окупантом в польських шерегах, з польськими командирами і не підпорядковуватись тепер тим, хто вчинив стільки горя поляком у 1939-1941 роках.

Так певно мусило бути. Гітлерівський і бульбівський терор, скерований проти поляків, унеможливив цим молодим людям довше безчинно перебувати вдома, коли інші воювали. Молодь має своє право. Вони хотіли воювати, байдуже під чийм командуванням, тому не могли чекати на прибуття польського орла, про який неодноразово мріяли. Польські партизани прибули до окопівської парафії із запізненням на пів року. Дуже багато їх ровесників з цих трьох сіл вступило до шерог чужих загонів. А там польські хлопці не мали легкого хліба і зрозуміли на повну, що це означає бути партизаном з червоною стрічкою на шапці. В загоні на них чекав курінь, зроблений з гілля, і леговище для спання зі старої, витертої як січка соломи. Одяг, який вони принесли з дому, дуже швидко знищився, шкіряні чоботи також не витримали довгих подорожей.

Тому не дивно, що коли до окопівського настоятеля завітав радянський партизан, мешканець цього села, Ян Залевський, о. Людвік його не тільки не впізнав, але також не хотів пускати до будинку. Залевський був брудним, неголений, у подертому одязі і в постолах на ногах – це не був той самий Янек, який ще декілька місяців тому хизувався по селі.

Прибула до окопівських куренів партизанська група з загону «Бомби» також знайшла кандидатів. Хоч вже двадцятилітніх не лишилось, проте залишились старші і більш досвідчені. Два сержанти з Корпусу охорони прикордоння Луціан Цюлковський і Стефан Янішевський вступили у ряди загону АК. Перед конспіраційним прощанням з настоятелем вони були у сповіді, прийняли св. Причастя і після прощання з найближчими рушили разом з загonom у напрямку Стариків, попередньо спаленим бульбівцями.

Українські націоналісти не байдикували. Кількаразові пограбування села для них були недостатніми. З факелами в руках, оснащені у гвинтівки, сокири і вили, бульбівці вирушили увечері десятого вересня. Будівлі окопівської парафії мали стати для них отвором. Вони були переконані, що партизанів у селі нема, тому були впевнені у своїй перемозі.

Гавкіт псів, бій у гонги, а перед усім відлуння від пострілів гвинтівки відлякували нападників. Група радянських партизанів, яка цілком випадково була у селах, отримала чергову перемогу.

Передбачуючи черговий бульбівський удар, отець Людвік розмовляв з вчителями, солтисами, сакристіянином і достойними господарями. Отець храму не залишав.

Партизани, які разом з мешканцями села зупинили нічних нападників, решту ночі провели у лісних куренях. Виявилось, що це були сабурівці, які також направлялись у Білорусь. Вони умовляли селян залишатись на постійно у лісі, оскільки самі не зможуть оборонитись від сильних українських банд. Троє сабурівців пішли до плебанії, де умовляли вони священика, щоб сховався у лісі. Священик був непоступливий. Ще того ж самого дня отець пішов відвідати лісні курені.

Окопівський настоятель вже певний час задумувався про своє становище. Він розумів, що в даній ситуації, рано чи пізно бульбівці прийдуть до його парафії. Він знав, що його місце в храмі з його вірними. Парафіяни проте побудували собі курені у лісі і вночі перебували там. Тому отець цілу ніч у селі залишався сам.

- Може втекти з мешканцями у ліс? – думав він.

До цього умовляла його вбита вчителька, про це перед вступом до партизанського руху говорив Галіч, декілька разів просив брат Кароль і схилили парафіяни. Проте він не дав себе переконати. Зараз, коли він йшов до лісних куренів, йому прийшло на думку, що він може про це поговорити з о. Хоміцьким. Вже наступного дня на світанку віз отця виїхав до Клесова.

У дорозі він молився, також було в нього багато часу для роздумів. Думав він отже про свою роль сільського священика на Волині, про родину у Сілезії, про яку вже давно нічого не чув. Навіть він думав про можливість своєї мученицької смерті, про яку колись згадував органісту.

Десь опівдні приїхав на місце. З місцевим настоятелем розмовляв він більше двох годин. Отець Людвік розказував про збільшену активність бульбівців, направлену проти поляків, про скоєні в околиці вбивства і грабіжницькі напади. Також він згадав про вбивство вчительки і родини Жолновських, напад на плебанію, про невдалий напад у вересні на три села, які належать парафії.

- Подібна ситуація є в мене, – казав о. Хоміцький. - Проте я мешкаю у кількатисячному місті, де розміщений великий військовий гарнізон, також мешкає тут багато поляків і поки мені безпосереднього нічого не загрожує. Багато польських сіл в околицях Клесова бульбівці також спалили, а сотні невинних вбили. Нічого доброго не очікується. Проте я пропоную залишитись і не втікати у ліс – сказав на закінчення о. Хоміцький.

- Я тої самої думки – відповів о. Вродарчик.

З цією остаточною постановою окопівській настоятель повернувся до своєї плебанії.

В українських селах бурлило як у вулику. Гарячі українські націоналісти сварились між собою, вербували нових спільників для нових бійок і нападів проти поляків. Це все відбувалось на очах окопівського настоятеля. Отець споглядав на змучених польських селян, бачив жінок, які молились в храмі, з великим сумом дивився на сільських дітей, які були позбавлені школи і кожен день проводили у лісах, далеко від Церкви. Отець вирішив, щось робити. У визначені дні тижня він збирав дітей у храмі і разом з братом Каролем пояснював їм Слово Боже, вчив церковних пісень, показував іконки зі святими, а також прогулювався з ними селом. Діти його дуже радували, коли вони приходили на ці зустрічі з руками повні квітами, які ж вони і розставляли у різних куточках святині.

Одинадцять листопада був днем здивування для окопівського настоятеля. Вранці цього дня дуже багато вірних прийшло до храму. У двадцять п'яту річницю незалежності Польщі прийшли вони молитись, разом з пастирем просити Господа Бога про витривання. Багато людей прийняло св. Причастя. У цей урочистий день дуже піднесено звучала пісня «*Boże coś Polskę*».

Усі вже жили тільки надією. Німці відступали і хоч польські села залишались поки без партизанів, люди сподівались, що скоро побачать «червоних», які покладуть кінець нападом українським націоналістам.

Польські селяни тоді багато дискутували. До пізньої години розпалювались вогнища перед польськими куренями, де люди розмовляли і рахували дні, коли нога радянського солдата стане на волинську землю. Визволення Новоросійська, Чернігова чи Полтави всіма коментувалось. Здобуття кожного міста оживляло села і вечора у лісних куренях ставало все голосніше. Часто о. Вродарчик відвідував їх і у вільні хвилини прислуховувався до розмов. Отець дуже рідко вдавався у дебати з дорослими. Він любив діти шкільну молодь. В їх товаристві він себе почував найкраще і навіть вираз обличчя, завжди серйозного, ставав у присутності дітей більш спокійним. Діти завжди бачили, які він добре до них ставився, тому, знаючи лікарські уподобання отця, неодноразово приносили вони йому квіти і рослини, які часто було зірвані незграбними руками в лісі чи в полі. Священик дуже радів цим подарункам, тому також не хотів бути у боргу, тому дарував дітям маленькі іконки святих або пригощав їх солодощами.

- Кажу я вам, селяни, що через місяць або два росіяни будуть у нас, – запевнював Юзеф Залевський людей, які сиділи коло вогнища.

Ієронім Рудницький, курячи цигарку, підтакував своєму швагру у тиші, а вкінці сказав:

- Погоджуюсь, Юзефе, що росіяни можуть бути у нас швидко. Проте ти також пам'ятай про українців. Ці холери далі продовжують озброюватись. Я чув останній раз в Рокитному про їх групування в Колках і Омельні. Не всі з вас може про це знають, але зараз українці, на честь створюваної «самостійної» на краях своїх сіл ставлять три-чотириметрові копиці. На їх дні кладуть вони пляшку з польським орлом і радянською зіркою, на знак перемоги на одними та другими. Таку одну пляшку, знайдену партизанами, я відніс декілька днів тому нашому настоятелю. Він мовчки розглянув її, похитав головою і нічого не сказав.

- Дурниці, Ієроніме, ти розповідаєш, – відізався Франек Залевський. - Ми так швидко не здамося. Аби тільки нам пережити зиму, тільки б дочекатись весни...

- До весни ще далеко. Зараз тільки кінець листопада, – сказав Рудницький. - Загін Шевчука пішов на Білорусь. Аківці теж з'явилися на трохи і пішли.

- Я з вами не погоджуюсь, – казав у відповідь Франек «Загробельний», - не такий чорт страшний, як його малюють. Німці з українцями вже віддавна не в ладах. Ще й вони візьмуться за голову. Німці тих хамів вже знають, а що підбурюють бульбівців, щоб нас різали, це правда, але їх також ненавидять. Чи ви чули, що німці зробили в Гуті Степаньскі? А там була добре організована самооборона. Там діяв «Бомба» і теж не справився з німцями. Ми будемо мешкати в декількох халупах під лісом і будемо чувати. Може якось з Божою допомогою витриваємо.

- Хоч би ці попи були іншими, – сказав Францішек Козінський, які до цієї пори мовчав.

Подібні розмови відбувались також перед іншими куренями.

Бульбівці в дії

Наближався грудень 1943 року. Вже перші дні цього місяця показували, що для багатьох мешканців ще цілих польських сіл, ця пора буде важкою. Глибокі сніги паралізували лісне життя, утруднювали пересування і збирання сухих гілок для вогнища. Сані впадали у сніг.

Хворіли не тільки діти. Дорослим докучали біль у попереку, руках і ногах. Важко було також о. Вродарчику, який сам чи разом з братом Каролем пішки йшли крізь сніжні замети, щоб дістатись до людей, які найбільше потребували священика.

Все це стало причиною того, що мешканці окопівської парафії залишили свої курені в лісі і перебрались до будинків, як знаходились недалеко лісу. Доми Агнешкі Залевської, Францішека, Каспера і Станіслава Козіньських, Іларія Леха, Адама Романевича, Станіслава Залевського та інших заповнились тимчасово бездомними сусідами. Натомість будинки, які знаходились в центрі села, пустіли, а тільки вдень було видно біля них оживлення.

Перша неділя місяця відрізнялась від попередніх. Парафіяни залишали свої тимчасові житла під лісом і групами, витоптаними вже у снігу стежками рухались у напрямку центру села. Жінки закутані у хустки, чоловіки з шапками насунутими на вуха і піднятими комірами кожухів або пальт потирали змерзлі руки. Всі наближались до церковної вежі, з якої чувся голос дзвону, який нагадував про швидкий початок Богослужіння.

Обліплені інесм стіни дерев'яної церкви говорили про те, що тут також холодно. Спокійний і тихий голос окопівського настоятеля приглушував тупіт замерзлих ніг і кашель застуджених парафіян. Не звертаючи уваги на холод, вірні палко молились і просили Господа Бога про можливість витримати до весни, хоч змерзлі пальці вже не могли перебирати розарій. Отець Вродарчик, звертаючись до вірних, уважно споглядав на вірних, які молились, і на їх стурбовані, похудалі обличчя.

Багато людей приступили до Святого Причастя. По черзі підходили вірні до вівтаря, де священик давав їм Тіло Христове. З повагою й у великому зосередженні уступали місце наступним. Проповідь була коротка, але дуже красномовна. Отець говорив про загрозову небезпеку і відголоси далеких артилерійських вистрілів, які приносять точно швидке звільнення.

День четвертого грудня не був дуже доброзичливим. Партизани, які прибули у неділю, залишили село і направились на виконання нових завдань. Цього дня ще перед обідом кільканадцять людей направлялось до храму. Йшли жінки і чоловіки, а також направлялись кілька місцевих музикантів. Вони поспішали на репетицію хору, який готувався до Різдвяної Меси. Всі сподівались, що цьогорічне Різдво Христове буде святкуватись вже не під гітлерівською окупацією.

Дорогою до храму Леонтина Цьолковська почула з недалекої Карпилівки голоси українців, які співали. Перелякана забігла до хорів. Священик сидів з фісгармонією і грав.

- Отче, я чула голосні співи в Карпилівці. Може вони зібрались до нас, – сказала вона.

- Що Бог дасть, то і буде, – після роздумів відрік настоятель.

Господарки, після закінчення своїх нормальних домашніх занять, заглядали до залишених лісних куренів і забирали рештки залишеного майна. Чоловіки як зазвичай перебували в своїх господарствах, поїли і кормили худобу і собак.

Менш відважні родини залишились в куренях, стверджуючи, що тільки ліс збереже їх від загрозованої небезпеки. Подібно виглядав і наступний день, тільки з однією різницею, що селяни, майже заспокоєні, зібрались в кількох домах на «довшу цигарку». В Окопах, в будинку Франка Залевського зустрілось кілька сусідів. Перший заговорив господар дому.

- Поруч храму треба поставити додаткового нічного сторожа, – сказав він, – я також вважаю, що наше чергування виконується легковажно. Холод холодом, але черговому не можна входити до будинку не залишаючи на подвір'ї замісника.

- Ти маєш рацію, Франек, – відізався Юзеф Залевський. - Тим більше тепер, коли партизани пішли і ми залишились самі.

- Дамо ми собі раду, без партизанів також обійдемося. Проте треба перевірити гонги. Чи часом не є їх замало? – говорив Ян Грабовський.

- Гонгів вистачить, – ствердив Франек Залевський, – аби тільки не треба було їх за часто уживати.

У будинку Франека Кожинського також гамірно. Рудницький, двоє Кожинських, двоє Залевських, а також три жінки. Кожний з присутніх мав щось сказати. Несподівано відкрились двері і до хати увійшов мешканець українських хуторів, Трохим Дмитрук.

- Добрий день, – сказав. - Втікайте, бо вас помордують, – сказавши це швидко вийшов з будинку.

Візит Дмитрика, який застерігав вже другий раз про вбивчі плани бульбівців, не всіх зворушив. До пізньої години тривали розмови в цьому домі. Замерзлі чергові заходили, щоб погрітись, а інші у свою чергу виходили.

Ніч була холодна і темна. У будинку Іларія Леха зібралось також кільканадцять довганців. Вони також прийшли, щоб дізнатись чогось цікавого.

Ніч з п'ятого на шосте грудня 1943 року минула спокійно і рано тим більше почали сумніватись у правдивості пересторог знайомих українців. Довганці, які мешкають на краю села, підтвердили спокій у сусідній Карпилівці. Так само говорили про хутори Борового мешканці Боровських Будек.

У такій ситуації спокійна атмосфера запанувала у цілій парафії. Також о. Людвік ходив усміхнений. Після відправлення Святої Меси, сніданку і приготування рослин, з брев'яриєм у руках повернувся до храму.

Пануючий навкруги спокій, а також пануюча тіснота в домах під лісом, а часто і сум за власним ліжком стали причиною того, що кільканадцять жінок вирішили повернутись до своїх домів. Вероніка Козинська, Людвіка Курята, Анеля Романівч, Станіслава Залевська і багато інших, пішки, з малими дітьми на руках, в снігу і при сильному морозі рішилися на цю важку дорогу.

- Адже бульбівці вже не прийдуть, – казала Вероніка Козинська до своєї сусідки Людвіки.

Відразу як приходили розпалювали огонь в печах.

Увечері 6 грудня пам'ятного 1943 року мешканці Боровських Будок, Довгані і Окопів, майже спокійні, пішли спати. Цього ж вечора брат Кароль за дорученням настоятеля пішов до солтиса, який мешкав недалеко. Цей обіцяв відвідати плебанію завтра.

- Дорогі браття! Давайте довіримося волі Божій. Може не буде так погано, – сказав о. Вродарчик, приступаючи до написання нот для церковного хору на свято Непорочного Зачаття. Через хвилину проте священник відірвався від писання і попросив брата Кароля і старушку Луцію, яка тоді знаходилась в плебанії, помолитись разом Лоретанську літанію. Після молитви пішли до своїх кімнат спати. Після двох годин несподівано до плебанії увійшов Ян Гонтарчук і разом з братом Каролем умовляли отця як найшвидше залишити плебанію, братик плакав і благав. Отця це не зворушило.

Поки чергові у домах під лісом і біля храму з палицями в руках обходили визначені відрізки. Час від часу вони заходили до будинків, щоб трохи відігрітись й у теплі викурити цигарку. Ніч була безхмарна і морозна. Десять здалека доходив гавкіт псів. Світло в будинках вже давно згасло.

Отець увійшов до кімнати брата. Він подав йому руку, поцілував його і зі зворушенням сказав:

- Залишайся з Богом і кохай Найсвятішу Матір.

Сказавши це о. Людвік Вродарчик пішов до храму.

Наближалась двадцять друга година. Раптом в гору піднялась вистріляна ракета. Хвилина тиші і над українськими хуторами Борового і Карпилівки небо пояснішало. Від південної сторони Боровських Будок і Довгані долітали жажливі крики «різати ляхів!». Вже не було сумнівів. Бульбівські сотні йшли у напрямку до трьох залишених польських сіл. Палали будівлі Довгані і перші двори Боровських Будок. Кільканадцять хвилин пізніше палали вже будинки в Окопах: Вероніки Козіньської, Вікентія Козіньського, Антонія Куряти і Анелі Романевич. Після години всі будинки трьох сіл палали.

У вбивць був добре обдуманий план кампанії. Українські жінки заходили перші до будинків і на приготовлені вози грузили все, що їм попадало до рук. Потім, чоловіки забирали худобу, коней, дрібну худобу і направлялись до Борового і Карпилівки. Тільки потім підпалювалась хата. Вбивством невинних людей займалась друга і третя група, залежно «хто перший».

Люди як прокинулись, як встали в білизні, часто босоніж почали втікати по снігу до найближчого лісу.

Наляканий брат Кароль, чуючи жажливі крики, підірвався з ліжка, підбіг до вікна і з жахом побачив, як палали два сусідні господарства. Розлютовані бульбівці підходили зі смолоскипами до плебанії. Перед обличчям неминучої смерті, не роздумуючи вистрибнув з вікна і сховався у найближчих кущах. Після хвилини роздумів, повзком, лише в нічній сорочці, поліз до лісу.

З усіх сторін був чутий плач, крик нажаханих дітей і ревіння ошалілої худоби. Кожен хапав, що мав під рукою і слідував за іншими. У цьому неймовірному хаосі, взагалі не знадобились дволітні приготування до оборони. Зараз всі втратили голову. Навіть не допомагали слова більш спокійних, які просили заспокоїтись, проте ніхто їх не чув і кожен робив все, що хотів.

Десять о півночі кільканадцять українських головорізів вторгнулись до окопівського храму. У світлі смолоскипів побачили у віттаря людину в сутані. Впізнали його. Адже він приїжджав як лікар до українських сіл. Не звертаючи уваги на благальний погляд лежачого, незважаючи на те, що він священник і на

його заслуги у лікуванні їх співвітчизників, вони витягнули його побитого з храму, залишивши на вівтарі і підлозі, як доказ свого жахливого злочину, відірвані від сутани гудзика і колоратку. Покатованого, закривавленого зв'язали вони його брудними шнурками і поклали до воза.

Отець Вродарчик благав тільки: «Не паліть церкви!» Везли вони його через палаючі ще будинки Юзефа Шпадли, Ієроніма Рудницького, Анелі Романевіч і Марії Желязко, а потім полями добрались до Довгані. Звідти, між спаленими домами Францішека Скужинського і Болеслава Леха доїхали до своєї бандитської резиденції в найближчих лісах Карпилівки.

Доля отця Людвіка Вродарчика була вже визначена. Бульбівці знали, кого тримають в руках. Злочинці чули про прагнення настоятеля примирити українців з поляками і припинення будь-яких розбратів. Лікування їх співвітчизників, яким було напевно багато за що дякувати польському священникові, явно було їм не на руку. А може бульбівським командирам прийшло на думку, що це саме перший настоятель окопівської парафії стоїть їм на шляху у будівництві «самостійної України? Може вони вважали, що саме він був посланий на ці землі, щоб зміцнювати ненависної ними влади II Речі Посполитої і поширювати римсько-католицьку віру? А може вони боялись приїзду ще більшої кількості монахів на ці землі?

Маючи зараз його у своїх руках, вони вирішили діяти. Декілька днів отець лікував хворих і поранених бульбівців. Бачачи його незаперечні вміння, командири доручили йому виконувати всіх лікарських обов'язків. Після декілька разових умовлянь отця залишитись в їх рядах лікарем і отримання негативної відповіді, вони вирішили остаточно з ним розправитись і то жорстоко.

Після вивезення отця машиною з Карпилівки до урочища Палкі, яке знаходилось недалеко вузькоколійної залізниці на лінії Рокитно – Мочулянка, роздягнутого до гола піддали вони його нелюдським тортурам. Проколювання багнетами і шпильками, припикання ніг розпаленим залізом не приносило бажаного результату. Священик ще був живий. Розлючені кати приступили до більш звірячих тортур. Бачачи свою неминучу смерть, мученик попросив катів дозволу помолитись. Великодушно дозволили.

Вставши на коліна на моху, священик довго молився. Після закінчення він сказав: «Я готовий». Дванадцять одягнених у червоні спідниці українських дівчат поклали отця на землі і прив'язали до лежачої колоди дерева. Потім холоднокровно вони почали різати його тіло пилюю. Перерізаного на половину, який ще показував ознаки життя, поставили його на ноги і прив'язали до дерева, щоб у свою чергу на відстані кільканадцяти метрів відкрити по ньому рушничний вогонь.

Отець Людвік Вродарчик був мертвий. Після того як викопали яму і кинули туди останки, вбивці прикрили брудним мішком з січкою голову своєї жертви. На посипаний піском гріб поклали дерені декілька зірваних гілок. У таких обставинах перший і останній настоятель окопівської парафії, місіонер облат о. Людвік Вродарчик, закінчив своє посвячене Богу і Церкві молоде, тридцяти п'ятилітнє життя.

Бульбівці не забули також про храм. Певно вони сподівались на велику кількість коштовностей. Монстранцію, келихи, літургичні шати і багато інших предметів завантажили на наступний віз і тією самою дорогою, якою везли вимученого отця, повезли здобич до Карпилівки. Там в одному з бульбівських кублі було вирішено на деякий час все заховати. Здобич закопали у сараї, який належав до одного з головних бандитів, «Рудого», Грицька і його зятя Семена Царука.

Велика заграва, яка виднілась на відстані декілька десятків кілометрів, сповістила цілій околиці про нову людську трагедію, винуватцями якої були бульбівці.

В окопівській парафії багато людей на щастя unikли смерті. До них належали передусім ті, які слухались разом взятих зобов'язань у справі концентрування мешканців сіл у домах, які знаходяться далеко від центра села. Навколо тих дворів були організовані нічні чергування, собаки, а навіть загородження з колючого дроту. Ці люди зберегли собі життя. Деяким менш дисциплінованим вдалось також у поспіху залишити свої дома і unikнути бульбівського смолоскипа, сокири, чи часто використовуваних тієї ночі вил. Проте це були тільки винятки.

Вероніка Козіньська не встигла вчасно збудити дітей і провести їх до лісу. Разом зі своєю матір'ю Анелею, а також з дітками сховались в найближчих кущах. Через декілька хвилин до них долучились інші доньки Анелі, Леонтина і Марія. Скулені сиділи вони на перевернутій вітром березі, з ногами у льодовій воді. Лунали до них плач найближчих сусідів і голоси українських бандитів. Чули вони, як вбивали Анелю і Людвіка Залевських, які захищаючись від жахливої смерті, несамовито кричали. З близька вони бачили, як палали дома Вікентія Козіньського, Антонія Куряти і Каспера Залевського і Ієроніма Рудницького. Пильно придивлялись до худоби, яку виводили з їх і сусідських корівників, яку гнали у напрямку Карпилівки, з палками в руках, українські жінки.

Ця груднева ніч виявилась у результаті дуже трагічною. Декілька десятків людей було вбито жахливим чином. Теофіл Лех, син Мартина, був вбитий ударом молотка по голові, дев'яностолітню Лусію Скужинську зарубали сокирою на сходах храму. Галіції Козіньській відрізано груди, вуха і язик, а потім заколено багнетами, дворічного Янека Козіньського на очах у матері розірвано за ноги і викинули до колодязя. Домінікові Залевському з Боровських Будок видовбано очі і декілька днів водили по Боровому і Карпилівці, а потім у жахливий спосіб вбито.

Погорільці

Сьомого грудня 1943 року розпочався винятково важкий період життя мешканців окопівської парафії.

Правда зі східного фронту приходили все ближчі відлуння артилерійських вистрілів, але погорільці мушили передусім чинити опір труднощам повсякденного дня. Безсумнівно прибуття Червоної Армії визволило б їх з-під гітлерівської окупації і звільнило від українських націоналістів, але страх перед Сибіром, арештами, колгоспами і довгими чергами перед пустими магазинами огортав усіх. Будівництво або ремонт куренів у лісі, боротьба за хліб для родини і тепліший одяг зовсім не було легким.

До світанку сьомого грудня всі врятовані перебували у лісі. Потемки вони збирали сухе гілля і на снігу розпалювали вогнища. Діти плакали і просили матерів повернутись додому. Жінки сиділи задумані, притулюючи до себе наймолодших дітей. Чоловіки стояли далеко від вогню, пильно прислухаючись, чи випадково не йдуть бульбівці, щоб закінчити своєї злочинної справи. На сході сонця більш одважні підходили до ще тліючих попелищ своїх домів, шукаючи тіла найближчих. Останки вбитих спочатку вони складали у нефі чудом цілого храму, навколо якого лежали стоси неспаленої злочинцями соломи. Через дворазове обстрілювання бандитами окопівського цвинтаря, тільки увечері вдалось поховати часто важко пізнавальні останки. Цей похорон був дуже сумний. У ньому брали участь майже всі мешканці трьох самотніх сіл: матері, дружини, діти, чоловіки, батьки, браття і знайомі. Вони йшли мовчки, отупілі від болю за колонною возів.

Наступного дня частина погорільців зібралась до своїх сусідів з Нетреби. Деякі з цих нещасливців не мали чим нагадувати дітей чи де їх обігріти. Мешканці цього села приймали погорільців з відкритими руками. Їх дома німці спалили ще в липні. Тому отже мали трохи вільного часу, щоб побудувати у лісі майже нормальні будинки і призвичаїтись до лісного життя. Багато родин у грудні позбавлених даху над головою скористались з цієї безкорисливої і щирої допомоги. Леонтину Цьолковську з донькою Стефанією і матір'ю Анелією прийняв до свого лісного будинку українець Миколай Шеремета. Дві родину з Окопів забрала до свого тимчасового дому Ганка Козіньська, жінка вбитого бульбівцями Каспера. Частину врятованих родин скористалась з люб'язності партизанів, які розташувались тоді у спалених Левачах.

Переїжджати у Рокитно ніхто дуже не поспішав. Всі майже родини окопівської парафії були дуже сильно пов'язані з партизанами, які б ще загрожували рокитнівським німцям. На українських поліціантів у тому місті також не можна покладатись. Постачання продовольчих товарів також було безнадійне.

Брат Кароль Дземба тепер також належав до грона погорільців і замешкав у курені разом з однією з окопівських родин. Осиротілий, без отця, з яким чотири роки ділив і долю і недолю, зі сльозами на очах крутився він по лісі, шукаючи у подібних як він нещасливців слів утішання. Його не задовольняли запевняння одного українця, який стверджував, що отець живий, і який обіцяв клопотати під час нібито процесу. Це була нахабна неправда. Брат Кароль відчував, що вже не побачить свого священика.

Минала перша половина грудня. Ситуація погорільців не змінилась. Бульбівці і далі не дарували життя жодному поляку, якого вдавалось упіймати. Це тому стало причиною того, що нещасливці перейшли у

глибину лісу у районі Дерманки і Янсової Ніви, а деякі шукали сховища на теренах східної України. Там, навколо спаленого німцями села Майдан, побудували собі курені також мешканці Боровських Будок.

Свята Різдва Божого, які наближались, обіцяли бути не тільки неспокійні, але просто жалобні. Не передбачалось забивання свиней, гоніння самогону, купання, навіть сповіді і св. Причастя.

Через декілька днів після свят бульбівці вбили наступних людей з Довгані: Маріанну і Гжегожа Скужинських, які вертались від українця, Миколая Єрейчука. Вже який раз польські селі погрузились у жалобу. Знівечені останки, які знайшли за спаленим двором Юзефа Залевського, поховала родина.

Бульбівці були жорстокі і безкомпромісні. Вони не подарували життя і тим українцям, які застерігали поляків про скеровані проти них розбійницькі ножі, сокири і коси. Одного дня вони вбили в Карпилівці Грицька Галавея, мешканця хуторів їх села.

У погорільців були й інші клопоти. Багато людей, а передусім діти, хворіли і лежали в холодних куренях без якої-небудь лікарської допомоги, під стертими чепраками і коцями, якими раніше накривали коней. До пізньої години уночі сиділи при вогнище, де часом і засинали. Нікому не хотілось повертатись до холодних куренів. Ще було темно на дворі, як люди виходили окутані з куренів, підкладали гілки до вогнищ, які ніколи цілковито не згасали. Охочих спати біля вогнищ було більше, ніж було вільних місць. Багато прокидалось з тліючим рукавом чи зі спаленим взуттям.

Часу для роздумів про пам'ятну грудневу ніч тепер вистачало всім. Серед вбитих – разом з найближчими – всі першим згадували окопівського священика, любого настоятеля і добродія, о. Людвіка Вродарчика. У головах цих простих людей, які були позбавлені сьогодні елементарних умов для життя, його особа була прикладом глибокої віри в Бога, посвячення для людей, для яких він був пастирем і вчителем. Його побожність, скромність, невичерпна енергія і вміння вести розмови з ними не вмщувалась в їх голови. Ненав'язливі, але як переконливі, проповіді цього священика, а тепер також і мученика, додавали відваги і віри, укріплювали всіх присутніх парафіян в храмі. Боротьба за виживання і витривання вірними гітлерівської і радянської окупації була цариною винятково скромного, воєнного життя цього священика. Молитви присвячені виселеним на далеку Сибір, вивезеним на примусові роботи до Німеччини, арештованим і засудженим були найкращим доказом його місіонерського присвячення і віддання. Цей окопівській настоятель, також лікар-аматор, був прекрасним прикладом можливості надання допомоги ближнім і тим, хто страждав. Парафіяни, сидючи біля вогнища, згадували його прив'язаність до дітей, яким присвячував так багато вільного часу. Окремою справою була його допомога бездомним біженцям і бідним. Скільки ж разів вірні бачили як їх улюблений священик, як отримувалось якісь подарунки на свята, чи на коляді, віддавав їх тим, хто найбільше потребував. Погорільці пам'ятали також, як отець допомагав рокитнівським євреям.

Нарешті настав день сьомого січня 1944 року. Сільською дорогою, яка поєднувала Дерть і Кисоричі їхали правда не польські, але радянські військові загони, завдяки яким закінчилась гітлерівська окупація, яка тривала два з половиною роки. У лісних куренях було голосно. Люди то цілувались зі щастя, то знов уготувались до наступного у свою чергу переїзду. Всі сподівались, що вступ регулярних військ покладе кінець звірячим вбивствам, здійснюваними бандами бульбівців і бандерівців. Навіть ті з польських селян, які

у червні сорок першого року з байдужістю, а часто із задоволенням дивились на загопи, які відступали на схід, тепер, вдягнуті у лахміття і голодні, схиляли перед ними голову, а також багато брудними руками утирали сльози.

Українські націоналісти не байдикували. Тепер вони стріляли як в солдатів, так і в беззбройних поляків. Третього лютого вони вбили мешканку Довгані, вісімнадцятилітню Аполлонію Лех. У Кисоричах затримав її і Стефана Став'яжа, також мешканця Довгані, відомий бульбівець, один з вбивць вчительки Масояди, Ян Кульпах, у товаристві трьох своїх друзів. Став'яжу вдалось утекти. Аполлонію вбили і зі шнуром на шії викинули до колодязя. Тільки через місяць дістали її останки.

У січні 1944 року погорільці з Боровських Будок, Довгані і Окопів з плачем залишали свої родинні сторони, назавжди виходили з лісу, який багатьом врятував життя. Останній раз дивились на свої спалені бульбівцями хати. Більш відважні відвідували парафіяльний цвинтар, щоб покласти декілька соснових чи ялинових гілок на гробах вбитих. Лежали там їх найближчі і знайомі, які не дочекавшись довгоочікуваної свободи, на завжди спочили у цій волинській землі, де народились, були виховані і на якій переживали долю і недолю.

Зворотною дорогою з цвинтаря, погорільці групами заходили до пограбованої, але чудом вцілілої святині. Перші свої кроки вони направили до збещеного вітваря. Вони ставали на коліна на його підніжжі, звідки місяць тому виволокли покатованого о. Людвіка і погружались у ревну молитву. Останній раз у цьому храмі замерзлими руками вірні витягали розарії і молитовники. Деякі запалювали свічки і дивились на пусте місце біля вітваря, де колись була ікона покровителя парафії св. Йоана Хрестителя, або на амвон, з якого не так давно лунали ще слова вбитого настоятеля. Після молитви вірні виходили на церковну вежу, щоб подивитись на рештки ланцюга, на якому перед пограбування висів латунний дзвін, який був пожертвований святині парафіянами у день її посвячення.

В одній групі вірних йшов до храму найближчий співпрацівник вбитого настоятеля, брат Кароль Дземба. Власне він згадував людям про останні дні життя цього скромного, побожного і шляхетного священика і з розпачем, останнє прощання в пам'ятну грудневу ніч сорок третього року. Після того, як вийшов зі святині, брат Кароль, відповідаючи на запитання однієї з Залевських, розказував про останні хвилини, які він провів з улюбленим парафіянами отцем Людвіком.

- Я пам'ятаю, як він казав мені, – згадував брат Кароль, – «Залишайся з Богом і кохай Найсвятішу Матір». Ці слова так мене потрясли, що упавши на коліна я почав молитись, просячи Матір Богу про опіку.

Ще декілька хвилин розмови і група погорільців поспішила у напрямку вцілілих будівель Францішека Козіньського, де чекали на них схвильовані родини. Окружними дорогами, возами, санями або пішки, оминаючи Кисоричі, нещасливці направились у Рокитно. Дорогою до цього визволеного вже від німців міста жінки згадували вбитих і «святую людину», як часто називали о. Вродарчика.

Вже після декількох днів після прибуття, погорільці збирались у рокитнівському храмі, де разом з місцевим настоятелем, о. Фольдом, молились за душу святої пам'яті отця Людвіка. Молоді поляки, колишні мешканці тих польських сіл, вирішили знайти вбивців їх улюбленого отця. Коли тільки з'явилась нагода,

разом з радянськими солдатами, зі зброєю в руках пішли лісними і польовими стежками до Борового, Дерті, Карпилівки, Кисорич і Сновідович, переслідуючи вбивць. Незважаючи на січневу заметіль, часто в лахміттях і подертих чоботах, голодні і замерзлі, знаходили бандитів в їх кублі. Такі люди, як Едвард Ясінський, Болеслав і Зигмунт Лех, Петро Скужинський і багато, багато інших точно впізнали витоптані націоналістами скриті шляхи. Семен Царук, Грицько Семенюк, Тетяна Трохимчук це деякі з тих, які були винні у мученицькій смерті окопівського настоятеля.

Незабаром погорільці залишили Рокитно і поїхали залізницею до Польщі. Виїжджаючи з цього міста брат Кароль з плачем згадував день 28 серпня 1939 року, коли після важкої подорожі, вийшов на вокзалі Рокитного, щоб допомагати отцю Людвіку в організації праці в окопівській парафії. Він тоді не припускав, що виїде звідти сам. Також не думав, що о. Вродарчик знайде свій вічний відпочинок на Волині.

Епілог

Минуло п'ятдесят років від моменту, коли, описаний мною, незабутній о. Людвік Вродарчик, став на волинську землю. Незабаром мине наступні п'ятдесят років від його мученицької смерті. Швидко минуть стільки ж років, відколи колишні парафіяни цього гідного священника з Боровських Будок, Довгані і Окопів на постійно поселились у повоєнній Польщі.

Мешканців тих сіл або їх потомків можна зустріти всюди. Вони є в Варшаві і Прабутах, у Вроцлаві і Любску, Гданську і Гіжицку, Ключборку, Лідзбарку, Нідзіце, Ольштині і Торуні. На початку головним місцем їх знаходження були Ольштин, Нідзіца і Прабути.

Сьогодні, у боротьбі за роботу і житло, роз'їхались по всій Польщі. Вони посідають різні посади. Одні директори, інші звичайно урядовці, інші вдягнули військові мундири або вже знаходяться на заслуженій пенсії. Не бракує і таких, хто є головами різних кооперативів чи спілок. Жінки працюють в офісах або знайшли працю в магазинах, правда більшість сидять вдома, готують, перуть і виховують онуків і правнуків.

Дуже дорогоцінні зараз є листи і спогади вже померлого під час приготування цієї книжки до друку в Мурафі в Україні колишнього настоятеля з Клесова, в'язня сталінських таборів, майже дев'яностолітнього о. інфулята Антонія Хоміцького, який так прекрасно і об'єктивно представив фігуру свого сусіда з Окопів, вбитого о. Людвіка Вродарчика.

Небагато вже мешканців з окопівської парафії залишилось в живих. Одні загинули на фронтах Другої світової війни і в партизанських загонах, других вбили українські націоналісти, інші загинули через різні випадки чи померли натуральною смертю.

Вже не живе веселий і завжди дотепний солтис Довгані, Іларій Лех. Не живе один з тих, хто впізнав вбивць о. Людвіка Вродарчика – Зигмунт Лех, також колишній партизан з загону «*Jeszcze Polska nie zginęła*⁷» Домінік Залевський, партизан Францішек Шеремета, а також член словацького партизанського руху Юліан Скужинський. Цей список звичайно не є повний. На цвинтарях, розкиданих сьогодні від Бугу до Одри, лежить багато мешканців окопівської парафії. На одному з польських кладовищ спочиває також друг о. Людвіка Вродарчика, багатолітній настоятель Рокитного, о. Брунон Виробіш.

У попередній моїй книзі, під назвою «Було їх троє», яка була видана видавництвом «Книга і Знання» у 1970 році, я описував у досить загальний спосіб діяльність і життя тих мешканців. Багатьох певно забув згадати. Тепер, у міру отриманих матеріалів і власних спогадів, я намагався зосередитись на особі першого і останнього настоятеля в Окопах, облата, о. Людвіка Вродарчика. Його фігуру намагався представити на фоні загальної ситуації того періоду і наболівших питань людей, які там жили.

Описуючи душпастирську діяльність о. Вродарчика, я не міг оминати його посвяту хворим. Адже він уділяв усесторонню медичну допомогу не тільки своїм парафіянам, але також і тим українцям, які потім вістря своїх сокир, вил і кіс скерували проти всього, що польське і католицьке. Окремого обговорення

⁷ «Ще Польща не загинула» - початок національного гімну Республіки Польща

потребує справа напружених багато років польсько-українських стосунків, які отець на кожному кроці намагався згладити. Він був невтомним опікуном поєднання.

Саме час, щоб сьогодні, коли виникла незалежна українська держава, щоб забути всі обопільні кривди, щоб два народи жили у добрих сусідських стосунках. Незвичайне свідоцтво віри о. Людвіка і його мученицька смерть нехай стане християнським посівом для нової надії.

Спогади про о. Людвіка Вродарчика

Отець інфулат Антоній Хоміцький

Мурафа (Україна)

... Охоче ділюсь я тим всім, що стосується особи цього праведного священика і мученика. Отця Людвіка знав, бо він був моїм сусідом. Познайомились ми ближче на відпусті св. Йоана 24 червня 1943 року. Пізніше багаторазово відвідували один одного. Наші парафії знаходились на відстані 40 кілометрів.

Я пам'ятаю його як дуже добру, скромну і тиху людину. Проте він був дуже багатий духом, випромінювала від нього якась сила і святість життя. Незважаючи на те, що не мав великого дару мовлення, на реколекціях, які він у мене проголошував, він здобував повністю серця слухачів. Люди тягнулись весь час до нього і стояли черги до сповіді, якби вони відчували його духовні цінності.

Коли посилювались напади банд українських націоналістів на поляків і праця на цих теренах ставала небезпечною, о. Людвік Вродарчик приїжджав до мене за порадою – чи треба втікати, чи залишитись. Я гадав, що на таку праведну людину як він, ніхто не підніме руку – радив йому, нажаль, залишитись на його парафії. Через це до сьогодні я відчуваю свою відповідальність за його мученицьку смерть...

10 серпня 1989 року.

Отець інфулат Антоній Хоміцький, якого ще називали «Патріархом Волині і Поділля», народився 9 квітня 1909 р. в Самулках Дужих на Білостоцині. 1935 року його висвятили на священика у Луцьку. Після короткого періоду душпастирської діяльності у Рівному став настоятелем у Клесові, повіту Сарни, де познайомився з о. Людвіком Вродарчиком з Окопів. 16 лютого 1945 року його заарештували, а потім присудили до таборів і заслали до Воркути. Від 1958 року був настоятелем в Мурафі, недалеко Вінниці. Він також працював у Києві, Барі, Кам'янцю-Подільським й у Вінниці. Отець був безмежно відданий Богу і людям. Він здобув собі велике визнання і багато сердець. З покорою він переносив усі переслідування. Незважаючи на погоду, долав пішки десятки кілометрів, щоб дійти до вірних. Таємно приготував 15 священиків. Президент Лех Валенса відзначив о. Інфулата А. Хоміцького Хрестом Хоробрих, а також Командорією Ордену Заслуг Речі Посполитої. Похорон отця Інфулата, який відбувся 15 травня 1993 року, був великою маніфестацією. Приблизно 5000 вірних приїхало, аби провести свого пастиря в останню путь і віддати йому шану.

З переказів бр. Кароля Дземби,

Написаних бр. Юзефом Мровцом 1950 року

(...) Того пам'ятного вечора (6 грудня 1943), чого ніколи не траплялось, о. Вродарчик подав мені руку і сильно її стиснув, говорячи з глибокою зворушеністю слова: Залишайся з Богом і люби Найсвятішу Матір. Залитий сльозами пішов він до храму на відпочинок, а скоріш, щоб знову впасти перед табернакулом і лягти хрестом перед Господом Ісусом.

(...) Вранці, коли злочинці закінчили вже свої справи і залишили Окопи, ми вертались з лісу. Нас було тільки декілька десятків щасливців, яким вдалось уникнути смерті (...) Уцілів тільки храм, а також

декілька хат, де мешкали українці, постійних мешканців Окопів, які полегшили цей напад. У сльозах відразу я підійшов до нашого сусіда українця, який з іронією дивився з-під стріхи, і запитався про долю о. Вродарчика. Українець мене обрадував новиною, що о. Вродарчик ще живий і що він ув'язнений у селі Карпилівці, яке знаходиться 10 кілометрів від Окопів. Там мали його судити. Він виразив співчуття з приводу того, що забрали такого значного священика, який був – як сказав сусід – лікарем наших дітей і який завжди чинив добро для українців. Також він пообіцяв заступництво під час слідства. Йдучи від нього, я його дуже просив, щоб він зробив все для врятування о. Людвіка.

(...) До Різдва ми мешкали у лісі біля Окопів. Незабаром ми дізнались про смерть о. Вродарчика. Незважаючи на заступництво місцевого українця, його засудили до смерті. Останню помсту вчинили українські жінки у лісі Острувек недалеко Карпилівки. (...)

Так похвально закінчив життя той, хто чинив завжди всім добро. Ось це герой, ось це святий священик, ось це гордість нашого Згромадження.

Що сталось з тілом о. Вродарчика я не знаю. (...)

Проф. др хаб. Бенедикт Галіч

Алея Міцкевича 13, кв. 6

90-523 Лодзь

... Отець Вродарчик переважно був в Окопах, а саме в храмі і вже тоді він робив враження, що думками він кружився у потойбічному світі і погоджувався вмерти мученицькою смертю, а ситуація несподівано густіла, почала напружуватись...

...Він ніколи не пропустив ранкової св. Меси, потім після спільного сніданку вертався до храму або був у своїй кімнаті. Більшість післяобіднього часу проводив у святині. Під час їжі був завжди розслаблений і скоріш у доброму настрої. Дуже часто ми разом співали або грали нотний матеріал. Дуже рідко до нас приїжджав хтось з настоятелів з околиці (найчастіше о. Хоміцький і о. Екерт). Часто о. Вродарчик виходив з дому до хворого, про що мало говорив, часом ми разом гуляли, часто йшли поруч у тиші. З вищесказаного бачимо, що о. Вродарчик був інтровертом, який проводив свій час окрім душпастирських занять у молитві й у роздумах. Співпраця з ним була легкою і не обтяжливою. Ніколи він не накидав своєї волі, але одночасно він був безсумнівно авторитетом і всі ми робили те, що отець хотів, щоб було зроблене. Він дуже любив музику, співав чистим тенором, хоч голос у нього був слабкий. Кожну ініціативу у справі піднесення ефективності й величності Богослужіння завжди приймав і підтримував своїм авторитетом.

Лодзь, 12.02. 1991 р.

Вероніка Козіньська

Вул. Нововейська 21

13-100 Ніджіца

... Отець Вродарчик, він не був тільки священиком за покликання, але лікарем для наших людей в селах і лікував їх, бо і приїжджали до нього...

... Тоді як німці палили Нетребу і їхали до Окопів, вийшов о. Вродарчик і просив їх, щоб зберегли храм. Вони його послушали...

...Я була в нього перед народженням дитини Франка і запитала, чи він не йде до лісу, адже небезпечно є, він сказав, що він сторож Божого Дома...

...як прийшли нас палити українці, то братішка і Янек Гонтарчук з Боровських Будок хотіли його забрати з храму, але він їх не послухав. Хоч вони дуже його благали і братішка плакав. Він казав їм рятуватись, а сам пішов до святині.

...і вже на другий день після вбивства і спалення наших сіл у храмі на вівтарі лежала тільки закривавлена колоратка Отця, а на сходах святині вбита Луція з Довгані. Про те, що його вбили в Карпилівці, сказав нам теж українець Грицько, що до нас ходив, ну і моїх корів знайшов, але його теж вбили бульбахи за те, що людям доносив. Він казав, що в Карпилівці українські жінки перерізали його пилою, а він їх лікував...

Нідзіца, 04. 02. 1989 р.

Ян Козіньський

Войцешнице 1/3

...Дуже добре я знав о. Людвіка Вродарчика. Священик був добрий, любив свою парафію і дуже кохав своїх парафіян. Кожній людині бажав тільки доброго. Він був отцем за покликанням. Бідний отець. Підчас бандитського нападу на наше село Окопи, незважаючи на те, що люди просили його тікати з ними, отець казав, що він святиню не залишить. Бандити забрали його від вівтаря і вивезли до Карпилівки, де змушували його працювати в них лікарем. Отець не погодився на бандитську пропозицію, то вони видали вирок розрізати його пилою. Отця перерізали і він помер дуже мученицькою смертю...

...я отця добре знав. Я виконав навіть йому різьблення Воскресіння і різьблення померлого Ісуса. Парафіяни не знали звідки він взяв ті різьблення. Пізніше сам сказав він, що виконав їх син Станіслава Козіньського...

07.02. 1989 р.

Зигмунт Лех

(вже не живий, зміст листу нечіткий)

...і тепер, після того нападу, були розв'язані всі таємниці...

...стосується це вбивства о. Вродарчика. Це він був вбитий дванадцятьма жінками з Карпилівки. Про цей факт розказав бульбах з Карпилівки Семенюк Грицько... дві жінки, які брали участь у вбивстві о. Вродарчика, одну я пам'ятаю. Прізвище: це була Тетяна Трохімчук, а другої не пам'ятаю. І ці жінки машинами завезли на місце вбивства, це було урочище Палкі, за вузьколішкою, яка летіла з Рокитного до Мочуланкі. На місці вбивства встановили фактичний стан. Отець Вродарчик був вбитий і закопаний, а пісок з ями винесли може за 50 метрів у бік. На очі о. Вродарчика був кинутий мішок з січкою...

Квідзись, 05.09. 1968 р.

Станіслава Романсвіч

(померла 1990 р.)

Новий настоятель мав велику симпатію серед парафіян. Він був дуже побожний, скромний, високої особистої культури...

...Отець Вродарчик усім намагався допомогти. Це не були тільки слова утішання і підбадьорення... На високому рівні давав лікарські поради (може він був приготовлений у цьому напрямку), роздавав ліки, які не зрозуміло звідки брав, збирав рослини. Нікому не відмовляв у допомозі. .. Отець всіх приймав однаково. Він ділився з хворими дітьми тою невеликою кількістю цукру...

...У 1942 році, коли вибухла епідемія дизентерії – отець відвідував усіх хворих і намагався їм допомогти... Отець Вродарчик щоденно приходив до моєї умираючої донечки Марисі...

...Отець Вродарчик, який був відомий великою культурою, тактом і завжди був спокійним і урівноваженим, то нас здивувало всіх, коли він почав промовляти з великою силою і гнівом. Це трапилось тоді, коли почало поширюватись пияцтво і аморальність, та інші біди, які принесла із собою війна...

Ольштин, 1990.

Леонтина Залевська

Вул. Взгуж Партизантув 7

58-100 Єлєня Гура

...Це був отець незвичайний з покликання і як ми його називали «святий». Ніколи він не хотів якої-небудь платні за священницькі послуги. Всі робив охоче, був готовий на кожне прохання, нічого не хотів, хоч сам був бідний. Парафіяни дуже його любили, шанували, а отець платив їм взаємністю. Отець Вродарчик знав трохи медицину, особливо як лікувати травами. До нього приходили хворі парафіяни і з віддалених сіл українці. Кожному він допомагав, нічого натомість не просячи...

...Мені 74 роки. Я віруюча і практикуюча католичка, але ще такого священника, яким був наш незабутній о. Вродарчик, на жаль ще не зустрічала. Він був справедливий, добрий і чуйний на людське нещастя, не дбав про жодні матеріальні справи, хоч був бідний. Він був правдивим наступником Христа. Був він з нами коротко і закінчив своє життя мученицькою смертю, бо хотів відійти до Бога разом зі своїми вівцями.

1990 р.

Прабути, 8 лютого 1989 р.

Засвідчення

Ми, хто нижче підписались, мешканці села Довгань, повіт Сарни, у луцькій дієцезії, волинське воєводство:

1. Фелікс Скужинський, 73 роки,
Мешкає 82-550 Прабути, вул. Жеромського 5;
2. Броніслава Скужинська, 71 рік,
Мешкає 82-550 Прабути, вул. Жеромського 5;
3. Станіслава Серафінович, 64 роки,
Мешкає 82-550 Прабути, вул. Варшавська 23/4;
4. Ядвіга Пшенна, 66 років,
Мешкає 82-550 Прабути, вул. Варшавська 25;
5. Марцеліна Скужинська, 87 років,
Мешкає 82-550 Прабути, вул. 15 Грудня 2;
6. Марія Лабендзька, 77 років,
Мешкає 82-550 Прабути, вул. Ягелли 20/45;
7. Юліан Скужинський, 64 роки,
Мешкає 82-550 Прабути, вул. Ягелли 24/40;

засвідчуємо наступне:

Святої пам'яті о. Людвік Вродарчик, настоятель парафії Окопи, це був священик справді за покликанням, підтримував бідних, був дуже чуйний на людські нещастя, допомагав бідним, не дбав про власну вигоду, вів життя тверде – монаше. Отримані подарунки під час коляди він роздавав бідним і сиротам.

Окрім того був лікарем – лікував людей рослинами і ліками з аптек. Не один раз у важкі зимові морози і сніжні опади – які були на наших сторонах – йшов по декілька кілометрів, щоб відвідати хвору людину. Всі його добрі вчинки важко описати, адже це була людина надзвичайна... Отець Вродарчик не пробував втекти у ліс, але пішов до храму і стоячи на колінах у вітваря, молився. Ми вважаємо, що він вірив, що може його не зачеплять... але вони напали на нього і сильно побитого витягнули з храму на вулицю. Потім вони привезли до українського села Карпилівки, де почалась для нього хресна дорога. Там він пережив страшні торттури. Згідно з розказами старих православних людей з села Карпилівка, його розділи до нага, били і кололи шпильями, ноги його присмажили гарячим залізом. Потім прив'язали його до дерева і поперечною пилою різали живого. Після декількох годин торттур він помер.

(підписи)

Мешканці парафії Окопи, вбиті українськими націоналістами.

(список неповний)

1. Бочковська Галина (ХІІ. 1943)
2. Бочковський Ієронім (ІІ.1944)
3. Чарна Галина і двоє дітей (ХІІ.1943)
4. Гвоздек Станіслава (ХІІ.1943)
5. Янушкевич Яніна (ХІІ. 1943)
6. Козінська Броніслава (ХІІ. 1943)
7. Козінська Людвіка (ХІІ. 1943)

8. Козіньський Ян (XII. 1943)
9. Козіньський Каспер (V. 1943)
10. Крижов Сергей (IV.1943)
11. Лех Аполіна (II.1944)
12. Лех Гжегож (XII.1943)
13. Лех Марцін (XII. 1943)
14. Лех Теофіл с. Марціна (XII. 1943)
15. Майко Тадеуш (XII. 1943)
16. Майко Владислава (XII. 1943)
17. Масояда Феліція (V.1943)
18. Рудницький Ян (IV.1943)
19. Скобельська Каміля і дитина (XII.1943)
20. Скобельський Броніслав (XII. 1943)
21. Скужиньська Ельжбета (XII. 1943)
22. Скужиньська Ірена (XII. 1943)
23. Скужиньська Луція (XII. 1943)
24. Скужиньська Марія (XII. 1943)
25. Скужиньська Маріанна (XII. 1943)
26. Скужиньський Гжегож (XII. 1943)
27. Скужиньський Владислав (VII.1943)
28. Ставж Марія (XII.1943)
29. Шеремета Адам (V.1943)
30. Вродарчик Людвік (XII.1943)
31. Залевська Аделя (XII. 1943)
32. Залевська Людвіка (XII. 1943)
33. Залевська Регіна (XII. 1943)
34. Залевська Станіслава (XII. 1943)
35. Залевська Ядвіга (XII. 1943)
36. Залевська Теофіла (XII. 1943)
37. Залевський Антоній з ББ (XII. 1943)
38. Залевський Антоній з Окопів (XII. 1943)
39. Залевський Домінік с. Адама (XII. 1943)
40. Чіта (прізвище невідоме) (V.1943)

Мешканці парафії Окопи – члени партизанських загонів

1. Бочковський Ієронім
2. Богуцький Маріан
3. Бранденбург Тадеуш
4. Цьолковський Луціан
5. Гарбовський Францішек
6. Гарбовський Ян
7. Галіч Бенедикт
8. Янік Броніслав
9. Янішевський Стефан
10. Янушкевіч Александр
11. Куреньчук Петро
12. Козіньська Аполіна
13. Козіньський Броніслав
14. Козіньський Домінік с. Міхала
15. Козіньський Домінік с. Вікентія
16. Козіньський Францішек
17. Козіньський Ян с. Станіслава
18. Козіньський Ян с. Стефана
19. Козіньський Леон
20. Козіньський Станіслав
21. Козіньський Владислав
22. Крижов Сергей
23. Крижов Владислав
24. Кубіцький Станіслав
25. Курята Антоні
26. Курята Зигмунт
27. Лех Болеслав с. Марчіна
28. Лех Францішек с. Людвіка
29. Лех Петро
30. Лех Теофіл
31. Масояда Едмунд
32. Мачяк Тадеуш
33. Міколайчак Ігнацій
34. Рудницький Альфред
35. Рудницький Ян
36. Скужинський Францішек с. Яна
37. Скужинський Францішек с. Людвіка

38. Скужинський Юліан
39. Скужинський Владислав
40. Скужинська Марія
41. Шеремета Францішек
42. Вечорек Леон
43. Влашяк Антоніна
44. Залевський Александр
45. Залевський Антоній
46. Залевський Домінік с. Адама
47. Залевський Домінік с. Юзефа
48. Залевський Францішек
49. Залевський Ієронім
50. Залевський Казімеж
51. Залевський Ян с. Антонія
52. Залевський Юзеф с. Юзефа
53. Залевський Петро с. Клеменса
54. Залевський Стефан
55. Залевський Вікентій
56. Залевський Владислав
57. Желязко Петро

Допоміжні матеріали

1. Biuletyn biblijno-liturgiczny nr 513-514 (1989 r.)
2. Chlebowski C. *Wachlarz*. Warszawa 1985.
3. Cyprian T.: *Nie oszczędzać Polski*. Warszawa 1965.
4. Dworakowski S. : *Szlachta zagrodna we wschodnich powiatach Wołynia i Polesia*. Warszawa 1939.
5. Encyklopedia II wojny światowej. Warszawa 1975.
6. Encyklopedia Powszechna PWN. Warszawa 1983.
7. Foltan S.: *Slovaci v partyzanckich bojach w Sovietskom Svaze*. Bratislava 1957.
8. Janik B.: *Było ich trzy*. Warszawa 1970.
9. Juchniewicz M.: *Polacy w radzieckim ruchu podziemnym i partyzanckim 1941-1944*. Warszawa 1973.
10. Kalendarz misyjny Misjonarzy Oblatów Maryi Niepokalanej. Poznań 1992.
11. Łojek J.: *Agresja 17 września 1939*. Warszawa 1990.
12. Moszczyński A.: *Lista katyńska*. Warszawa 1989.
13. Piłsudska A.: *Wspomnienia*. Warszawa 1989.
14. Poterański W.Ł *Warszawskie getto*. Warszawa 1968.
15. Seroka A.: *32 dni obrony Helu*. Olsztyn 1979.
16. Schulz L.: *Leki z bożej apteki*. Warszawa 1990.
17. Szcześniak A. L.: *Zimowa – IV rozbiór Polski*. Warszawa 1990.
18. Torzecki R.: *Kwestia ukraińska w polityce III Rzeczy 1925-1945*. Warszawa 1972.
19. Turlejska M.: *Prawdy i fikcje*. Warszawa 1966.
20. *W czterdziestym nas Mamo na Sybir zesłali*. Warszawa 1989.
21. Walichnowski T.: *Deportacje i przemieszczenia ludności polskiej w głąb ZSRR 1939-1945*. Warszawa 1989.
22. *Wrzesień 1939 w relacjach dyplomatów*. Warszawa 1989.

Окрім того використані спогади, які залишили на письмі чи усно: о. Антоній Хоміцький, Кароль Дземба, проф. др хаб. Бенедикт Галіч, Ірена Янік, Вероніка Козіньська, Ян Козіньський, Зигмунт Лех, Марія Лабендзька, Едмунд Масояда, о. Августин Мьодек ОМІ, Станіслава Романевіч, Станіслава Серафінович, Марцеліна Скужиньська, Фелікс Скужиньський, Юліан Скужиньський, Леонтина Залевська і Леон Жур.